

Сэнгын Эрдэнэ

СЭРҮҮН
ДУГАНАЙ
МҮХЭЛ

Сэдэнэй Намсарай

ҮХЭЖЭ
БОЛОДОГГҮЙ
ОРШОЛОН

УДК 89
ББК 84(2Рос.Бур)бу
С 973

«Буряад хэлэ Буряад Уласта сахин хүгжөөхэ» гэхэн Буряад Уласай гүрэнэй программын хэмжээндэ Буряадай Уласай Соёлой яаманай мүнгэн сангай дэмжэлгээр энэ ном хэблэгдэбэ.

Сэнгын Эрдэнэ / Сэдэнэй Намсарай
Сэрүүн дуганай мүхэл / Үхэжэ болодоггүй оршолон.
С 973 – Улаан-Үдэ: Бальжинимаев А.Б., 2016. – 176 нюур.

ISBN 978-5-906220-18-9

Энэ ном дотор Монгол Үбэр Түрын шагналтай, Монголой арадай зохёолшо Сэнгын Эрдэнийн «Сэрүүн дуганай мүхэл» гэжэ туужа дотор 1920-ёод онуудаар Монгол орон нүүжэ ошоһон буряад яһатанай хүндэ сагыё: хамалган хашалгание бэе дээрээ үзэжэ, ядарһан, тулиһан тухай уранаар зураглахадаа, лама санаартан хүнэй хуби заяан, тэрээндэ инаг хайратай болоһон басаган хоёрой хоорондох ирилсаан уншагшын һонирхол татахань элитэ.

Тиихэдэ Монголой мэдээжэ уран зохёолшо, журналист Сэдэнэй Намсарайн бэшэһэн «Үхэжэ болодоггүй оршолон» гэжэ баримтата, уран найханай туужа дотор хамалган хашалганда тушаалгагдажа, гасалан зоболондо орохоһоо гадуур Ород орон руу сүлүүлээд, хара ажалда заруулжа байтарнь, 1941 оной дайн эхилжэ, энэ дайнда хабаадаһан буряад яһанай монгол сэрэгшэн Даша-Доржо гэжэ бодото хүнэй орёохон амидарал дээрэнэ үндэһэлжэ бэшэһэн туужа.

ББК 84(2Рос.Бур)бу

© Бальжинимаев А.Б., 2016
© Сэнгын Эрдэни, 2016
© Сэдэнэй Намсарай, 2016

СЭДЬХЭЛЬЭЭ БАЯСАЖА ЯБАДАГБИ

Монголой гайхамшагта бэлигтэй уран зохёолшон Сэнгын Эрдэнийн «Хойто наһандаа уулзхахабди» гэжэ романай удхатай анха удаа 1994 ондо Буряадай радиодо ахамад редакторай тушаалда ажаллажа байха үедөө танилсаһан хүм. Энэ зохёол мэдээжэ поэт Гунга Гомбоевич Чимитовэй буряад хэлэндэ оршуулаад, «Байгал» сэтгүүлдэ толилуужа байһан үе хэн. Энэ зохёолой гол дүрэнүүд болохо буряад басаган Цэвэлмаа, монгол хүбүүн Соноров хоёрой нангин инаг хайра дуран, бэе бээдээ аргагүй гүнзэгы сэдьхэлэй харилсаатай болоод байһан үедэ дотоодые хамгаалгын яаманай түлөөлэгшэ Яндаг хоорондонь оролсожо, энэ хоёр залуушуулай гүнзэгы мэдэрэлые эмдэжэ хаяха һэдэлгэ гаргана. Сонровые хардалгын хүсөөр гүрэнэй гэмтэн болгожо түрмэ шорондо һуулгажа Цэвэлмааһаа холодуулаад, өөрөө эзэмдэхэ һэдэлгэ гаргана. Гэбэшье, Сонров Цэвэлма хоёр бэе бээһээ хардалгын хүсөөр хахасабашье, тэдэнэрэй инаг дурандань түрмэ шорон халхабша боложо шадахагүй байба. Цэвэлма Сонров хоёрой энэ үйлын тамые дабажа, дахяад уулзаха зорилго, һэдэлгэ гаргажа, түбэһэн хүнэй дабашагүй зоболон, бэрхэшээлнүүдтэй ушарна. 1930-аад гара оной байдал: хамалаган, хашалган, хардалга, гүрдэлгын үе сагта амидаржа ябаһан Сонров Цэвэлмаа хоёрой хуби заяанайнгаа түлөө тэмсэбэшье, хатуу сагые дабажа гараха аза заяагүй байһан хохи юм гү, эсэстээ хойто наһандаа уулзахабди гэхэн найдалтай Сонров түрмэ шороной оорто ами наһанһаа хахасана. Урин дулаахан шарайтай, хайхан сэдьхэлтэй буряад яһанай басаган Цэвэлма амиды бэе дээрээ тамын зоболон үзэжэ, һүүлэй һүүлдэ ухаагаа һамууржа төөринэ. Энэ хоёр залуу нүхэдэй уйдхар гашуудалаар дүүрэн хуби заяан, түмэр нюдаргатай түрэ засагай түлөөлэгшэдэй хатуу шэрүүн абари, ааша уншагшын сэдьхэл доһолгожо шадана. Энэ зохёолоо автор бодото амидарал дээрэһээ үндэһэлжэ бэшэһэн байдаг. Энэ зохёол уншаад байхадаа радио шагнагшадта хүргэхэ хүсэл түрөө бэлэй. Энэ романай гол үйлэ хэрэгүүдые бүрилдүүлэн уншажа, агаарай долгиндо нэбтэрүүлээ һэмди. Тэрэнэй

дараа, энэ зохиол зүжэг болгож, тайзантай хэлэндэ оруулаад, олон тоото харагшадта үзүүлхэ хүсэл түрэнэн юм.

1999 оной хабар Буряад театрай хүтэлбэрилэгшээр томилогдохо хубитай байжа, энэ зохиол тайзан дээрэ найруулха арга олдогдоо хэн. Энэ гайхамшагта зохиол зүжэг болгоод, тайзан дээрэ найруулжа табирын урда автортайнь хөөрэлдэжэ зүбшөөл абаха хэрэг гараба. Иимэ хүсэлтэй, агуу зохиолшон Сэнгын Эрдэни гуайтай телефонооршые хаань, холбоо бариха гэжэ шиидээд, 1999 оной намар хонходобоб. Хөөрэлдөөнэйнгээ эхин дээрэ бээ мэдүүлжэ танилсаһанайнгаа удаа, түсэблэжэ байһан хэрэгтээ орожо:

– «Хойто наһандаа уулзахабди» гэжэ зохиолойтнай удахаар зүжэг бэшэжэ болохо гү? Хэрбээ зүжэг болоболни, энэ зүжэгөө Буряад драмын театрай тайзан дээрэ найруулжа табюулха хүсэлтэй байнабди. Энэ хүсэлымнай дэмжэхэ байна гүт?» – гэжэ асуугаа бэлэйб. Эрдэни гуай удаан болонгүй, дотороо ехэ баярлаһан хоолойгоор: «Ямар хайн юм гээшэб. Энэ хайн хүсэлыетнай дэмжэнгүй яахабиб. Дэмжэнэб. Бурядай харагшад Монгол орондо гушаад онуудта болоһон үйлэ хэрэгтэй танилсаг лэ. Хэзээ зүжэг боложо харагшадтай анхалда дурадхахатнайб?

– Зүжэг болгоод, бэлэдхэлэй ажал хэнээр байтарнай 2000 он гараха. Шэнэ оной түрүүшын харын хори гаранаар олоной үзэмжэдэ харуулха арга боломжотой болохобди. Тэрэ үеэр, та заатагүй Улаан-Үдэ ерэжэ, зүжэгэймнай нээлтэдэ хабаадалсыт гэжэ уринабди. Танай ерэжэ энэ үйлэ хэрэгтэмнай хабаадалтайнай ехэл хайн байгаа, харагшаднай, зүжэгшэднэй баярлаха хэн – гэбэб. Утаһанай нүгөө үзүүртэ түр зуура соо шэмээгүй болоһонойнгоо удаа:

– Мүнөө үедэ бага-сага үбдөөд, бээмни тиимэшэг байна. Шэнэ онгой гаратар бараг болохо байхаб даа. Заатагүй Улаан-Үдэ ошожо, зүжэгэй нээлтэдэ хабаадалсахаб. Буряад нютагаар үнихэнэй ябаагүйб. Галта тэргэдэ һуугаад ошоно бээб. Танай урилгада ехэ баярлабаб, – гэжэ Эрдэни гуай дурадхалыемни дэмжэжэ, дуратайгаар һаналаа мэдүүлээ хэн. Автортай зүбшөөлтэй болоод, урилгыемнай тогтоожо, зүжэгэй нээлтэдэ ерэхэ болоһондонь баярлажа урмашабаб. Энэ

гүнзэги удха шанартай роман тайзанай хэлэндэ оруулжа зүжэг болгохо гээшэ тиимэ бэлэн хэрэг бэшэ байгаа...

Тэрэнэй удаа, энэ зүжэг болоһон зохёолоо тайзан дээрэ үндэр хэмжээндэ найруулха ажал гаража ерэбэ. Энэ асуудалаар найруулагшатай зүбшэн хэлсэхэ хүсэлтэй мэдээжэ режиссер, Россиин искусствын габьяата ажал ябуулагша Туяна Баяртуевна Бадагаеватай уулзажа, энэ зүжэг болгоһон зохёолоо уншажа үгэбэб. Туяна Баяртуевна энэ зохёолоор хонирхожо, хэдэн хоногой үнгэрһэн хойно найруулжа табиха зүбшөөлөө үгөөд, зүжэгэй гол рольнууд Бурядай арадай артистнар Зоригто Ринчинов Саяна Цыдыпова хоёрто даалгагдажа, бэлэдхэлэй ажал эхилээ бэлэйбди.

Түсэблэһэн ёһоороо 2000 оной январин хуушаар «Хойто наһандаа уулзахабди» гэжэ зүжэгэйнгөө нээлтэ хэхэ сагнай дүтэлбэ. Энэ үедэ, дахяад лэ Монгол орон руу Эрдэни гуайтай Улаан-Үдэ ерэхэ болзориень тааруулха хүсэлтэй холбоо барижа хонходобоб. Утаһанай нүгөө үзүүртэ эхэнэр хүн мэндэшэлбэ. Һайн юумэ дуулгаха хүсэлтэй байһан минии зүрхэн хөөрэнги байба.

– Сайн байна-уу! Энэ Улаан-Үдэһөө хонходожо байнаб даа. Буряад театрай хүтэлбэрилэгшэб. Эрдэни гуайда утаһаяа дамжуулыт, – гэжэ гуйбаб. Утаһанай нүгөө талада шэмээгүй байдал тогтобо. «Холбоомнай таһаршаба гээшэ гү?» – гээд, би мэгдэжэ, дээрэ дээрэһэнь: – Алёо, алёо-о! – гэбэб. Утаһамнай таһараагүй, нүгөө талада байһан хүмни, уйдхараар дүүрэн хоолойгоор:

– Баабаймнай бурхандаа ябашоо... – гэбэ. Һанагдаагүй мэдээсэл гэнтэ дуулаһан минии зосоо уйтаржа, гэр бүлэдэнь гүнзэги шананалаа мэдүүлхэ баатай болоо бэлэйб. Монголой гайхамшагта бэлигтэй буряад яһанай уран зохёолшо Сэнгын Эрдэни гуаие Улаан-Үдэ урижа, «Хойто наһандаа уулзахабди» гэжэ романаһын удхаар найруулагдаһан зүжэгөө тэрээндэ харуулха, уулзажа хөөрэлдэхэ, дүтэ танилсаха хубигүй байгаа бэлэйбди.

Энэ зүжэгэймнай нээлтэ түсэблэгдэһэн саг соогоо боложо, олоной анхарал татажа харагшаднай хонирхожо хараа һэн. Харагшатай үгэһэн сэгнэлтэ – хамагай хүндэтэйдэ тоологдодог. Театр – харагшатаа урмашуулха, баясуулха, шэнэ бодолнуудые түрүүлжэ, сэдхэхэл зүрхыень доһолгохын тула байгуулагдаһан ха юм.

2001 нэгэн ондо Улаанбаатар хотодо заншалта болоһон Монгол туургата театрнуудай олон улсын фестиваль соносхогдожо, Буряад театрнай хабаадаха урилгатай болобобди. Энэ үнгэргэгдэхэ нааданай гуримаар хабаадаха театрай зүгһөө хорин табан хүн урилгаар ошохо ёһотой. Үлүү зониие абажа ошоо хаа, театр өөрэйнгөө «хүзүүн» дээрэ байха байра, эдэе хоолыень дааха гуримтай байба. Энэ нааданда абаад ошохо гэжэ хая найруулагдаад байһан «Чингис хаан» гэжэ зүжэгөө тодоруулбади. Энэ зүжэгтэмнай хамта дээрэ таби гаран зүжэгшэд хабаададаг һэн. Нааданай гуримаар хорин табан хүнһөө үлүү гаранабди. Тооһоо үлүү гараһан хори гаран зониие Улаанбаатар абаашаад, эдэе хоол, байха байрыень дааха мүнгэн театрай һанда үгы. Соёлой яаман ходо мүнгэндэ хашагдажа байха. Яаха болоо гээшэб? – гэхэн асуудалай гаража ерэхэдэ: «Мүрынь ганса, хоёр зүжэг абаад ошоо хаа, яаха юм? «Хойто наһандаа уулзахабди» гэжэ зүжэгөө фестивальһаа гадуур ондоо тайзан дээрэ билет худалдажа харуулбал гаргашаяа хаахагүй зон гүбди?» – гэхэн бодол орожо, зонойнгоо тоо бүридхэхэдөө ажалшадтаяа хамта табин долоон хүн болобобди. Энэ асуудал шиидхэжэ, бүтэхэ тээшэнь тааруулха зорилготой Улаанбаатар хото зорибоб. Фестиваль үнгэргэхэеэ бэлдэжэ байһан Монголой урлагын ажалтанай холбоон ошожо, дарганартайнь уулзаад, энэ нааданда хабаадаха ёһотой хорин табан хүнэй тоо гушан хүн болгожо хэлсэбэб. Табан хүнэй тоо нэмэхэдээ, ехэ олзо олоһонтой жэшээтэй байгаа. Саанань үлэхэн хорин долоон зоноо ондоо газарта байлгаха байра олохо, эдэе хоолоор хангаха асуудал гаража ерэбэ. Тэрэ үедэ, Улаанбаатар хотодо Хүүгэдэй уралан бүтээхэ түбые Бабуугай Цэрэн-Доржо гуай хүтэлбэрилжэ байһан юм. Цэрэн-Доржо ахатантай ушаржа, бодожо ябаһан түсэбөө зүбшэжэ хөөрэлдөөд, энэ түбэйн тайзан дээрэ «Хойто наһандаа уулзахабди» гэхэн зүжэгөө харуулха болобобди. Дам саашаа хөөрэлдэхэдөө энэ түбэйнгөө хүүгэдэй зунай сагта амардаг лагерей газар дээрэ оршодог байшанда хорин долоон зоноо зээлеэр байлгаха боложо, тэндэнь эдэе хоолоор хангаха хэлсээ баталбади. Энэ байра байдалынь Улаанбаатар хотоһоо хорёод модоной зайда оршодог юм. Ерэжэ ошожо байхамнай саг эдихэ байба. Бэшэ ондоо таарамжатай бэлэн аргын үгы һэн хойно тэрэ газарта

байха болободди. Өөһэдынгөө автобустай хадаа аргыень оло-жо, зоноо шэрэжэ байхаар тааруулна бээзбди гэжэ шиидэбэб. Энэ Цэрэн-Доржо багша Монгол орондоо хүндэтэй, Арадай багша габьяатай буряад яһанай хүн байгаа. Энэ «Хүүгэдэй урлан бүтээхэ түб» Цэрэн-Доржо багшын мэндэ ябахадань нэрыень зүүжэ ябаһан юм. Энэ түб бэлигтэй үхибүүдэй шадабариень улам мүлихэ, дүршэлыень хүгжөөхэ үүргэтэй байгуулагдаһан. Цэрэн-Доржо хүтэлбэрилэгшын габьяагаар хари гүрэнүүдээр мэдээжэ болоһон һургуули-түб Буряад оронтой тон нарин харилсаатай байһан юм.

Энэ түб табан зуун хүниие багтааха заалтай. Энэ заалай тайзан дээрэ зүжэгөө харуулха гэлсэбэбди. Удаадахи ажалнай зондо мэдүүлжэ зарлал хэхэ, тунхаг тарааха ажал болобо. Энэ хэрэг бүтээхын тулада Сэнгын Эрдэнийн ехэ басаган Байгалмаатай танилсажа, энэ хүсэжэ ябаһан түсэб, бодолоо хөөрөжэ, хамта ажал ябуулжа зониие бүридхэхэ хэрэгтэмнай туһа хүргэхэ тухайнь хэлсэбэбди. Байгалмаа ехэ дуратайгаар зүбшөөлөө үгэжэ, хамһалсаха болобо. Харагшадта дурадхаха биледүүдые бүтээхэ ажалай гаргаша, зондо тараалсаха үүргэ Байгалмаа бэе дээрээ даажа абаба. Оройдоол һара тухай саг соо хэхэ эмхидхэлэй, бэлэдхэлэй ажал Байгалмаагай хүзүүн дээрэ тохогдожо, өөрынгөө талаһаа даажа абаһан ажалаа Байгалмаа эрхимээр бээлүүлжэ, Буряад театрта аргагүй ехэ туһа хүргэһэн юм.

Болзорто сагнай боложо, монгол туургата арадай театруудай фестивальда хабаадаха Улаанбаатар хото мордободди. Хэлсэһэн ёһоороо зоноо хоёр газар хубаарилажа байралуулаад, ажалаа эхилэбэбди. Фестивальда хабаадаха «Чингис хаан» гэжэ зүжэгнай Нацагдоржын нэрэмжэтэ Монголой драмын эрдэмэй театрай тайзан дээрэ харуулагдахал ёһоороо харуулагдаба. Харин, «Хойто наһандаа уулзахабди» гэһэн зүжэгнай Хүүгэдэй уралан бүтээхэ түбэй тайзан дээрэ харуулагдажа, харагшад һонирхожо хараа һэн. Ехэнхи харагшаднай буряад яһанай зон сугларжа, урда үеынгөө зоной уйдхар гомдолоор дүүрэн бэрхэшээлтэй түүхэ зүрхөө хүдэлгэн хаража һуугаад һэн. Зүжэгэй һүүлээр харагшаднай зүжэгшэдые халуун альга ташалгаар амаршалһанайнгаа удаа тэрэ дороо заал сооһоо гаража ябашоогүй, илангаяа, үндэр наһатай зон

бодолдо абтажа, тархья гунхууланхай дуугай хуугаад хэн. Эдэ зоной юун тухай бодожо хууһаниинь эли. Энэ заал соо хууһан хүн бүхэнэйн гэхээр элинсэг хулинсаг гушаад оной хамалган хашалганда орожо, ами наһаяа бараһан, зобоһон зүдэрһэн, үйлэ тамаяа үзэһэн түүхэтэй.

Зүжэгэй һүүлээр олон зон дүтэлжэ, үгэ дуугүйгөөр амаршалаа бэлэй. Сэнгын Эрдэниин Байгалмаа, Бата-Үүл хоёр эжытээ, гэр бүлөөрөө ерэжэ, зүжэгшэдыемнай халуунаар амаршалжа, баярые хүргөө хэн. Мүнөө Бата-Үүл Монголой ниислэл Улаанбаатар хотын даргын тушаалда амжалтатай ажаллана. Байгалмаа эсэгынгээ нэрын фонд байгуулаад хүтэлбэрилхэхээ гадна наһанайнгаа нүхэртэй хотоһоо холо бэшэ газарта фермерэй ажал эрхилжэ, олон тоото эбэртэ бодо мал, хони ямаа хаража, үдхэжэ хуудаг бүдүүн айл юм.

Иигэжэ, гайхамшагта бэлигтэй уран зохёолшон Сэнгын Эрдэниин «Хойто наһандаа уулзахабди» гэжэ зохёолой удхаар найруулагдаһан зүжэг Улаанбаатар хотын тайзан дээрэ харуулаха арга боломжотой байгаа бэлэйбди. Тэрэ үедэ авторай мэндэ байгаа наань, юумэн нэгэ ондоол байха хэн. Теэд, яахыншые аргагүй хорбоо юртэмсэ. Агуу зохеолшоной бэшэхэн зохёолой удхаар найруулагдаһан зүжэгэй олоной анхарал татаһаниинь гайхалгүй. Буряад театрай тайзан дээрэхээ энэ зүжэг олон жэлдэ буунгүй, харагшадай һонирхол татаһаар лэ байгаа хэн.

Энэ «Хойто наһандаа уулзахабди» гэжэ роман Сэнгын Эрдэниин зохёолнуудтай танилсаха ушараймни эхин шата боложо үгэхэн юм. Тэрэнэй хурса гуурһан дороһоо гараһан «Занабазар», «Амидаралай тойрог» романууд, «Хүхэ хулгана жэл», Сэрүүн дуганай мүхэл» туужанууд, олон тоото расказаудын минии һонирхол татажа, Монгол уласай юртэмсые шэнээр нээхэ арга намда олгоһондонь сэдхэлхээ баясажа ябадагби. «Сэрүүн дуганай мүхэл» гэжэ туужыень болон хэдэн расказаудыень буряад хэлэндэ оруулаад уншагшадай һонорто дурадханаб.

*Доржо Сультимов,
Россиин уран зохёолишодой холбооной гэшүүн*

Сэнгын Эрдэнэ

СЭРҮҮН
ДУГАНАЙ
МҮХЭЛ

(Туужа)

Ямпил ахаймни Бөөрийн дабаа үгсэхэ үедөө бодолдо дарагданхай дээрэ дээрэһэнь ханаа алдажа ябатараа гэнтэ моринойнгоо жолоо угзаржа, шабартай нойтон харгы дээрэ эмээл дээрэһээ хүрэжэ бууба. Тэрэ тархяараа газар мүргэжэ:

– Таанар намайе үгы хээд хаягты! Бурханда шүтэхэһөө ондоо гэм намда байхагүй. Энэ дороо үгы хээд хаягты! – гэжэ газар тэбэрижэ хэбтээд, сурхирса уйлаба. Дотоодые хамгаалгын түлөөлэгшэ залуу хүн:

– Арадай дайсан шамайе үгы хэхэдэшье яадаг юм! – гэхэдэнь:

– Ахай, бодо! Иигэжэ болохогүй... – гэхэхээ бэшэ ондоо юумэ хэлэжэ шадабагүйб. Түлөөлэгшын юун гэжэ бодоһыень бү мэдэе, намайе наада баригандал дээрэлхүү нюдөөр хараад:

– Танай сомоной даргашье хаатнай, арадай дайсаниие – танай ахатнай гээд хэншье үршөөхэгүй, – гэбэ. Би тэрэнэй хэлэһэн үгэнүүдтэ дураа гутажа:

– Би үршөө гэнэгүйб. Мэдэдэг газартань – мэдэжэ, шиитхэдэг газартань – шиидхэнэ бээ! – гэжэ шэрүүнээр хэлэбэб.

– Ламбагай, яараһанай хэрэггүй, – гэбэ түлөөлэгшэ. Ахай мориндоо мордожо, замаа үргэлжэлүүлбэбди. Энэ ойро зуура соо тогтоһон газарһаа холодожо үрдегүй ябатарнай, хойномнай мориной түбэрхэ соностобо. Муу юумэ зүгнэхэндөө гэдэргээ эрьежэ харабагүйб. Ай-сүй гүйлгэжэ ябаһан хүнэй морининь хоолойгоо шуухирса татажа, хүндөөр амилаха

юм. Моритой хүн хажуудамнай зэргэлжэ ерэхэдээ Дэжид-маа болошобо. Тэрэ моринһоо харайжа буугаад, ахайн эмээлэй дүрөөһөө шагтагалдажа, ой модоной сууряадатар уй-хай болобо. Ори бархи табиба. Би морёо нэшэжэ, нэгэ бага холо болоод, хаража зогсобоб.

– Ямпилни! Ямар үйлынгээ үрээр, ямар гэм хэнэндээ эдээндэ баригдаха болообши? Шамайемни хаана абаашаад, яаха гээб? Таанар намда хэлэжэ үгыт?! Энэ хүн ямар гэм хээб? Гүрэ! Ши ахайнгаа ямар юумэндэ хэхэ, яаха гэжэ туужа ябанаш?! Түрэнэн ганса ахашни ха юм! Амииень үршөөжэ хайралыт?! Энэ хүнэй амииень хүнөөхэ хэрэгтэ минии шалтаг болоһон байбални, намайе – заяагүй эмые солиг болгоод хаягты саашань! Гүрэ, ши түрэнэн ахаяа үхэлэй хара зам руу туужа ябана гүш?! Сэхыень намда хэлэ! Ямпилай амииень абархын тула богоолшни болохоор бэлэмби! – гэжэ Дэжидмаагай намайе гасажа хэлэхэдэнь айдаһамни хүрэбэ. Би хүн болоһоор иимэ юумэ үзөөгүйб. Дэжидмаае иигэжэ нэхэжэ, дахажа ерэхэ юм гэжэ һанаагүй ябааб. Эдэ бүгэдые харахадаа нюдэмни далтиржа, зосоомни аягүй болобо. Дэжидмаае иигэжэ ахыемни аршалха хүсэлтэй байха юм гэжэ ухаандамнишье ороогүй байһан юм. Дэжидмаагай унажа ерэнэн мориной жолоогоо шэрээд, харгыһаа холодожо ябахань харагдаба. Ахаймни Дэжидмаагай толгой дээрэ гараа табяад:

– Хүн бурханай заяаһан табисуураар амиды мэндэ ябадаг жама ёһотой юм. Хойто түрэлдөө уулзахабди гэжэ мүргэжэ ябаарай. Һайн ябаарай даа, Дэжидмаамни. Шамайемни бурхан харахань болтогой! – гээд, аман соогоо ямар нэгэ маани мэгзэм уншажа, уулын орой өөдэ хаража, альгаа хабсаржа зальбараад, нам руу хараншьегүй:

– Ши эхэ эсэгээ хаража ябахаяа, минии хэлэлтэгүйгөөр, өөрөө мэдээ хүн бээш. Би мүнөө юун гэхэ бииб даа... Шам тухай муу һанаһан юумэн намда байхагүй гэжэ мэдэжэ ябаарай. Минии сэдхэл арюун. Хоёр ондоо зам шэлэжэ ябаһан аха дүү хоёр хэтэ заяандаа хахасаһамнай. Һайн ябаарай – гэбэ. Би эжэгүй дуһалһан нелбоһоео барижа шадабагүйб. Ягаашье һаа, түрэнэн ахамни ха юм. Үнэнииень хэлэхэ болоо һаа, ахамни боди сэдхэлтэй, бурханай номдо хүзэглэхэһөө ондоо юумэ

мэдэхгүй хүн нэн. Ахаяа хамгаалха эрхэшье, хүсэлшье намда байгаагүй. Иигээд лэ, түрэнэн аха дүү хоёр хэтэ мүнхэдөө хахасахамнай. Дотоодые хамгаалгын түлөөлэгшын сэдхэл гэнтэ зөөлэргжэ:

– Яабашье, аха дүү хоёр юм байнат. Бэе бээдээ хэлэхэ юумэнэй байгаа хаа, хэлэгты – гэбэ. Бидэ хоёрой хэлсэхэ юумэн байбагүй. Иигээд лэ, Ямпил ахамни толгойгоо гунхууланхай морёо галдюулһаар Бөөрин дабаа уруудажа ошобо. Дэжидмаа харгын захада үбдэгөө дэрлэжэ һуугаад, уйлана, гэншэнэ. Би мориень барижа, хажуудань асарбаб. Тэрэ үһэ, гэзэгээе заһаад, үгэ дуугүйгөөр мориндоо мордобо. Нэгэ хэһэг абяагүй ябатараа, гэнтэ гүнзэгыгөөр ханаа алдаад: – Гүрэ, ши ахаяа хайралхагүй байна гэшэ гүш? – гэбэ.

– Ши намайе шулуун зүрхэтэй хүн гэжэ ханаа гүш?

– Амиды хүн хадаа шуһан зүрхэтэй байгаа хүн бээш. Номоной дарга хүн байгаад, түрэнэн ганса ахаяа үмөөржэ, аршалжа болдоггүй юм гү?

– Минии мэдэхэ юумэн үгы. Ганса манай эндэ бэшэ, бүхы гүрэн түрэ соомнай иимэ юумэн боложо, хубисхалда эсэргүү ламанарые хаа хаанагүй тушаажа байна ха юм.

Сэдхэлээ гомдолоор дүүргэнэн Дэжидмаатай уулын үбэр хүрэтэр үгэ дуугүй галдюулбабди. Минии зосоо олон юумэн эрьелдэн хүмэринэ. Уйдхарта дарагдаһан Дэжидмаагай шарай улам хайханаар намда үзэгдэхэ юм. Би Дэжидмаада гомдолтой байһан дээрэнэ тэрээнине аргадажа, ханааень тэгшэлхэ гэжэ оролдбогүйб, бодобошьегүйб.

Манай нютагта ахымни лама боложо һуһан Сэрүүн гэжэ багахан дуган зургаан жэлэй саана баригдаһан юм. Ахамни тиихэдэ, Ламын хүрэнэй габжа байһанаа нютагайнгаа дуганда залагдажа ерээ нэн. Залагдажа ерэхэдээ нютагайнгаа дуган гэжэ ехэ бодоогүй энэ Дэжидмаадал гэжэ зорюута ерээ гэжэ би тухайлагша нэм. Харин, би хэзээ нэгэтэ Дэжидмаагай сэдхэлые бээдээ татажа шадахаб гэжэ найдажа ябааб. Теэд, анхандаа буруугаар эрьенэн юумэн, яагаадшье хүнэй ханагшаар болдоггүй юм байна. Эдир залуу наһанайнгаа бухиндаае багтаажа ядаһан басаган бурхан шажанай ёһые сахижа ябаһан хубраг хүнтэй сэдхэлтэй болоод, ондоо хүниие тоожо хараха

нюдэгүй – нохор мэтэ болохо гээшэмнай ямар нонин үйлэ гээшэб?

Дэжидмаа бидэ хоёр уулые уруудажа буугаад, Сэрүүн голые үгсэжэ хатаргабабди. Би Дэжидмаада юуншые гэжэ хэлэхээ ойлгожо ядан, амаараа дүүрэн бэлхи залгижархиһан мэтэ дуугай ябабаб. Хүбөөгөөрөө намаг налюуртайхан голлой эрьээр зэгсэ ногоон хүхэрэн найгалзана. Эрьен тойрон хон-жэн. Баруун уулын хормойдо оршоһон Сэрүүн дуганай алтан ганжар халюуран ургаһан ногооной уняар соо ялалзажа һүүмэлзэхэнь холоһоо харагдана. Дэжидмаагай шарай сухигар сагаан болошонхой, уралаа шуһагүй болотор таһа зуугаад, нюдөө сабшалангүй газар гэтэшэнхэй ябана. Дэжидмаае би ухаа ороһон саһаа хойшо мэдэхэ мүртөө, хараха бүрээ – хэлэхэ барихадань, ябадалдань ямар бэ даа, нэгэ шэнэ юумэ нээжэ олоһон шэнги болдогби. Тиигэбэшые, сохом юум бэ гэжэ асуубал, тодорхойлжо хэлэхэ юумээ мэдэхгүй байнаб.

Дэжидмаа голой эрьедэ моринойнгоо жолоо татажа байлгаад, эмээлһээ буужа, ногоон дээрэ үбдэгөө тэбэрээд һууба. Би гайхаһандаа баһа хажуудань һуубаб. Тэрэ намайе һая хаража байһан юм шэнги нюдэнэйнгөө булангаар шэртэжэ, толгойһоо пулаадаа хуулажа абаад, гартаа мушхаха зуураа иигэжэ хэлэбэ:

– Ахашни сагайнгаа ерэхэдэ, намайе Шамбалын орон абаад ошоход гэдэг хэн. Мүнхэ саһатай сүмбэр уулаар хүрээлэгдэнхэй, үргэлжэ зунай саг байдаг Шамбалын орондо намайе абаашаха гэжэ лама болоогүй һаа, шамһаа дутуугүй түрээ засагай хүн болоод ябаха байгаа. һанаһан сагайнь ерэхэн байбал, тэрэ Шамбалын орондо ошожо, хахасажа таһаршагүй эрэ эмэ хоёр болоод, жаргалаа эдлэхэ байгаабди. Гол мүрэниинь мүнхын аршаанаар урдажа байдаг газар гэжэ хэлэгшэ хэн. Мүнхын аршаан ууһан хүн үхэлгүй мүнхэ наһатай болодог. Үбшэ зоболонгүй, хирэ тооһо халдангүй арюун һайхан ябадаг, атаа жүтөөн гэжэ байдаагүй орон юм» – гэжэ Ямпил хөөрэдэг хэн. «Манай энэ газар дэлхэй нүгэлөө даахаяа болёод, хүн зонной бэе бээ хорлоһон сэмүүн саг ерээ. Түрэхэн аха дүү хоёр хүрэтэрөө атаатан боложо, бэе бээдээ дайсад болобо» – гэжэ ахашни хэлэдэг хэн. Ши ахынгаа хүсэл һанаань таажа мэдээд,

атаа жүтөө ханажа, хорхойдо хорогуй хүниие саазын гарта барижа үгэбэ гүш? Энэ оршолон хорбоодо олдошогуй хайн хүниие таанар хайралхаяа яагаабта? Шинии түрэхэн ахашни ха юм. Шулуун шэнги хатуу сэдхэлтэй байбашье уярха нугарха гэжэ байдаггүй юм гү? Би заяагуйл хүн байнаб даа. Хубраг хүнтэй сэдхэлтэй болоһон минии нүгэл. Энэ нүгэлөө яажа сагаалха болонобиб? Ямпилые яажа абархабиб? Шинии иимэ атаа хорлол сэдхэлдээ хадаглажа ябаад, иимэ муухай хара хэрэг үйлдөө хадашни, шинии мэдэлдэ бээе тушаая. Энэ засаг түрэдэ мэдэлтэй юм болобол, Ямпилыемни абарыш! – гээд, яаха гэхын забдагуй Дэжидмаа хубсаһа хунараа тайлажа мэдэбэ. Би мэгдэхэн, гайханандаа юу хэхэ, яахашье ушараа олобогуйб. Нэгэ мэдэхэдэмни, Дэжидмаа шараа нюсэгэн болонхой хажуудамни хэбтэжэ байба. Минии досоомни гал дүрэлзэхэн шэнги болоод, нюдэмни харанхылаба. Харайжа бодоод, галзуурхан эмые хулһан ташуураараа таһа-зада сохихо гэжэ ханабашье, гарни хүдэлбэгуй. Мориндоо мордоод оро һэегуй гуйлгэжэ ошохо гэжэ бодобошье, хүлни хүдэлбэгуй. Дэжидмаа хоёр гараараа нюураа бүглөөд, муудажа унажа байна гээшэ гү гэхээр, хамаг бэнь шэшэржэ, татаганажа хэбтэбэ. Би тэрээхэн зуура яаһанаашье ойлгобогуйб. Нэгэ мэдэхэдэ Сэрүүн дуганай зүг руу шэглэнхэй моринойнгоо хурдаар харайлгажа ябабаб.

Ямар жолоогуй мунхаг харанхы этигэл гээшэб?! Сэрүүн дуганай габжа лама, минии аха, энэ арюун боди сэдхэлтэй хөөрхэйдэ Шамбалын орондо абаашажа жаргуулхаб гэжэ этигэл найдал түрүүлээ ха юм. Ганса Ямпил бэшэ монголой уудам нютагай дасан дуган бүхэндэ һууһан хэдэн түмэн ламанар: «Энэ наһандаа буян хэбэл, хойто наһандаа диваажанда, Шамбалын орондо түрэхэт! – гэхэхээ эхилээд: «Үгы һаа, үндэр дээдэ табисууртнай богоол боложо, тамын зоболон үзэхэ үйлэтэйт!» – гэжэ арад түмэниие мунхаруулажа шадаа шуу.

Дэжидмаагай нюсэгэн бэе нюдэнэймни урда харагдаад халанагуй. Ногооной уняар соо сүүмэлзэжэ байһан Сэрүүн дуганда гал аһааж, шатаажархи бодол толгойдомни орохо юм.

Гурбан добын зуһалангай айлнуудай хажууда дүтэлжэ, моринойнгоо жолоо татабаб. Жаргаланта гэжэ багахан

горхоной хоёр бэеэр тус бүридөө гэр болон малдаа хургаагаар баригдан хорёотой, арай шадалтайнь тугалаа бэлшээхэ тээлнигтэй, мүн шадал шэнээгээр барагынь дараансаг хушалтатай гэр байртай хорёод үрхэ айл нуудаг юм. «Ямпил габжа баригдаба» гэжэ дуулдаһан мэдээгээр юм гү, үхибүүд нохойһоо бэшэ хүн амитан эндэ үзэгдэбэгүй. Би Сэрүүн дуганиие задалуулаад, һомон руу зөөлгэжэ абаашаха гэжэ ерэнэн хүм. Һомоноймнай эхин хургуули хэдэн муу хара гэртэ байралдаг. Би аймагай дарганартай хэлсэжэ, хоорһорһон дуган задалжа зөөгөөд, хургуулиин байшан болгожо, шэнээр барюулха гэжэ шиидэнэн байгаа. Аймагай дарганар: «Зүб шиидхэбэри абааш» – гэжэ зүбшөөжэ, дэмжэнэн юм. Зургаан жэлэй саана баригдажа шэнэ зандаа байһан дугангай байшан, юун гэжэ һалхи бороодо сохюулжа, үмхирэжэ хэбтэхэ юм. Тиигээдшье, хоорһорһон дуган хүзэгтэй зондо элдэб бодол түрүүлжэ, һанаа сэдхэлыень төөрюулжэ болохо байна ха юм. Иигээд би дуганиие задалха хүн зонниие, зөөхэ мори унаа эмхидхэхэ түсэбтэй ерэнэн байгаа. Нёдондонһоо эхилэжэ, зарима дасан дугангуудые хааж, жасыень хуряжа эхилэнһэнь хойшо манай энэ Сэрүүн дуган өөрынгөө ая соо хоорһоржо, ламанарынь Ламын хүрээ, Бэрээвэн хийд руу дамжан ошоһон юм. Харин, манай Ямпил аха нютагтаа үлээ һэн. Минии сэргэй албанһаа табигдажа ерэхэдэ ахаймни ламынгаа хубсаһа тайлажа, хара хүн болонхой гэртээ миин нуужа байгаа. Тэрэ арбаад һаһатайдаа дасанда шаби боложо нууһан хүн хара ажал гэжэ мэдэхэгүй һэн. Угынь лама бэшэ, ангуушан гү, али түмэршэ дархан гэжэ һанахаар ганхагар томо бэнь габжын нуудалда нуужа, гушаад һаһан дээрээ хүндэржэ шалхайшоо. Ахай бидэ хоёр бага һаһанһаа эхилээд, хоёр ондоо зам шэлэжэ ябаһан байнабди. Ахайн арбатай, минии найматай байхада эсэгэмнай бидэ хоёрые Ламын хүрээндэ Содном гэбшынде шаби болгожо оруулһан юм. Ямпил заяанһаа лама болохо хүн байгаа. Тэрэ нэгэ һара соо тангад үзэг мэдэхэ, таниха болоо һэн. Харин би багшын «хахархай га» гэжэ заахада, «таһархай га» гэжэ зорюута зүрижэ, буруу уншадаг, ном үзэхэ дурагүй, бурхан шажанда заяанһаа эсэргүү бодолтой

үхибүүн ябааб. Содном гэбшэ шажанай номдо намайе хургаха гэжэ сохёод, наншаадшые үзөөд, ядахадаа гэртэмни намнажа бусаагаа һэн. Тэрэ гэнээр ахай бидэ хоёрой наһанай зам халаатажа, сэдхэл бодолоороо бэе бэеһээ улам холодохо үйлэтэй байһан зомди. Ахаймни ламын хүрээндэ шаби боложо нуугаа, харин би һомонойнгоо эхин хургуулида нурагша болоо бэлэйб. Нёдондо сэрэгэй албанһаа табигдажа ерээд, һомоной даргаар томилогдооб. Мяндаг тушаалтай ламанар тушаагдажа байна гэжэ хүн зоной дуулажа, мэдэжэ байһан хойно би ахаяа барижа тушаалсаһанайнгаа түлөө нютагайнгаа зондо ада шоо үзүүлхэб гэжэ огтошые һанаагүй ябааб. Гэбэшые, ямар нэгэ алдуу хэһэн мэдэрэлдэ эзэлэгдэжэ, сэдхэлни нэгэ эб зүбгүй байба. Хүн зон зүһаланайнгаа хара модон гэрэй сонхоор нюдөө үзүүрлэн хаража: «Түрэнһэн ахынгаа толгойень эдирһэн солиг!» – гэжэ нам тушаа һанана ёһотой гэжэ дотороо бодохо хүм.

Би сэхэ гэртээ харихаяа зүрхэ алдаад, Мяндаг шабгансында буубаб. Ганса бэе хүгшэнэй холтоһон хушалтатай өөмөгөрхэн байшанһаа утаан ууяна. Тамын амитан тамадаа жаргалтай гэдэгтэл минии ухаа орохоһоо хойшо иимэ байдалтай байһан бүхэтэр шабганса айл амитанай туһаламжаар ами зууһан янзаараа. «Хүндэ хэлэжэ, гэрэйн хушалтые заһуулха байгаа» – гэжэ бодоһоор гэртэнь оробоб. Мэндэшлхэдэмни Мяндаг эжы дуу гарбагүй. Хатангир хургануудаараа жэжэхэн хара эрхиеэ эмэрин маани уншажа, уруугаа хараад дуугай нууна. Би гайхаһандаа нэгэ хэһэг шэмээгүй зогсобоб. Хүгшэн сай аягалжа, халсархай набтархан шэрээ минии урда түлхижэ, эдэе табяад:

– Шинии Ямпил ахая тугаад ябахашни харагдаа һэн. Ай, бурхан үршөөг! Зулай зулайгаа гэшхэжэ гараһан аха дүүнэрэй иигэхэ саг тулажа ерэбэ гээшэ гү?

Минии хоолой дээрэ түглэгэр хара юумэн тээгэлдэшэбэ. Энэ муу шабгансада би юун гэжэ ууралхабииб даа. Аягатай сайгаа табяад гараха гэжэ ябахандаа, хүгшэнэй һанааень заһаха хүсэлтэй:

– Мяндаг эжы, танай гэрэй хушалтыень заһуулхаб, – гэбэб. Хүгшэн харюусабагүй. Гэнтэ аргагүй ехээр сухални хүрэжэ,

үүдэ хаалгыень гамгүй шэдэжэ, айл зоной сошоторни хүхиржэ, хашхарха дурамни хүрэбэ. «Юумэнэй ушар удхыень мэдэхэгүй мухар, харанхы амитад! Тэрээнтэй тэрэгүй мұхэхэ, хосорхо үйлэтэнэй түлөө юун гэжэ гашуудажа нууха юм?! Наһаараа шүтэһэн бурхан сахюусантнай, мянга түмэ дахин уншаһан маани мэгзэмтнай таанарта юу үгөө, ямар туһа хээ юм?! Энэ наһандаа бурханда наманшалжа ябаад, хойто наһандаа Шамбалын орондо ошожо жаргахабди гэжэ этигэжэ нууха гээшэ ямар гутамшаг, ямар тэнэг ябадал бэ?! Дэжидмаае харагты! Иимэ найхан басаган ламын итхалгада ороод, төөришэнхэй зобожо ябана. Тэрэ ламынгаа хойноһоо гал уһанда орожо үхэхээшье айхаяа болинхой. Харыт, таанар! Бодожо үзыт! Зургаан жэл болоод лэ Сэрүүн дуган хосорхол ёһоороо хосороо. Дуган бэшэ, үри хүүгэдэтнэй нургуули бариха саг ерээ! Үри хүүгэдытнай хүнэй зэргэ хүн болгохо Шамбалын оронтой – арадай нургуули!»

Би Жаргалантын голой эрьедэ моринһоо буужа уһалаад, нэгэ хэхэг нуубаб. Хара уйдхар зурхыени дарана. Хажуудамни байһан манай гэр, хашаа хорой, зүүн тээшэ залгажа харахада, аха хүрьгэнтэнэй түбхинэһэн байра байдал ухаа ороһон саһаамни хойшо эжэл дадал болоһоншье һаа, мүнөө нэгэл хари юм шэнги хүйтөөр намда харагдана. Эхэ эсэгэ хоёрной бидэниие хатуухан гараар хүмүүжүүлжэ энэ болгоо. Тэдээндэ буруу юумэн огтошье байхагүй. Хоёр хүбүү, гурбан басагадые хүнэй зэргэ амидаралтай болгохо гээшэ, хүшэ хүлһеэ хайралангүй ябаһан хүгшэдэймнай үрэ. Мүнөө аба эжы хоёрнай ганса бага үхинтэйгээ үлэнхэй нуунад. Ахымни лама хубсаһаяа орхижо гэртэ эрэхэдэнь, ехээр баярлаашьегүй бээ. Бурханай ном бясалгахаһаа бэшэ ондоо юумэ мэдэхэгүй хүнэй, шажан мүргэлэй мұхэжэ байһан энэ сагта, ёһотойл үнэнһэн дээрэ хаягдаһан шалза мэтэ болохонь эли байгаа. Харин, аба эжы хоёроймнай айжа, далтиржа байһан гансахан юумэн яаха аргагүй сагайнаа эрхээр тулгаржа ерээ.

Үглөөгүүр ахайе абаад ябахадамнай, иимэ юумэн болохо гэжэ нюусаар хүлеэжэ байһан мэтэ, ехэ уйлаан, майлааншье болоогүй. Эжы хубсаһа хунарыень бэлдэжэ үгөөд, нулимсаа шэмээгүйхэнөөр аршажа байгаа һэн. Аба бурхандаа зула

баряад, гааһаяа шоршогонсо хорохоһоо бэшэ ондоо «иимэ-тиимэ» гэһэншье юумэн байбагүй. Гансал нам тээшэ муухайгаар хялам гэжэ хараа һэн. Харин ахайн дэгэлээ үмдөөд, тобшоёо олохогүй халганаха шэшэрхэдэнь аба гэнтэ уурлажа:

– Гүрэ, тэрэ тобшыень тобшолоод үгыш, – гэжэ зандарба. Ахын гэрһээ гаража ябахадань аба духыень үнсэжэ, нэгэ дохон нулимса унагаагаад:

– Һү хээд үгыш! – гэжэ эжыдэ баһа нэгэ зандарба. Дэжидмаа эжы абатаяа Сэрүүн голдо байдаг аад, «ахыемни тушаагдаба» гэжэ дуулаад, хойноһоомнай хазаар морёор гүйлгэжэ хүсэһэн байба ха юм.

Жаргалантын гол шоржогонсо урдана. Айлнуудай дунда ганса хоёр нохойн хусаха дуулдана. Ганса хоёр үхэр, морин эндэ тэндэ харагдана. Голой уһанай шоржогонсо урдаһан зөөлэхэн аялгада эзэлэгдэжэ, алас холо руу холодон ошоһон саг тухай дурсан һанааб.

Зургаан жэлэй саана саг ехэ ондоо байгаа. Шэнэ дуган барижа, ламнарые залаад, бурхан шажан мүнхэ юм шэнгээр һанагадаг саг байһан юм. «Нютагтаа дуган байгуулжа, буян хэе», – гэһэн һанал хэнэй, хэзээ гаргаһые бү мэдэе. Хэдэн жэлэй саана иимэ үгэ гараһан байжа магадгүй. Арад зонойшье дундаһаа, магад, ламанарайшье дундаһаа гараһаншье байжа болоо. Тэрэ зундаа манай нютагайхид гэб гэнтэ хүл хөөрсэг болоод, дуган бариха гэжэ шиидэбэ. Би тиихэдэ, арба юһэтэй, ахамни хори нэгэтэй ябаабди. Ламын хүрөөһээ хэдэн ламанар ерэжэ, дуган бариха газар һунгаха һурагаар олон зон манайда сугларба. Ямпил аха тэдэниие дахуулжа ерэхэн байгаа. Тэрэ номтой лама боложо магтуулһан, зурхайн ухаанда һайн гэжэ тоотой болонхой ябаа. Манайда олон зон сугларба. Үбгэд хаана дуган байгуулбал таарамжатай байхаб гэжэ һаналаараа хубаалдабад. Хүн зон Ламын хүрөөһэй суутай лама Намбар аграмбаһаа эм, аршаан залажа, бүхэли үдэрөө үнгэргэбэ. Манайхин тарган эрье гаргажа, ехэ бага хоёр байшангайнгаа хоорондо оршодог һаалингаа һарабша доро хоол унда бэлдэжэ, ямар нэгэ найр наадан шэнги юумэн боложо, хүл хөөрсэг табибабди. Тиихэдэ, Сэрүүн гол зубшажа һуудаг айл бүгэдөөрэн шахуу ерэжэ, Дэжидмаашые аба эжытээ

ерэлсэһэн байба. Сэрүүн гол Жаргалантын гол хоёр хоорондоо хахад үртөө хүрэхэгүй зайтай. Нэгэ голынь урда уулын ара эбрээр, нүгөөдэ голынь хойто уулын үбэр бэеэр урдадаг юм. Тэрэ үдэр басагад гал тогооной һарабша доро хоол унда бэлдэхэ зуураа хобоо хэлсэжэ шэбэнэлдээд, энеэжэ хүхилдэжэ, шаг шууяа табихань таһараагүй һэн. Би Дэжидмаатай хони мал дээгүүр уулзахадаа энэ тэрэ юумэ хэлэжэ, шоглоод үнгэрдэг байбаб. Томо эрэ болоһоншые һаа, бэшүүрхүү, халиргайл ябагдаа. Харин тэрэ зун нэгэ аягүй ябадал болоһон юм. Манай абга ахын хүбүү Буладай түрэ дээрэ хэдэн үхид хүгшэдэй бэлэгэй дуу барижа байха үедэнь, Дэжидмаагай һайхан хоолойтой байһыень мэдээ һэм. Тэрэнэй жэмбүүр мэтэ нариихан хоолой бусадай хоолойһоо илгаржа, түрэ найрай дүхэригэй дунда дүрэлзэһэн түүдэгэй дүлэнэй үзүүрһээ намиран таһарһан ошонтой ниилэжэ, зунай сэлмэг хүниин одод тээшээ дэгдэжэ байһан мэтээр сууряатажа зэдэлбэ. Түрүүн би тэрэниие һаһаар бага үхин гэжэ һанадаг байгаа. Дэжидмаагай һайхан хоолой мүнөө минии дура буляжа үзэгдэбэ. Юуншые гэхын аргагүй, гай тохёолдоод лэ байдаг. Би түрын духаряаһаа нилээд хүртөөд, һогтуурхажа һанжанаһаар залуушуулай түүдэг тойроод дуулалдажа байһан дүхэриг доторһоо Дэжидмаае барижа абаад, хурьган эшэгэн шэнгээр хүл гарыень адхажа тэбэреэд, хүнэй нюдэнһөө далда оробоб. Ганса хоёр бороогой дүһалһан дулаахан хүни Дэжидмаа түрэ найрай зонһоо эшэжэ зобонгүй яаха бэлэй.

– Хүн хаража байна. Таби намайе! Таби гэнэб! Хүн хаража байна! – гэжэ уйлганан гуйба. Гуйха бүринь минии хорхой улам ехээр хүдэлбэ. Түүдэгэй гэрэлэй холо хүрэтэр туяагаа сасаха гээшэнь... Би Дэжидмаае гар дээрээ үргөөд, түүдэгэй гэрэлһээ холодохо гэжэ харайбаб. Галай туяашье холодобо... Ая гангын хангалтай үнэр булшан шүрбэһөөрни нэбтэрэн орожо, бүхы бөөдэмни хүшэ тэнхээ оруулжа байһан мэтээр үзэгдэбэ. Иимэ хөөрхэн басага гар дээрээ үргөөд, ямаршые хада уулын оройдо гүйдэлөөрөө гарахаар мэтэ намда һанагда бэлэй. Би бээ барижа шадабагүйб... Дэжидмаае дороо даража абаад, нюдэ нюургүй таалажа, гутал хубсаһыень тайлажа хаябаб. Дэжидмаа эсэргүүсэбэгүй... Жаахан шандагар

мээмэйн сээжэдэнь оболзохо юм. Нариихан һур бүһыень тайлаха гээд шадабагүйб. Иимэ юумэн болохо гэжэ урид мэдэһэн шэнги басаган ташаан дээгүүрээ таһа зангидажа бүһээ уяһан байба. Намда хутага, шүбгэ байха бэшэ... Шүдөөрөө таһа хазахаһаа ондоо арга байбагүй. Дэжидмаа эшэхэһээ үлүүгээр гэжэгэнэжэ: – Ой! – гэжэ хашхараад, хоёр гараараа үһэндэмни аһалдашаба. Дэжидмаагай хүсэтэй гээшэнь... Гоёо боложо, утаар заһуулһан үһыемни адха адхаар бажуугаад, таһара зулгаажа байһан мэтээр үзэгдэбэ. Би тэсэнгүй: Ёо! – гээд, Дэжидмаагай һур бүһэдэнь зуулдаһан шүдөө табижархибаб. Тэрээн зуура Дэжидмаа гарһаамни мултараад, һалхин шэнги «һэрд» гээд, харанхы руу орожо харагдахаяа болишобо. Басаганай дэгэл гуталынь тэбэрээд, гансаараа үлэшэбэб. Арайл ори дуу табин алдаад: «Дэжидмаа, хаана байнабши? Наашаа гараад ерэ, би яахашьегүйб», – гэжэ тэрэ багтаа һайса харанхыда тэмтэрээд, Дэжидмаае яашье олобогүйб. Хээрэ һуужа үүр сайлгаха баатай болобоб. Гэгээ ороходо тойрожо харахадамни, Дэжидмаа намһаа тээ холохон газарта шобойжо һууба. Хубсаһыень хажуудань абаашажа үгөөд, яагаадшье аргадаха, гуйхадамни туһа болобогүй. Тархиимни хууха бамбайжа хабдашанхай. Иигэжэ Дэжидмаае хэдышье муухайгаар жэгшээгээ һаамни, тэрэ ухаан зүүдэн хоёрһоомни гарахаяа болёо һэн. Гэр хотыеншье тойрожо ябаад, уһа абадаг зам дээрэншье отожо уулзаад: «Һогтуугаймни мунхаг буруу ааша хүлисэжэ, нам тээшэ харыш даа», – гэжэ бэе тээшээ эрьюулхэ хүсэлтэй гуйдаг, губшадаг болобоб. Хэдышье гуйха губшахадамни Дэжидмаа нам тээшэ хараагүй, нам тээшэ эрьегүй бэлэй. Басагадай хэды гуйлгаха дуратай байдагшье һаань, Дэжидмаа арайл гэнэн, зөөлэн, һонюуша наһандаа ябаа. Гэбэшье, тэрэ хурим түрын һүни, түримхэй ааша гаргаһан һаамнишье бэшэ, юрэнь намайе тоохогүй, намда дурагүй янзатай байба. Би элдэб юумэ бодобоб. Эрэ хүнэй бардам зан гаргажа: «Басагад үхид барагдаа һэн гү», – гэжэ Дэжидмаае мартаа һаа гээдшье ядабаб. Дэжидмаае хирэ-хирэ болоод лэ хараха дурамни аргагүй ехээр хүрэдэг һэн. Тэрэ түбэгтэй һүни Дэжидмаагай түмбэгэрхэн мээмэйдэ няалдаад, ойро зуураханшье хэбтэһэн сагни, хамагай һайханаар намда һанагдадаг

байба. Дэжидмаада тииггэжэ халдаһанһаамни боложо, ямар нэгэ эльбэ шэди бээдээ шэнгээгээд, намайе суранзан шэнгээр өөр тээшээ татажа байһан мэтээр үзэгдэдэг болобо. Тиигээд, намайе зорюута зобоожо байна гээшэ гү гэжэ хороо бусалха хүм. Гуйлганан юумэн улам үнэ хүрдэг гэжэ даа... Ямаршые басаганай дура буляахаар эрэ болонхойб гэжэ өөртөө найдажа ябаһан хүн гологдооб гэжэ һанахада, мяхаа зулгаамаар гутамшагтай хэрэг мэтээр үзэгдэбэ. Тиигээдшые, эрэ бээе хүсэһэнһөө хойшо би хээрын басагадта түлхюулжэ үзөөгүйб. Дэжидмаае тоонгүй ябажа үзэхэ байна гээд хэды оролдоходшни, сэдхэл хүдэлөөд, аргагүйл хэсүү юм байна. Тэрэ тодхорто хүниин алдуугаа заһажа, жэнхэни хайра сэдхэлтэй хүнэй ёһоор Дэжидмаае бээдээ ойртуулжа, инаглал энхэрэлые үзэхэһөө шухала юумэн энэ хорбоо юртэмсэдэ үгы шэнгээр намда һанагдана.

Ламын хүрэнэй ламанарай ерэнэн үдэр Дэжидмаа урданайхиһаа бүри гоё һайханаар намда харагдаба. Би гаргуулха хони бэлдэжэ, түлээ залһа хахалха ажалтай хүн Дэжидмаатай хоёр нэгэ үгэ андалдаха аргаяа бэдэржэ, хажуугаарни үнгэрхэдөө мэдээшэгүй болоод, тэрэниие дайраад, шүргөөгөөдшые үзэнэб. Һарабша доро юумэ бэлдэжэ байһан басагадай шанга шангаар энеэлдэхэдэнь, Дэжидмаа үһемни зулгааһанаа хөөрөжэ басагадые энеэлгэжэ байна гү даа гээд, аягүйрхэнһэндөө хулгай нюдөөрөө һэмээхэн харахадамни, Дулсай гэжэ һабаагүй янзын бүдүүн улаан басаган дэмы балай юумэ шашажа, басагадые хүхэжэ байба. Дэжидмаа намайе анхаржа хараха янзагүй. Тэрэ бэлхүүһээрээ нарин хуняһаатай дэрбэгэр ута хормойтой хүхэ дурдам дэгэл үмдэжэ, ууса дээрэнь унаһан торгон хара гээгынгээ үзүүртэ мүнгэн ооһор уянхай. Ябаха хүдэлхэдэнь тэрэ мүнгэн ооһор ташаан дээрэнь наадаад, гоё гээшэнь жэгтэйхэн.

Хүрэнэй ламанар яаранагүй. Хурал хураха зуураа, хоол манжа баринад. Ламанарые үглөөдэр болотор байгаад, бумба нюуха юм гэжэ дуулахадаа, минии хүлни хүнгэн болобо. Дэжидмаае үглөөдэр болотор байха болобо гэжэ һанахадаа зооомни бүришые зохид болобо. Ямпил ахай хаа-яа газраа гаража, улаан шара орхимжоёо дэрбэгэнүүлэн хамсыгаа шамажа,

эхэнэр хүн шэнги саб сагаан гараа бултайлгаад, уулын орой хаража, амгалан тэнюунээр хүняана. Гал тогооной хажууда эрьелдэжэ байһан басагадай тэрэниие хараад, набир-шэбэр шэбэнэлдэхынь харахада муухай гээшэнь. Бурханда шүтэжэ, ламбагайда мүргэбэшье, арюун санваарынь алдахуулжал болохо зон даа.

Үдэшэлэн Ямпил бидэ хоёр түлеэн дээрээ һуужа хөөрэлдэбэди. Ямпил ламын хүрэнэй цамай наадан тухай хөөрөжэ һуутараа Дэжидмаае хараад: – Балдан баабайн басаган ямар томо болоо бээ, – гэжэ ханагдаагүй юумэ гэнтэ хэлэхэдэнь:

– Лама хүндэ басагадай ехэ багыень харахада хорюултай бэшэ юм гү, – гэбэб. Ямпил минии хэлэһэн үгэ тоохон шэнжэ-гүй:

– Тэдэнэй ехэ багань намда хамаагүй. Шил һамга абажа, аба эжыгээ үргүүлхээ бодоорой, – гэбэ. Ном бэшэгтэ һураха тэсэбэригүй ойн хара гүрөөһэн болохоһоо бэшэ харюугүй амитан гэжэ Ямпил намайе тоолодог. Бидэ хоёр зан абаряараа тад ондоошье һаа, айлай табан үхибүүдэй дунда зулайгаа гэш-хэжэ гараһан хүбүүд, бэе бээдээ муу һайгаа сэхэ руунь хэлэжэ һураһамбди. Харин, ахымни лама боложо хүрээндэ һууһан саһаань хойшо бидэ хоёрой хоорондохи харилсаан хүндыр-жэ эхилэһэн байгаа. Ямпил Дэжидмаае хараад: – Ямар томо болошоо гээшэб – гэхэдээ, намда тэрэниие һамга абхуулха тухай бодоогүйнэ эли байба. Би нюдын хараад мэдээ, таагаа һэм. Тэрэ ямар бэ даа, нэгэ алас холын, огто өөрэ юумэ бодожо лама болоһонһоо хойшо боди амгалан шэнжэтэй болоһон хүн Дэжидмаае гэнтэ хараад, дүрлэгэр хара нюдөө хүсэлэй манан-да бүрхүүлэнхэй һуужа байба. Минии тэрэниие наадалха ду-рамни гэнтэ хүрөөд, тамхяа абаха гэжэ гэртэ орохо замдаа гал тогооной һарабша руу шагаажа:

– Ямпил ахай шамайе ерэ гэнэ, – гэжэ Дэжидмаада хэ-лэбэб. Дэжэдмаа гайхажа, басагадшые хоорондоо набир-шэ-бир гэлсэбэ. Би үнэн зүрхэнһөө уулзуулхые хүсэхэндэл:

– Ямар нэгэ юумэ оюулха, шэдүүлхэ гээ юм бээ. Лама хүн бэшэ шамаар яахаб даа, – гэхэдэмни, Дэжидмаа намда эти-гэжэ ошобо. Минии Дэжидмаае мэхэлжэ тэрээндэ ерүүлһы-емни мэдүүлхээ аягүйрхөөд:

– Үнэхөөр уулзая гэжэ би дурадхааб, – гэжэ Ямпил өөрөө дурадхаһан хүн боложо басаганда хэлэһэн байха. Тэрэ хоёрой юун тухай хөөрэлдэһыень бү мэдэе. Харанхы, бүрүүл болотор түлээн дээрэ һуугаад һэн. Басагадшые хэлэ амаа бүлюудэжэ мэдэе һааб даа. Хажуугаарнь, тэдэ хоёрой дан удаан хөөрэлдэжэ һуухадань миниишые сэдхэл зобожо, уур сухални хүрэхэһөө нааша болобо. Ямпил ламын хүреэнэй хамагай залуу габжанарай нэгэн, ехэ номтой лама гэжэ олондо шүтэгдэдэг. Зон тэрээниие ехэ һайхан лама гэлсэдэг. Һайхан лама гэдэгынь: зүһе шарай, залуу наһан, нам гэмэ абари зан тухайнь хэлсэдэг хэрэг бээ. Хэрбээе, лама багша бэшэ һаань, һайн эрэ гэлсэхэ байгаа. Би тэрэнэй Дэжидмаатай юун тухай хөөрэлдэһыень мэдээгүй мүртөө, сохом бурханай ном тухай хөөрэлдөөгүйнь лаб байһан байха гэжэ, дотороо бодобоб. Тэрэ үдэшэ магад, Ямпил Диваажанай, Шамбалын орон тухай Дэжидмаада хөөрэжэ һууһаншые байгаа аалам. Би Дэжидмаае эрын хүсөөр бээдэе татаха гэжэ оролдооб. Харин ахамни өөрын нарин аргаар бээдэе татаха арга оложо болоо. «Дэжидмаае томо басаган болоо гэжэ хэлэһэнэймни удаа, тэрээнтэй дүтэ харилсаха хүсэлыемни таагаад, зорюута намайе уулзуулба», – гэжэ дотороо ойлгоһоншые байжа болоо ха даа. Тиигээд, олоной нюдэн доро хөөрэлдэжэ һуухадань хэншые юуншые гэжэ һанахагүй гэжэ бодоо бээ. Дулсайһаа эхилээд, ама хахархай басагад жиг-жуг гэлсэхэһээ бэшэ ондоо зон юун гэлсэхэ бэлэй. Иигээд лэ бүхы юумэнэй заха һэжүүр эхилһэн юм.

Би энэ мэтые дурсан һанажа, оройн һаали болотор голлой хүбөөдэ хэбтээд, хүнтэй уулзаха хүсэлгүй, бээе нюужа хулжаһаар гэртээ хүрэжэ ерэбэб. Аба орон дээрээ хубсаһа хунараашые тайлаагүй бүхэһээрэ буруу хараад хэбтэжэ байба. Эжы зуухын амһарта утаһа ээрэжэ, ээрсэгээ эрьелдүүлэн һууна. Шарайнь гэжэ шарай бэшэ. Дүү басагамни гэрэй үүдэндэ буруу хаража һуугаад, хүнэй машинын сүгсэнүүдые угаана янзатай. Бишые баһа үүдэнэй хажуудахи томо ханза дээрэ гаража, буруу хараад хэбтэшэбэб. Иигээд лэ, энэ гэрэй зон эмээлэй хоёр бүүргэ шэнги хоёр тээшээ харабабди. Аба эжын гашуудаханшые зүб юм бээ. Бүхы наһаараа шүтэһэн бурхан шажаниинь, түрэһэн үринь хамалган хашалганда

оробо. Энэ шажан, шүтээн! Дэжидмаагай хойто наһандаа диваажанда түрэжэ, Ямпилтай уулзхабди гэжэ этигэхэнь юуншье бэшэ. Үхэхэ түрхын хоорондо хүн түрэлтэн бурхан шажанда шүтэжэ, ухаан сэдхэлэйнгээ хамаг нангин һайханиие: ажалша гар хүсээе, эд зөөриее бүгэдыень зорюулжа ябабашье, энэ наһандаа хэды зобохо зүдэрхэдөө, хойто наһандаа жаргахабди гэжэ бодоһоор энэ боложо ябана. Энэ дэлхэйдэ бурханһаа арюун гэгээн, үнэтэй, хүндэтэй юумэн үгы. Үргэл мүргэл хэхэхээ бэшэ ондоо буян заяан байхагүй гэжэ дарлалтын зоболон тэбшэхээр энэ хүрэжэ ерээбди. Улас орондоо гүрэн түрэ байгуулха ухаатай, бодолтой, шадалтайшье олон түмэн эрэшүүл лама хубсаһа үмдэжэ, дасан дуганай жабданда няалдатараа һуугаа. Тэдэ олон түмэниие мунхаруулхаһаа бэшэ ондоо ажал мэдэхэгүй зон өөһэдөөшье мунхаг байдалда тулажа ерээ. Энээнһээ ондоо амидарал мэдэхэгүй ламанар дасан дуганда бурхан шүтөөнэй ном судар бүтээжэ, дабагдашагүй ажалда хайран хүсээе зорюулаад: «Боди хутаг оршобоо!» – гэжэ гансахан лэ элидхэхэ этигэлтэй. Нарата дэлхэй дээрэ хүн боложо түрэхэнэйн гансахан аша туһа, бурханай ном бясалгахаһаа бэшэ ондоо юушье мэдэхэгүй тэдэнэр, дасан дуганда амидыгаар ялзаржа һууха ямар ехэ гутамшагтайб. «Бүхы юумэн хуби, табисуураар болодог. Үхэбэшье, үдэбэшье, хахасажа халабашье, оһолдо оробошье хуби табисуурайнгаа муу муухайе, ядуу зүдэрүүе тэбшэжэ, хүлисэ», – гэнэ. «Буруу зүбыень ганса лама бурхан шийдхэнэ» – гэнэ. Хэдэн зуун жэлдэ, үеһөө үе дамжажа, хоһон дүрсэдэ сүхэрэн мүргэхөөр энэ болоо. Мухар хүзэгтэ сэдхэлээ боогдоһон хүн ямар харанхы, туһагүй амитан бэ? Шажан, мүргэлөө абарха гэжэ гал уһанда орохоор бэлэн байха. Шажан мүргэлөө хамгаалхын түлөө ухаа мэдээгээ аладахаһаа нааша болохо. «Сэмүүн саг ерээ, Шамбалын дайн болохонь», – гэжэ хэды шэнээн амитадые үймүүлнэ, худхуулнаб?! Абын хэлэхэ юумэн: «Молон багшын һургаал-номнол болохол ёһоороо болоо. Гал могой газар оройжо, түмэр могой түбиие тойрожо, гол мүрэн шуһаар урдаха гэхэн энэ боложо байна» – гэнэ. Би түрэхэн ахаяа хамалганда оруулжа, дасан дуган һандаажа, үеын үедэ барагдашагүй ехэ нүгэл хилэнсэг

хэлэн хүн болохомни! Тиигээд, булта намһаа буруу хаража, хаалга хатабшaya хаажa байгаашань энэ. Би боро хараан боложо байхада хү тараг залгяд, гэрһээ мордожо ябабаб. Минии гэртэхин амаа оюулһан мэтэ шиг-таг байхадань би тэсээгүйб. Айлай үүдэн, сонхоор эндэ тэндэ дэнгэй гэрэлэй ялабхихань харагдажа, сэлмэг огторгойдо одо мүшэдшые ялалзаба. Дулаахан һэбшээн үлэ мэдэг үлээнэ. Би хайшаа ябахаяашые һайн мэдэнэгүйб. Дэмы ябаһаар байтараа Сэрүүн дуганда хүрэжэ ерэбэб. Энэ дуган хооһорһоор хоёр жэл болобо. Ламнарай һуужа байһан хашаа хорёо иишэ-тиишэнь зөөжэ дууһаад, гансал модон дуган үлэнхэй. Дуганай орой дээрэ алта шаража бүтээһэн ганжар одо мүшэтэй тэнгэри доро үлэ мэдэг ялалзахадал гэнэ. Энэ ганжарые алта шаража бүтээлгэхэ гэжэ манай нютагай басагад, абгайнар һиихэ бэһэлигээ һайсал мулталжа үргэһэн юм. Үнэн дээрээ, алтаншые ганжар бүтээхэдэнь хүрэжэ боломоор алтан сугларһан байгаа ёһотой. Энэ дуган заабарилжа барюулһан Жанцан сангасваа зоной үргэһэн алтанай ехэнхи хубиинь үбэршэлһэн юм гэжэ зон хэлсэдэг. Энэ дуган бариха гэжэ ехэл хүл хөөрсэг болоо бэлэй. Ламын хүрээний ламанар тэрэ зун манайда хоноод, үглөөдэрынь дуган бариха газараа һунгажа, бүмбэ нюуха болобо. Үглөөгүүр мори тэргэдэ һууһан олон зон хүдэлжэ, Сэрүүн гол тээшэ шэглэбэ. Жарагланта Сэрүүн гол хоёрой хүндыдэ оршодог зохидхон талмай дээрэ хүнэй нюдэндэ холоһоо эли харагдажа байхаар газарта дуган барибал таарамжатай гэжэ үдэшэндөө зүбшэжэ хоноһон байгаа. Энэниинь тааһан юм шэнги Жанцан сангасваа урда үдэшэниинь орой эндэ ерээд, тэрэ зохидхон талмай дээрэ нэгэ шобогорхон отогтол юмэ бодхоһон байба. Мүр дээгүүрээ ута хара үһээ намируулһан, бүргэд хамартай, Жамсаран сахюусанай нюдэн шэнги эрьелдэһэн томо алаг нюдэтэй, хандагай шэнги бээтэй энэ түбэд Ламын хүрээндэ хоёр жэлэй саана үзэгдэдэг болоһон юм. Жагар оронһоо ерэһэн эди шэдитэй сангасваа гэжэ зоной дунда суурхаһан байгаа. Ерэһээр удааншые болонгүй тэрэ сангасваа Бальжиин голой залуухан хамниган удагантай ниилэжэ һууба. Тиигээд айл хэсэжэ, «Ганга мүрэнэй аршаан» – гэжэ зэд бүмбэтэй уһанһаа

дуһаажа үгөөд: «Боди модоной набшаһан» – гэжэ, далбагар шара набшаһа тарааба. Олдошогүй шухаг эрдэни шандамани олоһон юм шэнгээр хүн зоной олзуурхаһан гээшэнь жэгтэй. Үнэн дээрээ, Бальжиин голой эрьедэ ургадаг уляаһанай набшаһа тараажа ябахыень хэн мэдэбэ. Сангасваа баһа шоо хаяжа, мэргэн түргэнөө мэдүүлнэ. Зурхай зуража, хүнэй үхэхэ түрэхые, үбдэхэ хабдахые уридшалан мэдэнэ.

Хүн зоной хүрэжэ ерэхэдэнь Жанцан сангасваа удаган эхэнэртээ хамта шобогорхон отогһоо гаража ерээд, адуунай хилгааһан шэнги ута хара үһээ хийсхүүлэн, зэд бүмбэтэй уһаяа сасажа, сэргэм үргэжэ угтаба. Удаган эхэнэрынэ Сэрүүн булагай лусууд сабдагтай хөөрэлдэжэ бөөлэжэ хоноһон, сангаваань шоогоо хаяжа, зурхайгаа зуража үзөөд: «Дуган бариха газар эндэ мүн», – гэбэ. «Бидэнэй бодожо байһан газар оложо, үнэхөөрөө мэргэн гэгээниинь мэдэгдэжэ байна», – гэжэ эндэ хүрэжэ ерэнэн зон сангаваа удаган хоёрые арайл гар дээрээ үргэхэһөө нааша боложо, дуган бариха газараа түбэггүйгөөр олобо. Ямпил габжа түрүүтэй ламанар тарни тахилгаа уншажа, адислагданхай тарья, будаатай мүнгэн бүмбэеэ газарта булажа, Сэрүүн дуганай һуури табиха газараа тодорхой болгобо. Сангасваа бүри зондо үргэмжэлэгдэжэ, дуган барихада хүзэгтэн олоной үргэл барисыень суглуулха, барилгын ажал ударидажа, заабари үгэжэ байха хүн боложо һунгагдаба. Иигээд лэ, хүн зон хүл хөөрсэг боложо эхилээ бэлэй.

Би тэрэ жэл малдагдаһан худагай хажууда хүрэжэ, моринһоо буубаб. Худагай татуурга тэнгэри өөдэ ёдойжо, ооһорһоонь хүнэг дүүжэлээтэй хэбээрэй байба. Худагай хабхаг абажа шагааадамни доро худагай уһан дээрэ одо мүшэдэй тудажа ялалзахань харагдана. Хүнэгөөр дүүрэн уһа удхажа, шүдэ хаха ташама хүйтэн уһаарни ундаа харяажа, морёо уһалабаб. Бидэ хэдэн залуушуул арбаад алда гүнзэгытэй энэ худагые гурба дүрбэхэн лэ үдэр соо малтажа уһа гаргаа һэмди.

Сэрүүн дуган үльгэрэй ордон шэнгээр түргэн баригдаһан юм. Тэрэ зундаа дуганай модо отолхо гэжэ манай нютагай зон хүгшэн залуугүй хүдэлһэн юм. Гэр тойронхи ажалаа орхижо, байһан унаа морёо хүллэжэ, Түбгэрэй нарһан гэжэ газарта ошожо, отог майхан барибабди. Манайхин гэхэдэ,

аба, эгшэмни нүхэртээ хоёр морин тэргэ, гурбан үхэр тэргэтэй ошожо буубабди. Ямпил ахай хүрэнэй хэдэн залуу ламанартай хүрэжэ ерэбэ. Тэдэ амяараа майхан барижа, гал тогоогоо бэлдэбэ. Дэжидмаа аба, аханартаяа ерэжэ бууба. Ойрын үедэ иимэ олон зоной нэгэ доро суглаараагүй байһан дээрэһээ бидэ залуушуул найр нааданда сугларһан мэтэ баяртайнуудшые гээшэмнай жэгтэйхэн. Бүхэли үдэртөө модо отолоод, үдэшэлэн тэрэ отолһон модон дээрээ шубууд шэнги жэрылдэжэ һуугаад, дуу дуулалданабди. Харынхы болоходо һарын гэрэл доро цүү шэдэжэ, гутал хубсаһанайнгаа уригдатар нааданабди. Лама хубсаһаяа тайлаһан бандинар бидэнтэй хамта адли боложо, нааданад, хүхилдэнэд. Ямпил ахаймни тэдэниие ударидажа ерэнэн болобошые үдэртөө майхан дотороо һуугаад, биирээр ном судар буулгажа, хаа яахан модоной дундуур ябахань харагдана. Харахада, нэгэл алмайржа эсэнхэй янзатай. Манайхинтай зэргэлжэ бууһан Содном хүнэй дутуу дундыень оложо ёгтолхо, наада бариха дуратай һэн. Үргэлжэ мохоорхо жажалжа, жабжаараа шара шүүһэ һабируулан нэгэшые хуурай аматай ябахагүй аад лэ дуржаганажал ябадаг хүн:

– Манай Ямпил ламбагайн ногоон ойн дундуур улаан шара орхимжоо намируулжа ябахыень харахада гоёл байна даа. Бурхан бодисатва тэнгэриһээ морилжо буугаад, бидэниие хаража хамгаалжа ябана гээшэ гү гэжэ ханахадаа шүрбэхэмни зангиржа, хүхэмни хүнгэн болоно – гэхэдэнь, Ямпил гэнтэ уурлажа:

– Та үхибүүнэй бариха хүхэ барижа ерээд, хүнгэниень гайхаха юумэн үгы! Лама бурханда үнэн зүрхэнһөө шүтэдэг хүн гоёдонь шүтэдэггүй юм, – гэбэ. Би Ямпилай уурлахыень хомор үзэдэг болохолоороо сэдхэлэйн хямаржа ябаһые ойлгоо һэм. Хаа яаа майхандань орожо ерэхэдэ шэхэр бообо һарбайжа үгөөд, үгэ дуугүй номоо бэшэжэ һууха. Сэрүүн дуганай хуралда уншаха ном судараа буулгажа, бэшэжэ байһан болоо ха даа.

Би Дэжидмаагай ханааень зобоонгүйгөөр, нэгэ эбтэйхэнээр хажуудань ойртохо аргаа бэдэржэ байбаб. Иигэжэ хүдөө хээрэ хамта байха аза хаанаһаа элбэг тохёолдохо

бэлэй. Гэбэшье, Дэжидмаа намһаа холуур ябахаяа хүсэхэндэл, тэрээнтэй уулзаха заб болоногүй. Бүхэли үдэртөө абатаяа модо отолжо, үдэшэндөө майханһаа гарахань харагданагүй. Сагаан модо шэдэжэ наадая гэжэ үетэн басагадаарни захюулхада: «Аба зүбшөөнэгүй», – гэдэг байба. Абань үнхөөрөөшье, хатуухан зантай хүн. Хүн зонтой таарахагүй мүртөө манай абатай ёһотой дайсад мэтээр харилсадаг һэн. Залуудаа мөөритэй наадан дээрэ туршалдаһанһаа хойшо эбтэй болоогүй хоёр юм гэлсэдэг. Харахадашье һахал үһэндээ баригдашан, үгэ дуу үсөөнтэй зэбүүн шарайтай хүн. Харин, ажалда аргагүй бэрхэ хүн даа. Зундаа уулада гаража, хуһан модо хатаагаад, тэрээгэйрээ үбэлэй сагта тэргэ дархалдаг. Хабарай сагта дабирхай нэрэхэ. Иимэл байдалтай айлахин юм. Үхибүүдтээ хатуу, шанга. Харин, Дэжидмаа айлай ганса басаган һэн хойноо эхэ эсэгдээ эрхэ тангил байһан юм. Тиигээд лэ, аба эжынь Дэжидмаае хүнэй нюдэнэй хорон орожо болохые болгоомжолон олоной газарта ябуулдаггүй байһан юм.

Хүн зон дуган бариха модо бэлдэхэ гэжэ гэр байраяа хаагаад, үнээ тугалаа табижа хүдэлхэдөөшье үри хүүгэдээ бэһнээ холодуулангүй бүхэли үдэртөө хажуудаа дахуулжа, модо отолонод. Хээрэ гараһан залуушуул оромгоо алдаха гэжэ болгоомжолно ха юм. Харин нэгэ үдэр модо шэрэжэ ябахадаа Дэжидмаатай уулзаха арга олобоб. Холтоһоео хуулуулһан модо тээһэн хореод тэргэ морин үдэр бүхэндэ ойһоо гарана. Бидэ модоео хүниндөө ашаад, үглөөгүүр эртэ шэрэжэ ойһоо гаргадаг байбабди. Талада гарахадаа тэргэтэй модо шэрэжэ ябаһан моринойнгоо жолоо урдахи хүнэйнгөө тэргэхэ дүнгөөд, Дэжидмаатай зэргэлжэ алхалха хубитай байбаб. Дэжидмаа модо тээһэн тэргэдэ оруулһан сараа хүтэлөөд, дуугайхан гэшхэлнэ. Би тэрээнтэй зэргэлээд:

– Дуганай һуури дээрэ бүмбэ нюуха үдэрэй урда үдэр манай түлээн дээрэ Ямпил ахайтай юун тухай хөөрэлдөөбши? – гэжэ асуухадамни: – Ши өөрөө намайе дуудажа, уулзуулаа ха юмши, – гэбэ.

– Ши мүнөө хүрэтэр намда уурлажа ябана гүш? – гэжэ Дэжидмааһаа һурабаб.

– Би шамда юун гэжэ ууралхабииб, – гээд, тэрэмни ехэ тообошьегүй. Дэжидмаатай зохидхоноор, даамайгаар хөөрэлдэхэ

гэжэ ханажа ябаһан хүн тэрэнээ мартаад: – Ши лама хүнэй толгой эрьюулээд, нүгэл хэжэ бү орхи. Хойто наһандаа тамада унажа, улаан галда амидыгаар шаруулхаш, – гэхэдэмни, Дэжидмаа энеэбхилээд:

– Ямпил шамдал адли хараһан хүн бүхэндөө толгойгоо эрьежэ ябаха хүн бэшэ, – гэжэ урдаһаамни һөөргэдэбэ. Би яахашье аргагүй доро унаха баатай боложо:

– Ши минии ханаанһаа гарахагүй, ехэл хэсүү юумэн болоод байна. Хойто жэлдэ би сэрэгэй албанда татагдахамни. Сэрэгэй албанда мордохынгоо урда шамһаа үгэ дуулаха хүсэлтэйб – гэхэдэмни, Дэжидмаа:

– Шамда хэлэхэ юумэн намда байхагүй, – гэжэ, шулуухан хэлэбэ. Бишье тэсэнгүй:

– Ши Сэрүүн дуганай габжа ламын шабганса болоод, жаргаха ханаатай гүш? Баян тарганаа багтаажа ядаһан мүртөө яаһан шуналтай эмэбши! – гэжэ хэлээд, хажууһаань түргэхэн холодობоб.

Би Дэжидмаада тоогдобогүйб гэжэ гутараашье хаа, басаганай намайе тоогоогүй ябадалдань минии зэмэ үгы, хажуу талаһаамнай нэгэ һэжэгтэйхэн үйлэ ушар хаалта хэнэ гэжэ тухайлнаб. Энэ үйлэ ушар, басаганай сэдхэлдэ намда эсэргүүсэхэ мэдэрэл, гомдол түрүүлжэ магад гэжэ бодоноб. Энэ һэжэгтэйхэн ушарһаа боложо, хүн ханаандань ороогүй алхам хэжэ болодог ёһо бии. Тиигээд лэ, Дэжидмаа Ямпил ахайдамни ойртоод үзэхэдэ яадаг юм бэ гэжэ шиидэһэншье байжа магадгүй. Гэбэшье, Ямпил ахамни һахил санваараа тиимэ бэлэхэнээр мартаха хүн бэшэ. Теэд, үнэн дээрээ хүнэй хүсэл мэдэхын, таахын аргагүй ха юм даа. Дэжидмаа мэтэ һайхан, хөөрхэн басаган ямаршье хүнэй сэдхэл урбуулжа, хүлгүүлжэ шадаха эдитэй.

Би энэ мэтые бодожо, үншэн ганса ганжараа хүниин гэрэлдэ һүүмэлзүүлһэн богнихон наһатай Сэрүүн дуганиие үглөө мүнөөгүй задалжа, сомоной түб руу түргэн зөөлгэжэ, намар хургуулиин эхилэхэһээ урда барюулжа үрдихэ тухайгаа бодожо һуубаб. Энэ Сэрүүн дуганиие оройдоол гурбан һара соо барижа бэлэн болгоһон юм. Тиихэдэ ондоо саг байгаа. Далай ехэ буян хэжэ байнабди гэжэ хүн зон бөөэ гамнангүй хүдэлөө

hэн. Мүнөө өөһэдынгөө барижа бүтээһэн дуганиие өөһэдөө задалха саг тулажа ерэбэ. Үри хүүгэдэйнгээ һураха һургуули барижа гээшэ баһал ехэ буян болоно. Гэбэшье, дуган барижа байһандал адляар үргэнэ нойроо, эдихэ хоолоо мартатарараа хүн зон мүнөө хүдэлхэгүй. Хүүгэдээ һургуулида ябуулахагүй гэжэ гэдэргээ буляалдадаг зоншье олон бии. Иимэ ушарһаа, хатуухан, шиидэмгэй байгаагүйдэ аргагүй. Хамагһаа түрүүн залуушуулые иджажа хүдэлгэхэ хэрэгтэй. Үглөөдэр суглаа татажа, комисси байгуулаад, тэргэ, майхан бэлдэхүүлжэ, дуганай бурхан тахилые хуряалгаха ажал эмхидхэхэ болоноб.

Би худагай татуургын баханаһаа морёо уяад, эмээлээ дэрлэжэ унтаха ханаатай тэнгэри өөдэ шэртэжэ хэбтэбэб. Нойршье бэлээр хүрэхэ янзагүй. «Тэнгэридэ ялалзаһан олон түмэн мүшэдые үльгэр соохи нюсгай боро хүбүүн шэнги тоолохо болоо бы?» – гэжэ бодоноб. Тооложо барашагүй оршолон хорбоо – заха хизааргүй, ухаан бодолоор гүйсэжэ хүрэхын аргагүй мянга түмэн одо мүшэдөөр ялалзаһан энэ агуу тэнгэрийн доро хүн гэгшэ амитан элдэб юумэ үзэжэ энэ хүрөө. Нэгэ хүнэй үхэхэ түрэхын хоорондо саг хубилажа, үе удам дамжаад шүтэжэ мүргэжэ ябаһан шажан бурхан хүрэтэрөө мүхэжэ, шэнэ амидарал тогтожо байна. Бидэ энэ Сэрүүн дуган барижа байхадаа оройдоо зургаахан жэлэй үнгэрхэдэ задалжа нүүлгэхэбди гэжэ зүүдэлээшьегүй, хэтэ мүнхэдөө һууха юумэ барижа, бодхоожо байһан шэнгээр ханажа ябаабди. Гэбэшье, оройдоол энэ зургаан жэл соо юун боложо үрдибэб? Энэ дуган бариһанайнгаа удаа ямар ехэ баяр болоо гээшэб?! Хүн амитан бужаганалдажа, үүдэнэй сахюусан гэжэ нэгэ томо Ямандага гэжэ бурхан залаад, тэрээндэ унажа дуһажа байгаад мүргөөбди. Улаан хубсаһатай хубрагуудай дуганай үндэр шара гэшхүүр дээрэ бүрээ бэшхүүр ханхинуулжа, сан хэнгэрэг наяргажа байһаниинь үсгэлдэр болоһон юм шэнгээр мүнөө ханагдана. Ямпил аха шара магнал жанша дээрэ улаан орхимжо намирууланхай алтан ошор баряад, мүргэлшэдтэ адис хүртээжэ, үнэхөөр нэгэ гэгээн хутагтын дүрэ оршожо, юрөөлөөрөө лама хүн болоо гэжэ бодохоор байгаа hэн. Үсгэлдэр мэтэ боложо байһан хүр бараа хүдэлгэһэн тэрэ шуяан шорхироомнай хаанаб? Дуган эзэгүй боложо хоһороо. Ямпил аха байхагүй. Хүнэй наһан даншье

богони, хубилха гэнэн сагшые дан хурдан түргэн юм байна даа. Бишые энэ зургаан жэл соо нэгэ талыень абажа харахада ехэ юумэ үзөөб. Нүгөө талыень абажа харахада юушые бүтээжэ үрдеэгүйб. Дэжидмаае хээрэ носожо, Түбгэртэ модо отолжо, дуганай худаг малталсааар байгараа, нэгэ мэдэхэдэмни, сэрэгтэ абтаха саг болошоһон байгаа. Мүнөө болоходо һомоной хурал эмхидхэхэ, үртөөгэй мори унаагаар иишэ-тиишээ гүйлгэхэ, нургуулида нураха үхибүүдые суглуулһаар байтарни энэ. Һомоной дарга болохом гэжэ һанаһан, хүсэһэншые юумэн намда байгаагүй. Гайхалтайл оршолон юртэмсэ. Хүн гэдэг амиды мэндэ ябахын тула шадал зэргээрээ тэмсэжэ, нэгэ алдажа, нэгэ оложо ябадаг юм гү? Хуби табисуураа уридшалан мэдэхэ арга гэжэ байха бэшэ. Юумэн бүхэн хүнэй һанаһан соо болодог, бүтэдэг һаань, даншые уйтай байха һэн. Гансал хара толгой тухайгаа бодоод, дээрһээ заягдаһан амидарални гээд, миин ябахада ямар гутамшаг, муухайб. Һайн мууе үзэжэ, хуушаржа баларһан юумые эмдэжэ, һандаргаажа ябахада ямар урматай, һайхан бэ! Бүхы юумэнэй нэгэл янза соогоо, хэтын хэтэдэ хуушаараа байбални юун болохо байгааб?! Энэ Сэрүүн дуганда бүрээ бэшхүүр дуугаржа, хүн зон саг үргэлжэ үргэл мүргэл хэхэхээ бэшэ ондоо юумэ мэдэхэгүй, абтаха сэрэгшые гэжэ үгы, нураха нургуулишые гэжэ үгы байбални юун гээшэнь болохо байгааб? Гансал мүхэл. Ямар аза талаангаар сэмүүн саг гэдэгынь хүрэжэ ерээб?

Энэ мэтые бодожо хэбтэтэрни нюдэнэймни буланда галай ялагад гэхэ үзэгдэбэ. Юун гал гээшэб гээд, дуган руу эрьежэ харан гэнээмни сонохонуудыень бүтүүлжэ хадаһан хабтагайн забһараар галай улалзаха харагдаба. Түрүүшээр намда муу һэжэг түрэбэгүй. Ямар нэгэ хүзэг ехэтэй хүн һүни дуган ерэжэ, бурхан тахилда зула баридаг байжа болоо гэжэ һанабаб. Гэбэшье, Сэрүүн дуганиие нургуулиин барилга болгохогүй гэжэ зорюута шатаажа байна бэшэ гү гэнэн бодол харбаһан һомондол толгойдомни оробо. Дуган тээшэ биигүй шадалаараа гүйжэ ошоод, гэшхүүр дээрэнь хүрэжэ гарахадамни урдаһаамни утаанай үнэр гутаба. «Юун боложо байнаб?» – гэжэ хашхараад, дуганай үүдые угза татаад ороходомни хойто захын тахилай шэрээ гал дүлэндэ абтажа үрдинхэй шата-

жа байба. Минии урдаһаа үндэр сүгсэгэр бэетэй хүн гүйжэ ерэхэдээ Жанцан сангасваа болошобо! Би айһандаа муухайгаар хашхараад, тэрээнэй үһэндэнь аһалдашабаб. Тэрэ хоёр гараа дээшэнь үргэжэ гарнуудыемни хобхо сохёод, намһаа сүлөөржэ үрдибэ. Би яахашье ушараа олобогүйб. Хэлэхэ юумэшье оложо шадабагүйб. Сангасваа намайе таһа хазахаяа һанаһан юумэндэл шүдөө ирзайлгаад, минии дээрһээмни тонгойходоо гэнтэ нохой шэнгээр эрхиржэ, намайе бүхэд баряад, хана руу шэдэжэрхибэ. Би хана сохижо унахадаа, үбдэһэнөөшье ойлгобогүйб. Хутага! Сангасваагай гарта хутагын эри ялалзаба. Намайе алахань! Би дэмышье һаань, гартаа бариха юумэ тэмтэржэ бэдэрэбэб. Хүндэ шанартай хүйтэн юумэн гартамни торсолдожо, гартаа юушье бариһанаа хүсэд ойлгонгүй сангасваагай урдаһаа бодожо, нэгэ һайн гэдэг тэрэниие буулгажархибаб. Тэрэмни «һээг» гээд, эльгээ тэбэреэд шала дээрэ унашаба. Хүн айхадаа хүсэ ородог юм гү, би гүйжэ ошоод, нюур талаһаа шатажа байһан тахилай шэрээ бутара үгьхэлжэ, галтай модонуудыень шала дээгүүр тарааж шэдээд, галынь унтарааха гэжэ дэбһэжэ мэдэбэб. Тэдэмни тиимэ бэлээр унтаржа үгэбэгүй. Заримыень барижа, үүдээр газашань шэдэбэб. Гарайнгаа галда халаһыеншье ойлгобогүйб. Хэды шэнээн сагай үнгэрһыешье мэдэбэгүйб. Дуган соо харанхы болошобо. Зуруул носоожо харан гэһээмни сангасваа үхэһэн хүн шэнги атиралдажа хэбтэбэ. Тэрэнэй хажууда шала дээрэ шэгнүүрэй томо шэрэм гирь хэбтэбэ. Минии аза болоходоо һангай шэгнүүрэй гирь эндэ асаргдажа хаягдаһан байгаа. Сангасваа ами оробо хэбэртэй. Шэгнүүрэй энэ шэрэм гирээр толгойень хаха сохидһомни хүрэбэ. Муухай золиг! Ямар һобингынь татажа, наашаа ерээб? Иигэжэ минии дайралдаагүй һаа, дуган шатажа үнэһэн шандруу боложо хиидэхэ байгаа. Энэ түгэдэй минии хоолойемни таһара отолоод хаяһан байгаа һаань, дугантай хамта шатажа, үнэһэмнил үлэхэ байгаа. Тиимэ аюулай болобол, юун гээшэнь болохо байгааб?! «Ахаяа барижа тушаагаад, бэеэ хороогоо. Нюур дээрээ хубисхалша, дотороо хубисхалда эсэргүү хүн байба гү?» – гэжэ зон элдэб хоб тарааха һэн. Би газар гарабаб. Сэбэр агаараар амилажа, хамаг бээмни нулараад, дуганай гэшхүүр дээрэ һалд гэжэ һуу-

шабаб. «Яаха болоо гээшэб? Сангасваагай бодоод ерэбэл яаха болонобиб? Алаад хаяжархиха гү? Зэмсэгтэй ябабал барижа абаха байгаа. Дүтэ нааша ямар айл байдаг бэлэй? Бригадын дарга Балданайхин эндэһээ холо бэшэ дээдэ булагта байдаг. Би мориндоо мордожо, Балданайхин тээшэ шэглэбэб. Балданайхин үхэһэн юм шэнги нэгэ хэһэг үүдээ нээжэ үгэбэгүй. Нилээн удаан болоод, гэрэл носожо, Балданай һамган хамараа бүтэшэһэн юумэндэл: – Хэм бэ? – гэжэ гоншоо дуутай асууба. Би Гүрэб! – гэхэдэмни: – Ямар Гүрэ? – гэжэ асууха юм. Минии уурни хүрөөд: – Сомоной дарга Гүрэ байна! Түргэн үүдээ нээ! – гэжэ хашхарбаб. Үбгэ һамган хоёр нэгэ хэһэг шэбэнэлдээд, Балдан уухилһаар үүдэндээ ерэжэ, шэбхыень мулталба. Балданһаа архиин үнэр гутаха юм.

– Зай, Балдан! Түргэн хубсала. Эндэмнай аюул боложо байна. Жанцан сангасваагай Сэрүүн дуганиие шатаажа байтарни би дайралдажа, тэрээндэ шүүд лэ алуулан алдабаб. Һохор талаан болоо. Тэрэ үхэһэн амиды хоёрой хоорондо дуган соо хэбтэнэ. Түргэн тишээ ошоё!» – гэхэдэмни, Балдан орон тээшээ маяганаһаар ошожо: – Юун гэнэбшэ-э? Минии ухаамни хүрэнэгүй, – гэбэ.

– Ухаан хүрэхэгүй гэжэ юун байдаг юм? Сэрүүн дуган шатажа байна. Бушуу ошое! – гэбэб. Балдан нойрмог зандаа юм гү, али һогтуу юм гү мэдэхын аргагүй орон дээрээ һуужа эһһээлээд, сээжэ бээе хүр-хүр гэтэр нэгэ хэһэг маажаад, хубсаһаяа үмдэжэ эхилэбэ.

– Шүдхэр! Тэрэ сангасваашни үхөө юм гү? – гэжэ юунэй болоһые хүсэд ойлгоогүй янзатай асууба. Би: -Яара! Түргэн! – гэхэһээ бэшэ ондоо юумэ хэлэбэгүйб. Балдан арай гэжэ бүһээ бүһэлөөд: – Тархяа заһаха юумэн байна гү? – гээд, һамганһаа асуухадань, тэрэнь хүнжэл дороһоо: – Арил саашаа! Үсгэлдэр шабхаруушые үлээнгүй залгиһанаа мартаа гүш? – гэжэ гоншоотобо. Балдан нэгэ ёоложо, нэгэ инсагалһаар үүдэнэй хажууда үлгэжэ шабхарууһан туламтай аарсан доро тодожо табиһан түмпэн руу толгойгоо шаажа, шара шүүһэ залгяад, һая нэгэ солоохойтой болобо янзатай. Гурба хүрэдэг хуушан карабиной ханадань үлгөөтэй байһыень хаража, абаха гэһымни, Галдан:

– Энэшни жэбэдэ барюулшаһан хоһон түмэр, – гэбэ.

– Хоһон бууһааш хорин хүн айдаг, – гээд, тэрээниень абабаб. Балдан морёо уяад хоһон байба. Харанхыда һарабша дороһоо эмээлээ абажа мориндоо тохохо гэжэ Балдан нэгэ хэхэг инсагалба. Тиигэжэ бидэ арай гэжэ Балданай газаһаа хүдэлбэбди. Дуганда хүрэжэ ерээд, хоһон буугаа барижа, маряһаар: – Сангасваа, гар наашаа! Үтэр гара! – гэжэ хашахархадамнай хон-жэн. Нэгэ хэхэг хүлээгээд, бээ бээ түлхихөөр дуганай үүдээр шагаажа, гэрэл гаргаад харахадамнай сангасваа тугаарай хэбтэжэ байһан газартаа харагдабагүй. Бүглэрөөд хэбтэһэнээ бодожо ябашаһан байба. Балданда минии уурни хүрэжэ:

– Энэбээрээ мориндоо мордоод, сомон тээшэ гүйлгэ. Дотоодые хамгаалгын түлөөлэгшэдтэ юунэй болоһые дуулга. Мориндойгоо муу һаань, минии мори унаад ошо. Яара! – гэжэ захирбаб. Балдан хашарһан янзатай шуухираад:

– Шүдхэр! Ямар муухай сангасваа гээшэб. Харанхыда отожо байгаад, бидэниие сохихоео байгаагүй юм бээ, – гээд, иишэ-тиишээ хараашалба. Тиийээр үүр хираалжа эхилбэ. Хоһон буугынь Балданда үгэжэ:

– Ядахын сагта шиидам боложо үгэнэ бээ, – гэхэдэмни, Балдан дурта дурагүй тэрэнээ абаад, хараал табиһаар мориндоо мордобо. Дотоодые хамгаалгын түлөөлэгшэдтэ дуулгахаһаа дээрэ юумэн үгы. Сангасваа хоролхоһондоо дахяад дуган шатаахаһаа байтгай юушые үйлдэжэ магад. Баригдахаһаа айгаад, ула мүргүй зугадажа, үгышые боложо болохо. Хэдэн хоногой урда дасан задалжа ашаха зоние элсүүлхэ даабаритай хоршооной даргые наашань ябуулһанаа таһа мартажархиһан байбаб.

– Холхор хаанаб? – Балданай хойноһоо ооголжо һурахадамни:

– Манайда унтаатай, – гэбэ. Тугаарай ороходомни харагдаагүй бэлэйл. Али һамганайнь эбэртэ ороод хэбтэжэ байһан байгаа юм гү? Би мориндоо мордожо Балданайхин тээшэ хатаргабаб. Шэрүүхэнээр ябаагүй һаа, ажал бүтэхэгүй янзатай. Дуган задалжа зондо модоо ашуулха, модоо шэрэхэ мори унаа бэлдэхэ харюусалгатай хоёр юушые бүтээгээгүй архи уугаад,

дураараа боложо байна. Задалжа урилха гэхэн дугамнай шүүд лэ үнэнэн болошон алдаба. Үүр сүүрээр айл зоние хүлгүүлхэдэ баһа хэсүү. Хээрэ ошожо наранай гарахые хүлээхэ гэжэ шиидээд, багадаа хони адуулдаг байһан һархяагтын үбэртэ гаража, орошон тойрониие харабаб. Газар дэлхэй, айл амитанай байра байдал юрэнһе юуншые болоогүй юм шэнги амгалан тайбанаар харагдана. Сэрүүн голой эртэ бододог ганса хоёр айл гэрэй хоолойһоо хүхэ утаан эгсэ дээшээ һуунагтана. Эндэ тэндэ шүдэр тушаатай моридой, хэдэн үхэр малай бэлшэжэ ябахань харагдана. Би сэрэгэй албанда ябаханаа урда хаа яаа нэгэ иимэ үүр сүүрээр айлайхиһаа мордоод, аба эжыдээ зэмлүүлхээ хашаран гэр тээшээ яаралгүйхэн хатаргажа ябахадамни тон иимэ байдал үзэгдэгшэ һэн. Тиихэдэ энэ Сэрүүн дуган олон зоной ябажа байдаг газар байһан юм. Томо ехэ хуралай болоходо холо ойроһоо ерэнэн мүргэлшэд хээрэ хоноод, хара үүрээр мори малаа суглуулжа, шууяалдажа байдаг һэн. Мүнөө энэ Сэрүүн дуган амьяа табиһан абарга томо һарьһан эрбээхэй шэнгээр үзэгдэнэ. Юрдөө, манай нютагаархид үнэн дээрээ ехэ һайхан дуган барижа бодхоһон байгаа. Ондоо дугангуудһаа юугээршые дутахагүй үзэмжэтэй, бурхан тахилтай, хурал номтой дуган болгохо гэжэ бүхыгөөрөө боложо оролдоһон юм. Сэсэн хаанай хүрээ, Бэрээвэн хийдһээ байха Гандан хийд хүрэтэр бурхан залаха гэжэ ямар ехэ хүл хөөрсэг болоо һэм. Тугаарайхи муухай сангасваа үнэхөөрөө тэрэ Жагарай орондо һүмэ хийд байгуулалсаһан хүн байгаа юм гү, энэ дуганай хамаг юумыень заажа заабарилжа барюулһан юм. Тиигээд лэ энэ өөрынгөө барюулһан дуганиие задалуулжа зөөлгэхэгүй хүсэлтэй гал аюул табижа, шатааха гэжэ байба ха юм. Хаана нэгэ тээһээ гаража ерэнэн тэнүүл хүн хүрэтэрөө манай байдалда оролсожо, магадгүй, шарын шажаниие мүхэлһөөнь хамгаалжа, шэнэ сагай соел һургуулиин урдаһаа эсэргүүсэхэ хараа бодолтой хүн ябаһан байжа болоо. Тэрэ уула хада мэтэ хүдэр томо бэетэй амитаниие, гэнтэ гартамни дайралдажа баригдаһан шэгнүүрэй шэрэм гирээр, сохижо үрдеэгүй һаа, би мүнөө энэ дугантай хамта үнэнэн шандруу болонхой хийдэжэ байха байгааб. Һарьһан эрбээхэй мэтэ энэ нэбшэгэр хара дуган барилсаха гэжэ бүхы шадалаараа оролдооб. Мүнөө

задалжа, зөөлгэхэ гэжэ тамаа үзэхэмни ха даа. Яжашье хаань, сомонойнгоо нургуулиие байшан гэртэй болгоболни минии хэрэг бүтэхэ. Раднын Гүрэ сомоной дарга байхадаа Сэрүүн дуганиие задлуулжа, модоорни барюулхан нургуули гэжэ хожом болоходо хүн зон хөөрэлдэхэ, хэлсэхэ. Арад зоной үри хүүгэд бэшэг ном заалгажа, эрдэмтэй болохо хэрэг аша туһатай. Хүн гээшэ олон түмэндэ хэрэгтэй юумэ ехэшье, багашье хаань бүтээжэл ябаха ушартай! Засаг түрын даалгабари бөөлүүлхэдээ сэдхэлдээ баярлажал ябаха байгдана. Сомоной дарга гээшэмнай бага юумэн бэшэ. Ямпилтай адли лама болоһон хаа, дуган сүмэтэйгөө хамта хүнөөгдэхэ байгааб. Сэрэгтэ алба хэжэ ерээгүй хаа, залуугайхидаал нэгэ айлда хоноод, иимэл эртэ үглөө гэр тээшээ морёо дугшуулхадажа ябаха һэм. Тиимэ үйлэтэй байбал, амидыгаар үхэхэ байгааб. Дэжидмаадашье гологдохоороо гологдоод, бэшэг үзэгшье мэдэхэгүй, нэгэ дарбайжа харалшаһан муухай юумэн архи уужа, айлай үүдэ маажаһаар хамаг хайхан наһаяа баража дууһаха байгааб.

Наран мандаба. Зүүн уулын оройгоор наран бултайжа, Сэрүүн дуганай ганжар алтаран ялалзаба. Дуганай байшан иигэжэ зохидоор тааруулжа бариханһаа юм гү, али дүтэ нааша алта шаража бүтээгдэһэн зүйлэй үгы байханһаа юм гү, энэ Сэрүүн дуганай ганжар баһа нэгэ бишыхан наран шэнги туяаржа харагдана. Хүн зондо иигэжэл хүзэг түрүүлдэг ха даа. Наранай үндыхэ бүри дуганай үндэр орой сайбалзаад, тугаарай ханаанда ороһон харьһан эрбээхэй хубилжа, ниидэхэеэ зэһэнэн тохорюун шэнгээр дуган мүнөө нюдэндэ харагдаба. Дуганай орой хэхэ болоходоо, манай дархашуулай уран дутажа, Сэсэн хаан, Бэрээвэн хийдэй хитад дархашуул ерэжэ бүтээлсээд, үргэл барисаар сугларһан мүнгэнэй ехэнхи хубиень абаад ябашаһан юм. Модо шанажа, шэрэ будаг шэнгээхэхээ эхилээд, ехэ нарин юумэ мэдэдэг айхабтар бэрхэ золигууд байгаа. Тэдэниие энэ сангасваа оложо ерэнэн юм. Юрэнь, манай монголдо хаанаһаа шунажа, шургажа ерэнэн хитад, түбэдүүд юм бэ? Хитадгүй газар гэжэ байхагүй. Хүнэй сугларһан газарта хитад нохой хоёр заабол байха. Залгиха хоолойнь даншье наридаад, энэ боложо байна.

Наранай хөөрэлхэн хойно Балданайда ерээб. Хоршоо дарга Холхор дэгэлээ нэмэрижэ, шэхэндээ хүрэтэр амаа ан-

гайлгажа эбһээлэнхэй, газаалжа ябаба. Баһал тархьяа үбдэһэн янзатай. Эбһээлжэ ябахыень харахада хүгшэн адуун шэнги. Нээрээшье, адуун шэнги дүрэтэй хүн байна. Молиийһон унжаргар хамартай, тэбхэр ута үргэтэй, ташуу малигар магнайтай, ойро зэргэлһэн дүрлэгэр нюдэтэй. Адуун лэ аад, адуун. Тэрэ намайе харажархёод, нэгэ энеэһэн шэнги боложо: – Дарга һайн ябажа байнагта? – гэбэ.

– Барагтайл ябажа байнаб. Танай ажал яажа байнаб? Шинии ерэхые хүлеэжэ һуунаб. Минии хэлэһэн соо хүдэлхэ хүн эндэмнай үгы.

– Та хүдэлгэхэ гэжэ үзөө гүт?

– Бригадын дарга Балданиие хүдэлгэхэ гээд ядааб.

– Тэрэ Балданиешни үүрээр ерэжэ, бодхоогооб. Та хаана байгаабта? – гэжэ асуухадамни, досоонь бөөгэнжэ, муу болоһон мэтэ болоод, нюураа ирбайлгажа, хүзүүгээ нужаганатарни шэлгээхэдээ бүришье адуун шэнгээр харагдаба. Би арай энеэдэһээе барибаб.

– Үсгэлдэр нэгэ жаахан юумэ балгаһан аад, эдэнэй һарабша дорго хонооб.

– Балдан та хоёр архи уухаһаа бэшэ ажал тухай бодоогүй зон байнат. Балданшни үглөөгүүр сагаанай шара шүүһэ залгижа байна һэн, – гэхэдэмни Холхор: – Сагаанай шүүһэн... Түй... – гээд, охижо мэдэбэ. Иигэжэ байһан хүнтэй юу гэжэ хөөрэлдэхэбиб даа. Һүни болоһон үйлэ хэрэг тухай, Балданиие сомон руу яаралтай ябуулһаншье тухайгаа хэлэбэгүйб.

– Мүнөө мориндоо мордо. Архингаа шара тайлаад мориндоо мордожо үзэ. Айл бүхэнһөө, заатагүй, нэгэ хүниие Сэрүүн дуганай дэргэдэ ошогты! Яаралтай шухала хурал болохо! – гэжэ хэлэ, гэхэдэмни, Холхор гайхажа: – Дуган соо хурал хэхэ гэжэ гү? – гэбэ.

– Тиймээ. Юун байһан аад, юун болохоёо байһыень хүнэй нюдэн дээрэ хэлэжэ үгэхэбди, – гэбэб.

Балданай һамган үнеэнэйнгээ хорой сооһоо хүнэгтэй һу баринхай, дарсайшаһан хормойгоо гэшхэхээр хүрэжэ ерээд: – Тэрэ сангасваагаа таанар барибагта? Хооһон буутай үбгэнөөрни харуул хээд байна гүт? – гэхэдэнь, Холхор ушарыень ойлгожо ядан: – Юун сангасваа? Балдан хаанаб? – гэжэ асууба.

– Сангасваае хүргэжэ, сомон ошоо, – гэжэ би худалаар хэлэбэб.

Дуганда хурал болохонь гэхэдэ юм гү, хүн зон унды-сунды сугларба. Балданай намганай хэлэһэн зар хоб мэтэ түргэн таража болоо. Дэжидмаагайшые байхань харагдаба. Эсэгэниинь яаһан байгаа юм, үгы байба. Ехэнхидээ залуушуул олоороо сугларба. Хэхэ юумэээ оложо ядаад, уйдажа байһан зон ерээл юм бэээ. Хаа-яа хурим найр хэжэ, обоо тахихада суглархаһаа бэшэ ондоо шалтаг залуушуулда гарахагүй.

Энэ хүни дуган соо юунэй болоһые сугларһан зондо хэлэжэ үгөөд, баримта болгожо, галда шатаһан тахилай шэрээ, банзануудые газраа гаргажа хаяһанаа харуулбаб. Үри хүүгэдэтнай хургуули барижа үгэхэ гэжэ байхада, хубисалда эсэргүү тэнэжэ ябаһан этэгээд хаалта хэжэ, бидэнэй һонор һэримжые аладхуулаад, дуган шатааха гэжэ байба. Арай гэжэ хамһажа хүсэ хүрэнгөө суглуулжа бариһан дуган хэндэшые хэрэггүй үнэһэн шандруу болгоһониинь дээрэ гэжэ хэлэхэ хүн танай дунда байхагүй гэхэ байнаб. Манай нам, засагай газар арад зонойнгоо үри хүүгэдые эрдэм номтой болгохын тула юугээшые гамнаха, хайрлахагүй. Урданай харанхы, бүдүүлг байдалые усадхажа, шажанай мухар хүзэгһөө олон түмэниие сүлөөлжэ, хүмүүжүүлхэ үүргэтэй гансал уурхай – арадай хургуули болоно. Бидэ энэ дуганиие өөрынгөө гараар барижа, бодхоһон байнабди. Мүнөө бидэ өөһэдөө энэ дуганаа хургуули болгожо барижа шадаха аргатайгүбди? Һайн бодожо үзэгты! Бидэ Сэрүүн дуганиие оройдоол гурбан һара соо барижа бүтээгээбди. Мүнөө энэ бэлэн юумые сомоной түбтэ зөөжэ абаашаад, табихада хэды һара хэрэгтэйб? Манай үри хүүгэд хүйтэн гэртэ хэшээлээ хэжэ, номоо үзэжэ, бэхэээ халуун амьяараа гэдхээгээд, гуурһаараа бэшэхэ баатай болоно. Даараһанһаа боложо хүйтэ абаад, заримандань ханяадан хүрэнэ, үбдэнэ. Энэ ушарые буруу һанаатан ашаглажа, хургуулиин, багшанарай мууһаа боложо, үни хүүгэднэй үбдэнэ, үхэнэ гэхэ мэтэ һураг суу тараадаг байна. Үри хүүгэдээ бодожо, буян гэжэ байдаг юм һаань, намар хургуулиин эхилэхэһээ урид энэ дуганаа задалжа зөөгөөд, хургуулияа һайн байртай болгое. Түргэн задалжа зөөбэлнай – тон шухала. Барихадаа ганса

таанар бэшэ, бүхы арбан бригадаһаа зорюута томилогдоһон барилгашад бариха, хамһалсаха. Анхан Сэрүүн дуган яажа бариһанаа һанажа, эбтэй эетэй хүдэлэе! – гэжэ би уряалбаб. Гол түлэб залуушуул суглараһан байжа, минии хэлэһэн үгэ ойлгобо. Һүни болоһон аюуһаа сошоо юм гү, минии дурадхал нэгэн дуугаар дэмжэгдэбэ. Тиигэжэ, айл зониие хэдэн бүлэг болгожо бүридхэбэбди. Ехэнхидээ залуушуул сугларһан байжа, гурбан ээлжээ тогтоожо ажалаа эмхидхэхэ хүсэлнэй бүтэбэгүй. Нэгэ бригада соо наяд айл хүрэхэгүй зон амидардаг болонхой байжа, мори унаагай үсөөржэ доройтоһые би мэдэхэгүй байбаб. Сэрүүн дуганиие барижа байха үедэ ганса манайхин дүрбэ табан тэргэ мори гаргажа байгаабди. Тэрэ үедэ хүн зон адуу малаар баян байгаа. Нэгэ удаа сар тэргэ хүдэлгэжэ, нүгөө удаагаа морин тэргэ хүдэлгэжэ, хоорондоо мұрысэжэ ажалаа зохёодог байһан һаа, мүнөө тиимэ дуранай юумэн үгы, унаада ябажа олзо олодог ябадалшые мартагдаһан байба. Иимэ байдалтай ушархадаа, хори хорин моритой хоёр элжээ тогтообобди. Тэрэ дороо хэдэн залуушуулые томиложо, дуган соо үлэһэн бурхан тахилай хэрэгсэлнүүдые хуряалгажа, ламанарай һуужа байһан муу хара байшан гэртэ зөөлгэбэбди. Дуган соо хүндэ хэрэгтэй юумэн мұртэй үлөөгүй байба. Үсөөхэн тоотой гуулин бурхан, ном судар, хуушаржа үрдиһэн олбог һуудалһаа бэшэ ондоо магнал торгоор хэгдэһэн лавир нанша, хибэс олбогууд, хоргой торгон, бүрээ бэшхүүрэй мүнгөөр хэгдэһэн шэмэглэл мэтые бултыень хуура татаад абаһан байба. Жэгтэй һайхан нарин угалза хээтэй мүнгэн бойпууршые олдобогүй. Шүрэ сувадаар шэмэглэгдэнхэй тахилай мандалшые үгы байба. Энэ тэрэ хулуужа абаа гэжэ хоорондоо хобшые хэлсээн болобо. Мухагшан Балбар хоёр бишхүүр, нэгэ гаглин гэртээ абашаа гэлсэбэ. Тэрэ гаглингайн толгой алтаар бүтээгдэһэн байгаа гэбэ. Үбгэ эсэгымни сэмгээр хэһэн гаглин манайда байха байха ёһотой гэжэ нэгэн мэдүүлбэ. Зарима нэгэн залуушуул улаан шара үнгэтэй торгон хадагаар ташуурайнгаа һагалдарга хэнхэй, занданшые ташууртай зон хаа-яа үзэгдэдэг болонхой гэхэ мэтэ элдэб янзын хоб-жэб гараба. Ягаашые һаа, дуган сооһоо үгы болоһон зөөри бэдэржэ олохо саг үнгэршоо. Дуганай жасада байһан зөөриие хуряажа абаха тухай заабарида тодорхой юумэн байбагүй.

Энэ үедэ Дэжидмаатай халта уулзабаб. Тэдээндэ: «Дүрбэн сар тэргэ бэлдэхэт», – гэхэдэмни: «Зай, үгышье», – гээгүй, газар шагаагаад нууба. Дуганай зарима ута модонуудые сар тэргээр зөөхэхөө бэшэ аргагүй. Дэжидмаагай абатан сар тэргэтэй үсөөхэн айлай тоодо ородог юм. «Абашни хаанаб?» – гэжэ Дэжидмааһаа асуухадамни, намһаа буруу хаража: «Бэень муу. Намае ошо», – гээ гэбэ. Басаган хүн гунигта абтахадаа улам найхан болодог юм гү? Бэри болохо наһаяа гэртээ үнгэргэжэ, иигэжэ ябаха гэжэ хайшаа юм? Би энэ Сэрүүн дуганай барилгын хүүлдэ хойто жэлынь сэрэгэй албанда татагдааб. Дуган барижа байха сагта Түбэгэрһөө модо буулгажа ябахадаа Дэжидмаада хатуу үгэ хэлэхэндээ юм гү, тэрээндэ гомдоһондоошье гэхэ юм гү, дахин дүтэлжэ уулзаагүй байгааб. Үбэлэй сагта сагаан харын хуралаар Сэрүүн дуганда холо ойрын мүргэлшэд олоороо ерэжэ мүргэдэг байгаа. Би хэдэн нүхэдтээ хамта баруун бэеын айлнууд хүрэтэр сагаалжа, уужа эдихэндээ ядараад, Ямпил ахында хэбтэжэ байбаб. Юрэдөө, дуган бидэнэй үйдхараа тарааха ехэл аятай газар болоһон юм. Ахын гэрэй зохидхоншье байһан гээшэнь гайхалтай. Ехэ дулаахан пеэшэнтэй, гэрэйн шала дээрэ хибэс шэрдэг дэбдеэтэй, бурхандань зула бадаржа, арса хүжын үнэр хангалтана. Лама байха гэдэг, нэгэ бодолын жаргалшье юм гү гэжэ һанахаар һэн. Гансал муу юумэниинь гэхэдэ, дүрим гуримынь даншье һаа нарин, бүхэли үдэртөө дуган соо хүшэтэрөө нуужа, ном судар уншахада ехэхэн тэсэбэри хэрэгтэй. Ганса хоёр үдэр тигэжэ нууха бэшэ, хэдэн һара жэлээр, бүхы наһаараа нууна. Һамган, үхибүүншье гэжэ мэдэхгүй, архи дарһашье уухагүй даншье уйтай байха гэжэ һанагдана. Иимэ залуу наһатай эрэ хүн иигээд гансаараа нуужа байха гэдэг ёһотойл хуби табисуур гэдэгын лэ байжа болоо. Тиигээд, ямаршье байбал хүн болохолоороо, аргаа барагдахадаа бэе бэеэ бандиддаг байгаа ёһотой. Манай Ямпил нэгэ юумэтэйл байгаа ёһотой гэхэ зэргын юумэ бодожо хэбтэтэрни Дэжидмаа орожо ерэбэ. Би яагаадшье юм, ехээр гайхабагүйб. Дэжидмаа намһаа аягүйрхэхэн янзатай нэгэ хэнэг дуугай нууһанаа асарһан боолтотой юумэеэ задалжа, сагаан шэршүү самса гаргажа:

– Эжымни үгэжэ ябуулаа, – гэхэдэнь:

– Шинии оёһон самса байна даа. Би мэдэжэ байнаб. Дэжидмаа Ямпил габжада сагаан сарын самса оёжо байна, – гэжэ улаан Дулсай хэлээ һэн гэхэдэмни, Дэжидмаа шарайгаа улайлгаад гаража ошоо һэн. Зундаа сэрэгтэ татагдаха болоходоо олон айлда орожо гарааб. Дэжидмаа ахатаяа унаада ябашаһан байгаа. Сэрэгэй албанда гурбан жэлдэ байхадаа Дэжидмаа хаа-яахан ханаадамни ородог байбашье, олон соо саг бузагананаар үнгэршөө. Дэжидмаа Ямпилда нэгэ самса оёжо ерэдэг байгаа бэшэ, үнгэрһэн жэлнүүдтэ хэды шэнээн уулзажа, хөөрэлдэхэ юумзээ оложо ябаһан лэ хоёр юм бэлэй. Бэе бээдээ аргагүй ехэ сэдхэлтэй болоод, хүн амитанһаа нюужа, ама хэлэнһээ айжа ябаа бээ. Тиигээд лэ, Ямпил һахил санваараа сахингүй алдажа болоод, өөрэйгөө сагааруулха гэжэ Дэжидмаада элдэб дээдын үльгэр домог ярижа, шажан бурханай номнол, лама ёһын нюуса ушарал, магадгүй хүнэй нюдэнһөө далда эрэ эмэ боложо жаргаха хуби табисуур, энэ тэрэ гэжэ мунхаруулан хойто наһан, диваажан Шамбалын арюун орон тухай ярижа Дэжидмаада Ямпил ахамни энэ мэтые этигүүлжэ шаданан байжа болоо.

Үнгэрһэн һарада бороо оронгүй байһан аад, дуган задалжа зөөхэ болоходо нэбшыжэ бороо орожо эхилэбэ. Үдэртөө ехэ уһатай бороо шааяса атхаад, хүниндөө нэгэ бага нам гэбэшье, үглөөниинь шэнээр хүсэ абаһан мэтэ үдэшэ болотор залхуутайгаар үһөөржэ ороно. Задалуулжа эхилэһэн дуганай модон уһа зуужа хүндэрөөд, нэгэ тэргэдэ ашаха модон хоёр тэргэдэ ашахаһаа нааша болободди. Сомонһоо дотоодын хамгаалагшын түлөөлэгшэ ерэжэ хэдэн хүниие мүшхэжэ, тэрэ сангасваагай эрэлдэ мордобо. Би Холхорые эндээ орхёод сомон руугаа бусаха гэжэ ханабашье, энэ унжагайржа ороһон борооһоо боложо, хүдэлжэ байһан зон урмаа таһарха юм гү, гэжэ үлэбэб. Ажалай бүтэсэ ехэ урагшагүй, муу байба. Яабашье модоо шэрэжэ түрүүн ошоһон бүлэгтэй сомон руугаа ошохо гэжэ шиидэбэб. Голой үерлэбэл модо тээһэн түрүүшымнай бүлэг уһанда хаагдажа, ажалнай нобшорхонь гэжэ ханаагаа зобохо хүм. Бороо хура тогтонгүй орожо, уһанай үерлэхэнь эли болобо. Яажашье хаань аргыень оложо, һуури табиха түрүүшын модо сомон руугаа абашажа үрдихэ хэрэгтэй. Тиигээд лэ,

хүдэлжэ байһан зониие яаруулха гээшэмни аргагүй. Ямпилай тушаагдаһанда нюдэ амаа үзүүрлэжэ, ажаллаха дурагүй гэдэргээ таталдана гээшэ гү гэжэ ханахадаа, уурни хүрэжэ, бүришье шэрүүнээр зондо хандабаб. Табан хоног соо хүдэлжэ байһан зониие гэртэнь харюулангүй майхан бодхоожо байлгаад, хоол хүһөөр хангажа, дугангаа задлажа дүүргэбэбди. Иигэжэ модо шэрэһэн түрүүшын бүлэг сомон тээшэ ябуулха аргатай болобобди. Түсэблэжэ байһан хоёр ээлжээгээ болюулжа, долоо найман үхэр тэргэ, арбаад морин тэргэ ашажа гаргабабди. Хэдэн хоног соо нэбтэ норгоһон бороо замхажа, тэнгэри сэлмэһэн шэнги болобо. Газар дайдаар нэбшэгэр сагаан манан хөөрөжэ хоноһон аад, үглөөдэрынь дахяад лэ бороомнай шэдэржэ эхилэбэ.

Сангасваагай эрэлдэ мордожо ошоһон зомнай хооһон бусажа ерэбэ. Хамниган удагантайгаа хамта тэнгэридэ дэгдэжэ, газарта шэнгэһэн мэтэ ула мұрынь, һураг суунь олдобогүй.

Тушаад үхэр морин тэргэ дээрэ модоо тээһэн түрүүшымнай бүлэг сомон тээшэ шэглэжэ хүдэлбэ. Энэ бүлэгнэй арбаад хүнһөө бүридэжэ, хахадынь басагад бэрээдүүд байба. Дэжидмаа модо тээһэн өөрынгөө сарнуудые дахажа гараба. Нёдондо ахань сэрэгэй албанда татагданхай, абань үбдэһэн байжа, Дэжидмааһаа бэшэ ябаха ондоо хүн энэ гэр бүлэдэ байбагүй. Дэжидмаа эдэ хэдэн хоног соо нюураа халхалһан томо юудэн, ута суба үмдэнхэй үгэ дуугүй ажал хэлсэжэ ябаһан байба. Намда тэрэниие үрэбдэхэ сэдхэл түрөөгүй. Энэ арбаад хүнһөө бүридэһэн бүлэгтэ эгээ шадал тэнхээ ехэтэйшүүлынь манай хургэн Жамбал аха, хэлтэгы Базар, мяхан толгой Самбуу, тугал Жамсаран гээд болобобди. Энэ бүлэг ябуулхынгаа урда тээ хэды хоног хүлэбэл дээрэ байгаа. Балжиин голой үерлэбэл гаража шадахаяа болихобди, уһанай татахыень хүлэжэ сагаа гээхэбди гэжэ зарима зомнай дурагүйлхэжэ газараа хорооһомнай дээрэ гэлсэбэ. Замда гараха дуртай байһан зон хэд бэ гэбэл: хэлтэгы Базар, гэрэйнгээ ажалһаа залхуурһан хэдэн басагад. Бэе бодоороо ёһотой баатар эрэ гэмээр, харин ухаагаар жаахан хэлтэгы болобошье, шог зугаагаар элбэг Базар:

– Балжиин гол хэзээ хаагдажа байгаа юм? Модоор hala холбожо, уһа гатална бээбди, – гэбэ. Базар юугээшье хэлэһэн

байгаа юм ааб даа. Яабашье газараа хороожо, модоо шэрээд лэ замда гараха хэрэгтэй байгаа. Иигээд лэ, уһа ехэтэй бороо соо байраһаа хүдэлбэбди. Түрүүшынгөө үдэр арба гаран модо ябаад, орой боложо байхада хойно Бөөрин дабаа тулажа ерэбэбди. Бороо бүри түргэдэжэ, дабаанай харгы үбдэгсөө гэхээр шабартай болобо. Зарима газарта тэргын мөөри буладаа тулатар шабарта шаагдажа, түлхижэ татахаһаа бэшэ ондоо арга олдонгүй бидэниие зобообо, зүдэрөөбэ. Харанхы болоһон хойно арай ёохон гэжэ дабаанай оройдо гарабабди. Энэ харанхы бороотой хүни дунда эгсэ оройтой дабаа уруудаха гэжэ ханананайсье хэрэггүй байба. Дабаан дээрэ хонохо гэжэ майхангуудаа бодхоогоод, гал носоожо, нэбтэ нороһон хубсаһа хунараа хатаажа, хоол хэжэ эдихэ гэжэ хүйтэн бороодо шэрбүүлһэн хонин шэнги бөөгэнэрэн һуубабди. Хээрын аянда гараһан зон хээээшье ами нэгэтэй, энеэдэ наадатай байдаг ха юм даа. Хэлтэгы Базар гуниг гэжэ мэдэхэгүй амитан хэды хоногто бороо ороогүй юм мэтэ, энэ дабаан өөдэ шабар маажажа ядаа, зүдрөөгүй юм шэнги томо модон аягатай хара сай хорожо һууха зуураа забһартань элдэбын юумэ маасаганан ярижа зугаатай гээшэнь.

– Дэжидмаа, ши юундэ хүхюун зангаа орхижо, субаараа тархья оройгоод һуунабши? Нам тээшэ нэгэ хаража, нара гаргажа үзыш! – гэхэдэнь, майханай үүдэндэ субаа нэмэринхэй шобойжо һууһан Дэжидмаа дүлии юм шэнги хүдэлбэшьегүй. Мяхан толгой Самбуу гэжэ Сэрүүн дуганай лама байһан гохиһон туранхай бээтэй эрэ үйһэн түйсэтэй зөөхэйгөө тэбэрижэ забиһан һуугаад, хирэтэй хургаараа зөөхэйгөө малтан долёожо, үнэһэндэ булажа бариһан хилээмэ томо томоор хухалаад, мэлхэйн аман мэтэ дарбагар ехэ ама руугаа шэхэжэ һууна. Эхэтэйгээ хоюулханаа амидардаг үнхөөрөөл боди сэдхэлтэй амитан даа. Саг хубилажа, шажанай мұхэхэ болоходо ямарсье хамаагүй амгалан ханаатай хүн. Хэлтэгы Базар тэрэниие гасаалжа:

– Хилээмэндэ хахаад үхэжэ борхи! – гэжэ наадалба. Майхан соо һууһан басагадай шииг-шууг энеэлдэхэдэнь, хэнсье гээгүй Самбуу, түйсэ руу хургаа шэхээд лэ зөөхэйгөө долеһон зандаа. Жамбал хүрьгэн:

– Ямар гайтай бороо, ямар ехэ уһа шабар гээшэ бээ? Яжа энэ ашаагаа сомон хүрэтэр шэрэжэ ошохо зон гээшэ-бибди? Хаягдаһаншье хойноо амитанда ажал нэмээһэн дуган байна даа, – гэжэ үгэлбэ. Минии ехэ эгэшын нүхэр энэ Жамбал һамгаа һахижа хэбтэхэ дуратай хүн даа. Ажалда һайн, томоотой хүн аад лэ, нэгэл гэмынь гэхэдэ, шиигэй хорхой шэнги удаан хүн. Иимэ хүнтэй холо ябахата хэсүү байдаг. Хура бороогүй байбални зүтхэһөөр ябатараа хүрэхэ газартаа хүрэхэл һэмди. Энэ хура бороо уһаяа татаха янзагүй хүнэгөөр атхаһандал шаяана. Голой үерлэжэ халяагүйдэ гаталая гэлсэбэбди. Голой саана Бөөрийн дабаанһаа өөрэгүй баһа нэгэ үндэр дабаан би. Мори тэргэтэй хүнэй ядалсажа дабадаг дабаа ута модо шэрэһэн тэргэтэй моримнай яжа дабахаб? Ядалсаха болоо һаа, модонуудаа тайража хюрөөдэхэ зон гүбди? Бидэ сайлажа хоолоо эдеэд, нэгэ майхан соо бооролдожо хонобобди. Хэды зунай бороошье һаа, хүйтэниинь гайхалтай. Үглөөгүүр, бээрэжэ дааража хоноһон зон, нюһаяа татасгааһаар бодожо, сайгаа шанажа дулаасахадал гээд, замаа үргэлжэлүүлбэбди. Үглөөгүүр би Дэжидмаае хараад, ехэтэ хайралдаһамни хүрэбэ. Хара үүрээр хэн нэгэмнэй бодоод, гал аһааха гэжэ һаршаганаба гү даа гээд, минии үндыжэ харахадамни, Дэжидмаа нөөхил ута хара субаяа нэмэриһэн зандаа нойтон сусал үлеэжэ байба. Хүнэй сэдхэл заха хизааргүй далай мэтэ үргэн гэжэ үнэн лэ даа. Айлай бэри боложо, хүүгэдэй эхэ болоод ябажа байха хүн аад лэ, лама хүндэ сэдхэлтэй боложо, тэрээнэйнгээ үгэдэ шүтэжэ этигэшоод энэ боложо ябаха гэжэ хэсүүл байна даа. Тэрэ хүнэйнгээ байһан һаа, жаргахал байгаа бээ. Теэд, эдэ хоёр жаргаха сагаа олоогүй. Хөөрхы Дыжидмаа Ямпилай хойноһоо зүрхэнэйнгөө шуһаар уйлажа, гашуудажа ябана. Амидыгаар үхэжэ, Ямпилай хойноһоонь һүнһээ эльгээжэрхеод, хэлсэһэн ёһоороо хойто наһандаа уулзахабди гэжэ бодожо, этигэжэ ябана ха даа.

Үглөөгүүр бороо түр зуура соо тогтобо. Дабаа уруудахадаа би Дэжидмаада морёо үгөөд, үхэр тэргыень хүтэлжэ буубаб. Тиигээд бидэ бороо адхаруулхаар бэлэн байһан бүрхэг хүндэ тэнгэрийн доогуур газар шагаан алхалалдабабди. Энэ үдэр элдэб һаад тохёолдонгүй нилээн газар хороогоод, замһаа холо

бэшэ ажаһуудаг айлнуудта дүтэлжэ, амарха гэжэ шиидэбэбди. Басагад замда дүтэ һууһан айлда ошожо, һү тараг абажа ерээбэд. Хэлтэгы Базар, Самбуу түрүүтэй хотоёо халааха юумэ бэдэржэ ошобод.

Дэжимдмаа замда абажа ябадаг жаахан майхан татаад, сай ундашые гэхэ юумэгүй тэрэ майхан соогоо нюугдашаба. Би жааха түдэгэсэбэшые, Дэжидмаае аргадажа сэдхэлыень заһаха болихоёошые хүсэд мэдэнгүй майхандань ороходомни, нойтон газар дээрэ шэрдэгээ дэлгээгээд, хара субаа нэмэреэд, хэбтэжэ байба. Би ойро зуура шэмээгүй һуубаб. Хараха янзада Дэжидмаагай ухаан, мэдэрэлынь гэмгүй байба.

– Дэжидмаа, бэешни бараг гү? – гэжэ асуухадамни: – Бараг, – гэжэ толгойгоо бүтүүлһэн хэбээрээ харюусаба.

– Дэжидмаа, би хүнэй зосоонь орожо үзэһэн бэшэ хадаа, юунэй болоһыень һайн мэдэнэгүйб. Нам тушаа элдэбын юумэ һанаһанай хэрэггүй. Ахымни тушаалгагдаһанай түлөө олон түмэнһөөшые, хэнһээшые байг, зэмэ дуулажа, нюдөө үзүүрлэхэ шалтагаан намда байхагүй. Минии та хоёр тухай мэдэһэнээшые хэрэггүй. Ши намайе атаа жүтөө һанажа, хэзээ нэгэ сагта хорлохо гэжэ ябаһан хүн гэжэ һанаа һаа, эндүүрнэш. Бодоод үзэ. Би таанарта ойро дүтын дайсан бэшэб. Сэрэгтэ ябажа бултыень мартааб.

– Би шамайе... Шамайе мэдэдэг юм гэжэ бододог байгаа.

– Үгы. Би юушые мэдэхэгүйб. Мэдэдэг байгаа гээд би яаха хүнбиб?

Дэжидмаа үндыжэ, субынгаа юудэн ара тээшэнь болгоод, даруулгаараа үһээ һамнаба. Тэрэнэй зүһэ шарайнь гэжэ хүнэй сошохоор болоһон байба. Нюдэниинь хонхойжо хяртайгаад, уралынь шуһагүй боложо жүмбышэнхэй. Хэдыхэн хоног соо хүн иигэжэ хубилха гэжэ байдаг юм гү? Арай, үсгэлдэршые иимэ байгаагүй. Лаб лэ үбшэн хүрөө.

– Дэжидмаа, шини шарай гэжэ жэгтэйхэн. Үбдөөгүй бээш? – гэхэдэмни, майханай үүдээр уулын толгой нэгэ хэнэг хараад:

– Мэдэхэгүй, – гэбэ.

– Бэеынгээ тааруу бэшэ һаань, гэртээ буса. Тэргэ сарыешни ондоо хүндэ даалгая, – гэхэдэмни:

– Үгы. Би гэртээ бусахагүйб, – гэбэ. Бидэ хоёр удаан дуугай хуубабди. Дэжидмаа дороһоо абажа ханаа алдаад, иигэжэ хэлэбэ:

– Ши мэдэжэ аба. Шамае хара буужа, буруу ханажа хорлохо гэхэндээ бэшэ, гомдожо гутараад, ахаяа абарха эрхэтэйшье, шадалтайшье хүн гэжэ бодоод, би шамда дэмы юумэ хэлэб. Тэрээнһээшье бэшэ, үнэхөөр атаа жүтөө хадгалажа ябадаг гэжэ би шам тухай бодоогүйб. Би шинии аха тухай бодохоһоо бэшэ шам тухай бододогшьегүй байгааб. Ши тэрэ зун дуганай модо зөөжэ ябахандаа хүнэй сэдхэлдэ юумэ хэбэл хэхээршье үгэ намда хэлээ хэнши. Тэрэ шинии хэлэһэн үгэнүүдые удангүй мартаа бэлэйб. Ши нээрээ сэрэгтэ алба хэжэ, бидэнһээ холо байгааш. Тэрэл зун дуганай модо отолжо байхандаа Ямпил намае нюдэндөө торгожо абаһан юм. Би тиигэжэ нюдэндэнь торсолдоһойб гэжэ хэды шэнээн хүсэжэ ябадаг байгаабиб? Минии бүри багһаа хойшо Ямпил намда хайханаар харагдадаг байгаа. Томохон болоод хаана нэгэ тээ үхибүүдэй сугларжа наадахадань би Ямпилые хараха гэжэ зорюута ошодог байгааб. Ламын хүрээндэ хубараг боложо ошоһон хойнонь хүн зоной тэрээниие ехэ номтой лама болохо хүн гэлсэхэдэнь би дотороо хүзэглэжэ, баярладаг байгааб. Хүндэ тиимэ нэгэ амиды шүтээн боложо, зүүдэ зүндөө хүрэтэр хайрлажа, мүрөөдэжэ ябаха хүн гэжэ байдаг юм байна. Би Ямпилые тиигэжэ хайрладаг хэм. Үнхөөрөөшье энэ хорбоодо хоморхон, зүүдэндэ оромоор хайхан хүн байгаа шуу. Би тэрэ зун аба эжытгээ Ламын хүрээнэй Цамда ошоод, Ямпилые хаража хэды шэнээн баярлаа гээшэбиб. Лама хубсаһаниинь бээдэнь таараһан гээшэнь жэгтэйхэн, шарайнь туяараад, саанаһаал хаа нэгэ ондоохоноор харагдаа хэн. Хутагта хубилгаан гэдэгынь иимэл байха бээ гэмээр. Тиигээд лэ би Ямпилые мүрөөдэжэ, ямар нэгэ аргаар холоһоошье хараа хаа, гэжэ бодожо ябадаг болоо хэм. Энэ бодолоо сэдхэл дотороо хадаглажа ябаханаа бэшэ хэндэ хэлэлтэй бэ. Лама хүндэ шүтэхэһөө бэшэ сэдхэлтэй болоно гэдэгые ехэ нүгэл гэжэ би хайн мэдэдэг мүртөө, яажашье минии ханаашаар болоогүй. Тиигээд лэ, томо лама боложо ерэхэдэнь, ошожо мүргэхэб гэжэ хүлээдэг байгааб. Урдань сүхэржэ хуугаад, Ямпилай гарһаа гансахан адиста хүртэбэл хамаг хэрэгни

бүтэхэ гэжэ ханагдадаг байгаа. Тиихэдэ, яажашье ябаһанаа өөрөөшье ойлгохын аргагүй болоод ябааб. Тэрэ зун Сэрүүн дуган бариха гэжэ ерэхэдэнь, аза боложо, танай газраа уулзаха хубитай байгаа. Ши өөрөө хэлэжэ уулзуулаа ха юмши. Тиихэдэ, Ямпил Сэрүүн дуганай ямар хайхан дуган болохо тухай, Балдан Бэрэвэн хийд гэжэ бурханай орон шэнги гайхалтай хайхан газарай байдаг тухай намда хөөрөжэ үгөө һэн. Сэрүүн дуганай габжа боложо, нютагтаа һуухань гэжэ дуулахадаа, би ямар ехээр баярлаабиб. Би тэрээндэ бага наһанһаа хойшо дуратайб, үргэлжэ бодожо, хайрлажа ябадагби гэжэ хэлэхэ бэшэ ха юмбиб. Ямпил шамдал адляар намайе тэбэрижэ абаад, уула хада, ой модо руу гүйдэрөөрөө ошоһой гэжэ ханадаг байгаа. Ёһотой нүгэл, эмэ хүнэй лай гэдэг энэл бээ. Би тиихэдэ»: Самса оёод үгэжэ байхаб», – гэхэдэмни, Ямпилай: «Зай!» – гэхэдэнь, ямар ехээр баярлаа гээшэбиб. Тэрээнһээ хойшо би Ямпилда самса оёод, абаашажа үгэдэг болоо һэм. Дуганай модо отолхоёо ошоходоо би өөрэйнгөө оёһон самса абаад ошоо һэм. Муухай эмэ би тэрэ оёһон самсадаа өөрэйнгөө үнэр шэнгээхэ гэжэ бүхэли хүнндөө үбэртөө хэжэ хоноод, абаашажа үгэдэг байгаа. Хээрэ байхадаа би Ямпилые адуулахаа бэшэ ондоо юумэ мэдэхгүй, хаа-яа ой соо уулзажа хөөрэлдэхэдөө дахажа ябадаг, майхандань хаа-яахан зөөхэй оруулжа үгэхэдөө удаан тэрэниие хаража һууха аргаа бододог байгаа. Ямпил тухайлдаг байжа болоо. Тиигээд, нэгэ үдэр һу оруулжа үгөөд гараха гэхэдэмни: «Нэгэ жааха бай», – гээ һэн. Майханайнгаа хойморто дабхасуулжа табихан олон ном судар доторһоо нэгэ нимгэхэн ном абажа, Шамбалын ороной зураг үзүүлээд, намда энэ орон тухай хөөрөжэ үгөө һэн. Тэрээнһээ хойшо Ямпил намда бурхан шажан, хүнэй амидаралай ушар ёһо тухай зүндөө юумэ хөөрөжэ үгэдэг болоо һэн. Шажанай мүйхэхэ сагай ерэхэн тухай хэлэдэг байһан юм. Гэхэдээ, дуган сүмэ усадхагдажа, ламанар хубсаһаяа тайлабашье, бурхан гэдэг хүнэй сэдхэлдэ мүнхэ. Бурханай номнол шэнги үнэн юумэн энэ хорбоодо байхагүй гэдэгыг намда ойлгуулжа үгөө һэн. Ямпил Сэрүүн дуганай хоһорһон хойно, хурал мүргэл хэбээрээ хэжэ байһан нэгэ томо дасанда ошожо һууха ханаатай байһан юм. Теэд, юундэшьеб гэрһээ ябаагүй һэн. Хэрбээ,

ехэ холо ябаха болобол, намайе дахуулаад ябаха гэбэшье, эхэ эсэгэшни табихагүй, хүн зоншье элдэбээр хэлсэжэ, хэрэггүй суу тараха, сагай ямар болохые ганса хоёр жэл хаража байгаад болоё гээ нэн. Нёдондонһоо ламанарые барижа, тушаажа эхилэхэдэнь, Ямпил баригдахаб гэжэ мэдэһэн юм. Тиигээд, хөөрхышни намтай нюуса далдаар уулзаха бүхэндөө: «Бидэ хоёр энэ наһандаа ханилжа жаргаха хубигүй байжа, хойто наһандаа уулзахабди гэжэ бурхандаа зальбарая», – гэдэг нэн. Энэ наһандаа жаргаха хубигүй байһамнай манай хэлсэһэн соо болоо. Бурханда шүтэхэ арюун боди сэдхэлһээ ондоо хирэгүй хүн юунэй түлөө саазалуулжа зобохо болооб? Гүрэ, ши намда ойлгуулжа үгыш? Ямпил бусажа ерэхээ болёо гү? Хаана абаашажа үгы хээб? Дахяад нэгэ шарайень хараха, хүүлшын удаа хараха арга байхагүй гү? Аргын байдаг хаань, би хаанашье хүрэтэр хойноһоонь ошохоор бэлэнби. Ши нам тухай бододоггүй хадаа, түрһэн ахаяа бодожо хэлээд үгыш?! Би ямар азагүй амитан гээшэбиб?! Ямар хатуу харанхы хорбоо юртэмсэб?! – гээд, Дэжидмаа уйлаба. Би юуншье гэжэ хэлэбэгүйб. Юумые яажа мэдэхэб. Иимэ – тиимэ гэжэ хии найдабари түрүүлхэдэ зоболон дээрэнь зоболон болохо. Би бүхы ушарыень ойлгобоб. Ямпилшье Дэжидмаа тухай бодожо ябаа. Дэжидмаа бүри багаһаа хойшо Ямпилые хаража, хүсэжэ ябаа юм байна.

Дахяад бороо дуһажа эхилэбэ. Дэжидмаа уйлаһаар нөөхи субаа нэмэрээд хэбтэшэбэ. Би нэгэ хэды соо һууд гээд, майханһаа гарабаб. Үглөөдэрынь наранай тонгойжо байха үедэ Балжийн голой гарса дээрэ хүрэжэ ерэбэбди. Уһа гол үерлэшэнхэй байба. Тэргэһээ байтагай, хазаар морёоршье гарахын аргагүй болоһон байба. Ёһотойл уһан галаб болобо гэхэндэл бүхы юумэн уһанда абгашанхай байха юм. Гол зубшажа ургаһан шугыһаа уһан хабирана. Бидэнэй үмдэжэ ябаһан хубсаһа хунар, майхан мэтэмнай уһан тулам болотороо нэбтэ норшоо. Шэрэжэ ябаһан модоо голой эрьедэ хаяад, бусаа һаа, дээрэ юм гү? Хэрбээ уһа гаталхаяа хүсэбэл Хэлтэгийн хэлээшээр, нээрээһээ, хала холбожо урдахуулхаһаа бэшэ ондоо аргагүй. Урмаа хухарһан бидэ эндээ хонохо гэжэ шиидээд, майханаа бодхообобди. Хүн зомнай доро дороо: «Ямар халхи шуурганда хашуулжа ябаа бэшэ аад лэ, энэ уһа бороогой

дунда, юугээ бэдэржэ, замда гараба гээшэбибди?!» – гэжэ гэмэр-гутар гэлдэжэ эхилбэ. «Тиимэ яаралтай юм хаань, шадал шэнээ ехэтэй, дорьботой зоние абажа гарахагүй, олдоһон бидэнь хэд – юуд болонобибди?» – гэлсэбэ. Нээрээшье, бодожо үзэхэдэ, дэмы газар яараһан болонобди. Мүнөөдэр бороогой зогсоогүй хаань, модоо буулгаад, гэдэргээ бусажа, үерэй татахые хүлээхэнээ бэшэ ондоо арга үгы. Хоһон тэргэнүүдээ шэрэжэ ошохынгоо орондо, унаа ашаагаа хараха хүниие эндээ үлээгээд, нэгэ хоёршье тэргэдээ хугаад бусабалнай дээрэ юм гү? Ажалай бүтэхэгүй болохолоор бухиндаад, байжа хуужа шадахаяа болидог зами хүдэлбэ. Жамбал бидэ хоёр майхандаа гал түлэжэ, борсотой шүлэ шанаха гэлсэбэбди. Һамгаяа хаража һурашаһан Жамбал хамараа унжуулаад, бүри зутаршаба. Баллин шэнги гурбалжан хамартай, хониной нюдэндэл номхон боро нюдэтэй, мяхалиг бээтэй энэ эрэ олоной хэрэгтэ оролсонгүй хубиингаа хэрэг борлуулжа, добоо шарлуулжа ябадаг хүн юм. Манай ехэ эгэшэ гэжэ ама хэлээрээ улаан хэлтэниие урдаа оруулхагүй галзуу амитан. Иимэ дүнсэгэр юумые заража, дарлажа һуухадань амар юм бээ. Жамбал борсын шүлэ оошоон хамараа хаража хуутараа:

– Ямпилые хаана абааша бэ? – гэжэ асууба.

– Хэн мэдэбэ.

– Баригдахаһаа урид хэдэн хоног соо зула барижа, ном уншаа һэн. Туһа болоогүйл даа.

– Мэдэхэгүй. Яахыень би хаанаһаа мэдэхэбиб?

– Сомоной даргада хэлэдэггүй юм гү?

– Хэн, хаанаһаа мэдэжэ хэлэхэ юм? Би баригдаханшье гэжэ мэдээгүйб. Ганса Ямпилые барья бэшэ ха юм.

Харанхы хүн. Сомоной дарга бүхы юумэ мэдэхэ ёһотой гэжэ һанана. Би дээрһээ ерэнэн тушаал даабари бээлүүлхэнээ бэшэ ондоо юумэ хаанаһаа мэдэхэбиб. Орой болохо бүри бороо улам шэрүүлхээд, хүйтэн һалхин үлеэжэ, модонһоо һабираһан бороогой дүһалнууд сагаан хуй боложо ташуурдаад, морин сарнууд нэмэри газар бэдэржэ бүгтылдэбэд. Нюдөө аняад лэ унтахаһаа дээрэ юумэн үгы болобо. Иигэжэ унжагайржа ороһон бороо һая наашашье үзэгдөөгүй. Балжийн голой үһан хараһаар байтар нэмэжэ, нэгэ жэгтэй барагар

хара юумэн хүбхэлзэнэ. «Уһанай татахые хүлеэжэ гээшэм-най дэмы ажал болохо ха даа. Удаан һуужа ороһон бороогой һүүлдэ тэнгэрийн сэлмэбэшье, уһан улам ехээр нэмэжэ үер-лэдэг. Иимэ юумэнэй боложо байхада, зоноо гэртэнь бусаа-жа, өөрөө зэргэлэһэн бригадаһаа зоние нэмэжэ суглуулаад, уһанай татахада, буулгаһан модоо ашуулжа, голоо гаталбал-най дээрэ болоо ха даа», – гэжэ элдэб олон юумэ бодоһоор унташабаб. Һүни дунда ойро зуура соо һэрихэдэмни бороо зогсожо, халхин намдаһан байба.

Үглөөгүүр зоной шууялдахада сошожо һэрибэб. Харада даруулжа зүүдэлээд, өөрөө хашхарба гүб гэжэ һанан гэхээмни, манай зоной нэгэн бахардашаһан хоолойгоор: – Һүүе! Шоно! Шоно байна! Моридыемнай барижа байна! – гэжэ ори бархи табиба. Би гуталаа холхиндоогоор углажа, дэгэлээ нэмэреэд, майханһаа гүйжэ гарабаб. Майхангуудһаамнай холо бэшэ бэл-шэжэ ябаһан шүдэртэй моридоймнай шоноһоо үргэжэ собхо-ролдохонь харагдаба. Сарнуудаймнай уяагаа таһа татанхай хөөрсэгэнэлдэнэ.

– Юун шоно бээ? – гэхээр байтарни, нэгэ морин дээгүүр-най үнэхөөрөө шонодол адли юумэнэй хүрэхэнь харагдаба. Би бүхы шадалаараа хашхараад, тэрээн тээшэ гүйбэб. Басагад булта майханһаа гаража, ори-дуу табинад. Тэрэ шономнай нэгэ мориной хүзүүндэ һэжүүлээд, нүгөө мориной нюрган дээрэ харайжа гараба. Хойномни хүнэй хүхирхэнь дуулдаба:

– Гүрэ! Хойшоо! Галзуу шоно! Галзуу шоно! Зогсо! – гэжэ зон хашхараладахадань зуг татабаб. «Нээрээ, энэшни юум бэ? Хүнэй ори дуу табижа байхада мэдэхэгүй ямар амитан бэ? Таанад, басагад, майхандаа орогты! Галзуу шоно! Галзуу шоно!» Би яахаяшье ойлгохоёо болижо, гэдэргээ гүйбэб. Хэл-тэгы Базар хүхээ баринхай, амаа томо гэгшээр ангайлганхай орилжо байна. Жамбал хүрьгэн майханайнгаа үүдэр толгой-гоо бултайлгаад, меэл, гайхажа хаража байба. «Һүү-е! Балда-най сар үхэр байна!» – гэжэ нэгэ абгай хоолой хашан хашхарба. «Басагад, майхандаа орогты! Майхандаа орогты!» – гэжэ ша-дал мэдүүлэн хүхирбэб. Хэн нэгэнэй уйлахань дуулдажа:

– Манай хүрин морин хосороо! Хоолойгоо шонодо таһара хазуулаа! Буутай хүн байна гү? Хүү-е! Буутай хүн! Хүхээ бари!»

Би Жамбалыг түлхээд, майханайгаа баханыг хуга татажа абабаб. «Бурхан хаража, хүндэл бү халдаг! Хүн осолдобол юун гээшэнь болохонь бэ! Би яахаяашье хүсэд ойлгонгүй, майханайнгаа бахана баряад харайбаб. Шоно харагданагүй.

«Гүр –ээ, Зогсо! Галзуу шонодо барюулхашни! Болиш!» – гэжэ хойноһоомни хүнүүд хашхаралдана. Хэнэй морин юм, нэгэ морин газарта унашанхай хүлөөрөө сабшажа тэшэгэнэнэ. Шоно үсэрхэжэ, тэрэ мориной саагуур наадажа байһандал годоороод хэбтэшэбэ. Бишье зуг татабаб. Зондо аһалдабал – аюул! Юумэ бодожо үрдихэ саг үгы. Би шууд шоно тээшэ дүтэлбэб. Айжа сошоһондоо нюдэмни бүрэлзэхэ юм. Баханаяа таһа адхаад, шонодо дүтэлжэл ябанаб. Зоншье дуугай болошобо. Алдажа сохижо болохогүй! Алдабал –һалаа! Шоно сэхэ урдаһаамни хараад хэбтэжэ байба. Хүнэй нюур руу харадаггүй гэдэгынь – яалай! Сангасваа! Үһээ үрзылгэһэн, нюдөө ялалзуулһан сангасваа һанаандамни оробо. Хоншоорыень алдажа болохогүй! Хара модон шиидамаа далайжа ерээд, тас гэтэр буулгабаб. Шоно һунаад, ябашаба. Дахин сохибоб. Шонын хүл шарбалжан татаганаба. Би дээрэһэнь балбажа мэдэбэб. «Муухай араатан! Галзуу араатан! Үхэ! Үхэ саашаа!» – гэжэ хүхирхэ хүм. Шонын габла тархи хаха хүрэжэ, аманһаань шуһан урдажа, уураг тархинь гоожобо. Би һая һэгээ орожо, шиидамаа шэдэжэрхёод, тэрэ газарһаа холодобоб. Хамар руумни гашуу орьёжо, нюдэмни бүрэлзэхэ юм. Хоёр үбдэгни һалаганаад, хоорондоо мүргэлдэжэ байһан мэтэ болобо. Би тэрэ газарһаа холо боложо, нойтон ногоон дээрэ һалхигад гээд һуушабаб. Хүн зон дахяад хашахаралдажа эхилэбэ.

– Дэжидмаа! Дэжидмаа хаанаб? Дэжидмаа, эгэшээ!

Дэжидмаа шонодо барюулшоогүй юм бээ! Би арайл ухаагаа һамууршан алдабаб. Дэжидмаа хаанаб? Үгы. Майхандаашье үгы. Таанар, юундэ зогсообта, бэдэрыт! Дэжидмаа! Дэжидмаа!

Би майхан руунь гүйжэ оробоб. Хүнжэл, шэрдэгынь эбхээтэй. Иишэ-тиишээ бургааһан, шугы соогуур бэдэржэ гүйбэб. Хараа бараниинь, һурагыншье байхагүй. Яадаг бэлэй? Шонодо барюулшаһан байгаа һаань, яаха болнобибди?

– Дэжидмаа! Дэжидмаа!

Галзуу шоно хүйд татаба. Хоолойгоо таһа хазуулһан морин тэршэлжэ хэбтэнэ. Гэдэһээ субуулһан сарай гүйхэнь харагдана. Бидэ Дэжидмаае эсэжэ унатараа бэдэрээд, олобогүйбди. Газар сүмэрэжэ унаһан мэтэ үгы болобо. «Гэртээ харихагүйб – гэжэ хэлээ бэлэй гү?» – гэжэ гэнтэ һанаад, муу һэжэг намда түрбэ. «Хойто наһандаа уулзахабди», – гээд, Ямпилайнгаа хойноһоо талийба гү? Һүүлшын үдэрнүүдтэ хара суба нэмэринхэй, бодолдо дарагданхай ходо дуугай һуугаа һэн. Лаб уһанда орожо үхөө!

Балжийн гол хара бараан үнгэтэй болонхой мушхаран харьялна. Тэнгэри сэлмэхэ тээшээ боложо, һалхинда уригдаһан зузаан үүлэнэй забһараар хаа-яа наран шагаажа, зурагад гэһэн сагаан гэрэлэй уула хүндыгөөр тэмтэрхэнь харагдаба. Би бригада руу мэдээ ябуулбаб. Олон зон сугларжа, үдэр хүнигүй Дэжидмаае бэдэрээд, олобогүйбди. Ойро холын ой модон, жалга, Балжийн голой шугы, булан тохойнуудаар дүүрэн ябажа бэдэрбэбди. Дэжидмаа, үнэхөөрөө, тэнгэридэ дэгдэжэ, газарта шэнгэһэн мэтэ олдобогүй. Тэрэ Ямпилай мунхаруулжа хөөрэдэг байһан Шамбалын орондо түрэхэ гэжэ ошобо гү? Ямар жолоогүй сэдхэл, ямар хизааргүй хүзэг бэ!

Сэрүүн дуган мүхэхэдөө иимэ ехэ ажал, гашуудал, зоболон асараа бэлэй.

Сэнгын Эрдэнэ

ҮГҮҮЛЭЛНҮҮД

ЭХЭ

Минии сэдхэл хүндэ мэдэрэлдэ эзэлэгдэнхэй ябаба. Би ямаршые ябаха үедөө шарайгаа уруу даража, толгойгоо гунхылгажа ябадаггүй, орьёл үндэр уулын оройень шэртэжэ ябадаг хүнби. Урда зүгһөө һэрюухэн һалхин үлеэжэ, шанааһаа бууралтажа ябаһан үһыемни зөөлэхэнөөр эльбээд абана. Голой нуга тохой үзэсхэлэнтэ һайхан хибэсээр хушагдаһан мэтэ нюдэндэ уринаар харагдана. Һайхан үдэртэ, юртэмсын һаруулда этигэжэ болоно. Һайн хүндэ этигэжэ болоно. Минии сэдхэлые хүмэрюлһэн хүндэ тиигэтэрээ этигэхын аргагүй байгаа. Сонхо дээрэ байдаг алтан луутай шаажан табак унагаабал бэлэхэнээр хахара, бутара һүрэхэл. Харин хүнэй сэдхэл шаажан табакһаа хэбэрэг байхал даа. Үзэсхэлэн түгэлдэр байгаали дэлхэй үгэ хэлэгүй мүртөө хүнэй сэдхэл бүрхөөһэн мананиие сэлмээхэ, дэгдээхэ убдисын ехэ эдитэй, хүсэтэй ха юм.

Би голой эрьеэр зугаа эхин гэшхэлжэ ябабаб. Һохор номиной малтажа гаргаһан зөөлэн хара шорой дээрэ тонгогошожо байһан шагшагые харабал, жэгүүртэнэй дунда хамагай янзагүй шубуун гэжэ һанахаар байдаг. Булжамуур жэргэжэ, шугын дунда бишыхан сагаан шубуухай эшхэржэ, голой шолшогонон урдаха абяан шэхэндэ шэмэг боложо дуулдадаг. Байгаали юртэмсын дуун шэмээ, хүгжэмэй аялга эгэшэглэн һануулна. Бишыхан хумбагар набшаһатай улаан бургаһан нахилзан найгажа, үндэр нариихан эшэтэй цээнэ сэсэг ганхан найгалзана. Тэрэ бүгэдэ, хүнэй шэхэндэ үлэ мэдэг соносогдобошые, ямар нэгэ уянгата һайхан эгэшэг дуу аялжа, дуулажа байһан мэтээр һанагдана. Сэдхэлээ хүдэлгэн шагнаархабал жэгүүртэн шубуу, ой модо, гол горхоной урасхал, аялга ойлгожо боломоор гэжэ һанагдана. Минии ябаһан газарһаа холо бэшэ, голой эрьёын зүлгэ ногоон дээрэ сэлмэг тэнгэрийн үнгэ дууряаһан сэнхир хубсаһатай нэгэ эхэнэр ном уншажа һууба. Тэрэ эхэнэрэй хажууда һиирэгэр тоорсог малгайтай, хүхэ шуудагтай бишыхан хүбүүн наадажа ябана. Сэдхэлэйнгээ мананиие дэгдээхын тулада һайн хүнтэй

уулзажа, наартай үгэ эрхилхэ зүйтэй хэрэг байһан туладань, би эхэ хүбүүн хоёрой дэргэдэ ошожо, али болохо аятай, нии-сэтэй үгөөр амар мэндьень асуубаб.

Жаргал зоболон хоёрой тэмсэлдэ абтаһан тэрэ эхын нюур шарай, бэе бэлдэрын минии сэдхэлдэ гүнзэгыгөөр шэнгэжэ үлэнэн юм. Хиртайжа хонхойшоһон томо хара нюдэ-ниинь хуурай болоод, түгшүүритэйгөөр шэртэжэ, туранхай хасарайнь нимгэн сагаан арһанай саана шуһа туһанан хүхэ худалнууд модоной мүшэр мэтэ халаатана. Боро хэбхэ тогтоһон үргэн магнай руунь унжаһан шэнгэхэн үһэн халхинда эрбэгэнэжэ, булшаниинь шэргэшэһэн тэнхээгүй нариихан гарайнгаа ута хургануудаар газар тулана, тэдэнь үегүй юм шэнги хотойжо харагдана. Нюдэниинь танил бэшэ хүнһөө бэшүүрхэһэн шэнги номхон. Тэрэ газар уһа, хүбүүгээ, намайе ээлжээлэн харана. Эхын хараса хүбүүн дээрээ хамагай удаан тогтожо, нюдэниинь урин зөөлэхэнөөр мишэээн гэрэлтэжэ, хизааргүй хайра энхэрэлье ойро зуурахана соо бурьялуулан салгидхана. Гайхамшагта гэрэл туяань нимгэн сагаан нюуры-ень гиигүүлжэ байһан шэнгээр намда һанагдаба.

Эхынгээ хамаг хүшэ тамир, мяха марьяень абажа түрэнэн элүүр һайхан бэетэй, булсагархан хасартай, онигорхон нюдэ-тэй хөөрхэн хүбүүхэниинь зүлгэ ногоон дээгүүр дэбхэншээжэ гүйгөөд, сэсэг түүнэ, эрбээжэй эрьюулжэ эрхэлэн наадана.

Хүнэй хажууда хүрэжэ ерээд, миин лэ хаража һуухань аягүй байһан тула:

– Танай хүбүүн ехэ хөөрхэн хүүгэн байна,- гэжэ минии хэлэхэдэ, эхэнь хүбүүемни магтаһай гэжэ хүлеэжэ һууһан юм шэнги нам тээшэ хаража, эелдэгхэнээр энеэбхилээд:

– Тиимэ-ээ. Минии хүбүүмни хөөрхэн хүүгэн шүү,- гэбэ.

– Хүбүүнтнэй хэды һаһатайб?

– Гурбатайхан.

– Элүүр һайхан бэетэй юм байна.

– Тиимэ-ээ. Иимэ хүбүүн түрэнэн юм, - гэжэ ехэл тусагаар һайхан зүйл мэтээр хүбүүгээ хөөршөөжэ хэлэбэ.

– Танай өөрэйнтнэй бэе муухан юм ха даа? – гэжэ юумэ-нэй аягүй тухайда бододоггүй тэнэг зангаа гаргажа, һанагдаа-гүй юумэ гэнтэ асуухадамни, эхэнь буруу хаража шарайгаа

барайлгаад, нариихан хургануудаараа хэдэн набшаһа таһа татажа хаяба. Залуухан эхэнэрэй үнгэ шарай муутайень хүнэй тэмдэглэжэ хэлэхэдэ, зосоогоо гомдожо гутардагыень мэдэжэ байгаад, би тэнэг юумэ асууба ха юмбиб. Наадажа байһан хүбүүнийнь гэнтэ:

– Эрбээхэй дали дээрээ нюдэтэй байдаг гү? – гэжэ асуухадань, хүбүүнэй эхэ бидэ хоёр зэргэ энеэлдэббди. Эхынь туранхай сээжэһээ тиимэ ханхинаһан һайхан дуун гараха юм гэжэ би һанаагүйб. Тэрэнэй харасань дахяад зөөлэржэ, шарайнь урин болобо. Эхын һанаан сэдхэл гансал хүбүүн дээрээ. Хүүгэдэйл асуужа болохо тэрэ юрын гэнэнхэн үгэ эхэдэнь туйлай һонин, һайханаар һанагдаһаниинь дамжаггүй. Мүнөө эхын сэдхэлдэ таараха үгэ хэлэхэ хэрэгтэй...

– Хөөрхэн хүүгэн байна даа. Юрэн, энэ юртэмсэдэ хүүгэд шэнги арюун сагаан һанаатай юумэн байхагүй, - гэжэ минии хэлэхэдэ, энэ удаа эхэнь нам тээшэ этигэлтэй нюдөөр хараад, нариихан хургануудаа хотойлгон газар тулажа, номоо туранхай үбдэг дээрээ табяад:

– Тиимэ-ээ, энэ юртэмсэдэ хүүгэд шэнги һайхан юумэн байхагүй гэжэ би бододогби. Би үри хүүгэдтэй болохо гэжэ үйлөө үзэһэн хүнби. Та мүнөө минии бэе амархан ажаглажа байнат. Бэемни һураггүй һайжараад байна. Ехэ муу байһан юм. Эмшэд үхибүү түрэхьемни хоридог, зүбшөөдэггүй байгаа. Түрүүшынгөө хоёр хүүгэдые эмнэлгын газарта абхуулха баатай болоһон хүм. Тиигээдшые бэемни һайжаржа, өөдэлөөгүй. Гурбадхи удаагаа хээлитэй болоод, тэрэнэй зонһоо нюуха гэжэ шиидээб. Түрүүшээр бүһеэ шанга гэгшээр бүһэлээд ябахадамни, хээлитэй бэемни бэлээр мэдэгдэдэггүй һэн. Тиигэбшые, хани нүхэрһөө яажа нюухабиб даа. Дабхар бэетэй болоһонһоомни хойшо үбшэмни һүжэржэ эхилээ. Би хэды ехээр зобоһоноо танда хэлээд яахабиб даа. Эмшэнэр намайе хайрлабашые, зэмэлдэг байһан юм. Би хани нүхэрөө, түрэл саданарайнгаа сэдхэлые тэбшэжэ, эмшэнэрэй хэлэһые дэмжэхэһээ бэшэ ондоо аргагүй болоо һэм.

Үри хүүгэдые мурөөдэһэн эхэ хүндэ хэбэл соогоо хэдэн һара тээжэ ябаһан хүүгэдээ алдаха гээшэ энэ юртэмсэдэ элүүр энхэ ябажа байһан хайран һайхан үри бээ алдаһанһаа

илгаагүй байгаа. Минии хэбэл соохи хүүгэдээ харамлажа, гашуудахамни даашагүй ехэ. Бүхэли гурбан нара соо эмнэлгэдэ хэбтээб. Тиибэшье, энхэрэн хайрлажа хэбэлдээ хадаг-лахан үриһээмни боложо, энэ бөөмни муудажэ байна гэжэ би этигэдэггүй байгааб. Намда үри хүүгэдһээ ондоо юумэн хэрэггүй гэжэ бододог хэм.

Эхэнэрэй нариихан хургаараа набша ногоо зулгаажэ, хуурай хурса нюдэниинь даабарилжа, хоолойнь зангиржа байһые би обёороод, нюдэмни далтиржа, уулын оройгоор хаймадан хаража һуубаб. Жаахан хүбүүнэйнгөө үнгэ бүриин сэсэг багсайтар түүгээд, гүйжэ ерэхэдэнь, эхэнь тэнхээгүй һулахан гараараа тэбэрин абажа, сээжэдээ няагаад, эрээхэнээр хайшалжа заһаһан үһыень эльбэжэ, духа дээрэнь үнсэхэдөө хүхэбтэр зүбхитай томо хара нюдөө анижа, хүбүүхэн тээшээ бээ нэнгүүлээд, шарайнгаа үнгэһөө илгаагүй уралаа мушалзуулан энеэбхилэбэ.

Булжамуур шубуун таһалгаряагүйгөөр жэргэжэ, жэ-гүүртэнэй хэлэн дээрэ ямар бэ даа нэгэ баяр баясхалангаар халима дуу аялжа байһан мэтэ болоно.

Эхэнь хүбүүгээ тэбэрижэ үнсэхэдөө сэтхэлынь амарһан юм шэнги һанаа алдаад, саашань иигэжэ хөөрэбэ.

– Би энэ хүбүүгээ ямаршье байбални хэбэл соогоо хадаглая, үхэбэл хамта үхэе гэжэ шиидээб. Үритэй болхын тулада сэдхэлэй үбшэнтэй болоо гэжэ нам тухай манайхин хэлсэдэг болоо һэн. Би энэ юртэмсэдэ хүүгэд шэнги һайхан юумэн байхагүй гэжэ үргэлжэ бододог, хүүгэдээ хүтэлөөд ябаһан эхэнэрнүүдые хараад, хэмжээгүй ехээр атаархадаг дээрһээ бээ аргагүй ехээр барижа, шэмхэжэ ябааб. Хажуудахи айлайнгаа үхибүүдые бөөдээ дадхаажэ, эрхэлүүлжэ байгаад, үбшэ халдахаахань гэжэ эхэ эсэгэдэнь зэмэлүүлээдшые үзөөб. Һайхан хүбүүтэй болоод, эльгэн дээрээ тэбэреэд ябажа байнаб гэжэ зүүдэлдэг, хуби заяандаа гомдожо гутараад, ходо уйладаг байгааб. Тиигээд энэ хүбүүгээ оложо, энээнэй хэнһээшье нюунгүй, ямаршье байбал гар хүрэхэгүй гэжэ гэр бүлэдөө, эмшэнэртэ сэхыень хэлээ хэм. Нэгэтэл иимэ ушарай тохёолдоһон хойно эмшэнэр бидэ хоёрой ами абарха гэжэ эрдэм шадалаа, нойр хоолоо хайралаагүй. Теэд, минии

бэе муу хэбээрээл байгаа. Минии ами табижа наһа барабални, хэбэл соомни байһан үримни ами табижа гэжэ айжа зобохо-доо, һүүлшынгөө хүсэ шадал зангидажа, үхэлтэй тэмсэхэ баатай болооб. Хүбүүнэйнгээ хүдэлжэ, тэшэгэнэжэ байһыень мэдэхэдээ хэмжээлшэгүй ехээр бярладаг байгааб. Һүүлшын һара гарахадань, би хэбтэриин болобоб. Хүбүүгээ түрэхын тулада һүүлшынгөө хүсэ шадалые шабхаха ёһотойб. Үхэлэй дабаан дээрэ хоёр яһан хахасаһан юм.

Би хүдэлхэ тэнхээгүй хэбтэхэдээ хүбүүгээ хаража баярладаг һэм. Удангүй хүбүүгээ эльгэндээ тэбэрээд ябахаб, хүбүүгээ үншэрүүлхэгүйн тулада энэ юртэмсэ дээрэ амиды мэндэ ябахаб гэжэ этигэдэг болооб. Минии хүбүүмнил намае үхэлһөө абараһан юм гэжэ бододогби. Би хүбүүнэйнгээ уйлахада уйлажа, энеэхэдэнь энеэдэгби. Мүнөө хүбүүмни томо боложо ябана. Бэемни һайжаржа эхилээ. Минии хүбүүмни ехэ ухаатай хүбүүн юм. Би хүбүүгээ һайн хүн болохо гэжэ этигэдэг, боддгби, – гэжэ хэлээд:

– Мээм, мээмээ! – гэжэ үбэрыень тэмтэрһэн хүбүүгээ тэбэрээд:

– Минии хүбүүмни баһа дүүтэй боложо магад, – гэжэ һа-нагдаагүй юумэ хэлэжэрхёод, эшэһэн юумэндэл шарайгаа улайлгаба.

Эхэ туранхай ута хургануудаараа хүбүүнэйнгээ толгойень энхэрэн эльбэжэ, томо хара нюдэнүүдһээ нигүүлэсэгүй гэрэл бадаруулна.

Булжамуур дуугаа дуулажа, набша сэсэг найган ганхажа, бал бурмын үнэртэй һэрюун һалхин үлээнэ.

Би бусажа ябабаб. Мүнөө минии сэдхэлни амгалан тайбан болобо. Би сэдхэлдээ эрэлхэг зоригтой эхэ тухай бодожо ябабаб. Минии сэдхэлэй тэнсүүриень алдахууһан хүнэй алтан луутай шаажан табаг нэгэл үдэр сонхо дээрэһээ унажа хахарха. Үнэндөө тэрэнэй сэдхэл шаажан табагһаа хэбрэгхэн байба ха юм.

Мүнөө би гайхамшагта эхын дүрые сэдхэл зүрхэндөө шэнгээжэ, хадуужа абааб.

ЭРЭ ХҮН

Баярхүүгэй намда хөөрөжэ үгэһэн энэ зүйл ханаанһаамни юрэ гарадаггүй юм. Үнэн дээрээ ямар нэгэ гайхалтай үйлэ ябадал бэшэ, һонирхол татама хуби заяаншье бэшэ, хүн бүхэнтэй тохёолдожо болохо юрын лэ, бээлүүлжэ боломоор ябадал минии сэдхэлдэ бүхөөр хадагдажа хадуугдаһан ушарые бодожо үзэхэдэ, хүнэй сэдхэлдэ шэнгэһэн хирэ бурииень угаажа, арилгажа үгэхэдэ туһа болохо гэжэ ханахаар байдаг. Тиимэ хэн тула, Баярхүүгэй намда хөөрөжэ үгэһэн хөөрөө тэрэл шэгээрни бэшэхэ гэжэ оролдобоб.

...Абымни наһа бараһан зун. Би юһэ наһатай байгаа. Намарай сагай эхин багта эжы бидэ хоёр үбһэндөө гарабабди. Түшэхэ тулгалха хүнгүй болоһон тула, эжы бидэ хоёрой үбһеэ сабшаагүйдэ бэшэ ондоо арга үгы байгаа. Абынгаа мэндэ байхада намар орой бухал шэрэжэ үгэхэ, үбһэ нюруулха үеэр эжы бидэ хоёр ошожо туһалдаг байгаабди. Бэшэ бүхы ажал аба гансаараа хэдэг хэн. Мүнөө минии бодоходомни минии аба ехэ шадал, шэнээ ехэтэй хүн байгаа. Һүри нюруулжа байхадаа минии морин гэжэ нэршэһэн номхон борын арай гэжэ шэрэжэ ерэхэн бухал нэгэ хоёр лэ асалаад, һүриин орой дээгүүр шидэжэрхидэг хэн. Тиимэ шадалтай хүндэ үхэл ерэхэ гэжэ байдаг юм гү?

Эжы бидэ хоёрой хоюулханаа үбһэндэ гараһан тэрэ үдэр ханаанһаамни гарадаггүй. Урда үдэрын эжымни хэдэн тугалаа эхэтэйн табяад, тэрэ үдэшэндөө борсо нюдэжэ, гар тээрмээр арбай гурил тээрмэдэжэ, айрһа, ээзгэй мэтэ юу хээхэнээ суглуулжа, бидэ хоёрой хээрэ эдихэ хүнэһэ бэлдэбэ. Үглөөдэрын эртэ бодожо, хүнжэл дэбисхэр, хажуур, тармуур мэтэ зүйлнүүдээ тэрэгэдээ ашажа, номхон бороёо хүллөөд ябаха болобобди. Эжынгээ һэеы гэрэйнгээ үрхэ бүтүүлжэ, үүдээ модоор даража байхыень хараад, абаяа гэнтэ ханажа зосоомни бөөгэнэрөөд, эжынгээ урдаһаа сэхэ хаража шадахагүй нүдэнэйнгөө нөлбоһо арай ядан барижа байбаб. Эрэ хүн болохолоороо эжынгээ уй гашуудал хүндэхөөхөгүй гэжэ бээ аргагүй шангаар барижа байһамни тэрэ. Абынгаа гал

гуламтыг залгаж, гэр ороноо абажа ябах ганса эр хүн шиил болобо гэж эжын гээ хэлэнхээ хойшо ёготой эр хүн ямар байха ёготой гэж өөрын гөө балшар ухаанда ханажа, оролдож байхамни энэ.

Үбэлжөөн зуhalан хоёроймнай хоорондохи зам нүдэндэмни харагдана. Улаабтар элхэн газар дээрэ жэрхэн ногоон далантай тэрэ богнихон зам анхандаа намда хамагай жаргалтай зам мэтээр ханагдадаг хэн. Нүүдэлэй мори тэргэ дахаад, хүл нүсэгөөр гүйжэ ябахан намайгаа харан харан баясажа ябахан аба эжы хоёройнгоо урин, дулаахан шарай хаража ябахада бүхы амидарал, тэрэ богнихон зам дээрэ, аза жаргалтай үнгэрхэн юм шэнги байгша хэн. Зуhalанайнгаа хажуудахи ногоон добо дээрэ гараад харахада, тэрэ харгы замай холо саана хүхэржэ харагдахан уулада тулаад, саашаа хаана хүрэтэр ошодогын минии ухаанда багтадаггүй байхан саг юм. Хүнэй ябаха замай сохом ямар юмэндэ хүрөөд дуунадагыень мэдэхэ болохон хойноо, уулада тулаад зогсохон мэтэ харагдадаг нүүдэлэй тэрэ богнихон замые, хөөрхэн наадан шэнгээр, дурсан ханажа ябадаг болохон хүм. Мүнөө энэ замаа яжа мухарлаха тухай бодоходоо сэдхэлни зобохо ябадаг болонхой. Энэ бээ хэзээ нэгэтэ дуунаха замай мухар дээрэ хүрэхэ ерээд, саашаа ябаха аргагүй, хосорхо туйлдаа хүрэхэ бээ гэжэ бодогдодог.

Намарай сагай тэрэ үдэр эжы бидэ хоёр уруу дуруу шарайтайнууд ябабабди. Нютагаймнай нэгэ үбгэн замдамнай дайралдаад:

– Абын хүбүүн үбхэндэ гаража ябана гү? – гэхэлээрни:

– Тиимээ. Абын хүбүүн үбхэндэ гаража ябана, – гэжэ эжымни харюусаба.

«Абын хүбүүн, абын хүбүүн» гэхэлээрни, минии зосоо урма зориг орожо, юушые хэжэ, юушые диилэжэ шадахаар намда ханагдаа бэлэй. Хажуугаарни анхаралаа хандуулангүй үнгэршэхгүй, хайн ханаатай хүнэй урмашуулжа хэлэнхэн үгэ арагуй томо алта олохонхоо үлүү ехэ олзо болодог. Хүнэй уй гашуудалыешни тоонгүй үнгэрхэнхөө боложо, сэдхэлыешни уруу дарадаг юм шүү. Өөдэ татажа хэлэнхэн үгэ юрэ байдаггүй, аргагүй сэнтэй байдаг. Гомдол гутаралай хорхой хүнэй зүрхэ

сэдьхэлые ямаршые үхэл тахалай хорхойноо үлүүгээр үбшэлүүлжэ, хибэжэ шададаг. Хутага, шүбэгэ хэргэлэнгүй хүниие шархатуулжа болохо амитан болобол, гансахан лэ хүн. Убайгүй хэлэгдэнэн муу үгэнөө боложо, хүнэй сэдьхэлэй оёрто хара булангир тунажа, угаажа арилгахын оногүй болодог.

Эжы бидэ хоёр үбэлжөөндөө ошожо, үнгэрхэн намар абын бариһан үбһэн отог һэльбэжэ заһаад түхинэбэбди. Үүдыень томо эреэн абаахай шүлһөөрөө хэрэжэ торсолһон байжа, тэрэниинь таһара татаад отогойнгоо зосоонь юумээ оруулбабди. Үхэрэй хашаагай һарабшын хэдэн һургаагай дээшээ ёдойлдошоод байһыень хаража: «Энэение заһаха хэрэгтэй», гэжэ бодоб.

Ехэл юумэ бодожо байһамни тэрэл шүү дээ. Үбэлжөөнииемнай тойроод хялгана, шорнойтой холисолдон хүхэ ногоон хяаг, нуга газараар халюун шаргал үлэн үбһэн ургаһан байба. Абаһамни байхадаа зунай сагай һүүлээр үбһэнэйнгөө газар эрьежэ, ургаса ногооной һайн байхада ехэ урматай, баяртай байгша һэн. Мүнөө эжы бидэ хоёрой шадалай мэдэхэ хэрэг болобо.

Эжымни нютагайнгаа дарханда багахан хэмжүүрэй хажуур эшэлүүлжэ үгэнэн байгаа. Би тэрэ хажуураа баряад, отогоо тойрожо шаралжа сабшабаб. Сабшаһан мүрөө харахадамни хүгшэн үхэрэй зулгааһанһаа илгаагүй гэхээр ногоон арбайжа харагдаба. Теэд, эжымни намайе хажуураа далайхадаа абадаал адли байнаш гэхэдэнь, минии баярлаһан гээшэмни жэгтэйхэн. Иигээд лэ бидэ хоёр үбһээ сабшажа эхилэбэбди. Эжымни залуу хүн хадаа үсөөхэн хэды малайнгаа үбһыень хуряажа абахадаа хүнэй гар харахагүй байһан юм. Гэбэшые, энэ тэрэ бололгүй юумэндэ аба үгылэгдэнэ.

Абын наһа бараһанһаа хойшо эжымни абын гааһаар тамхи татадаг болоһон байгаа. Нэгэ үдэшэлэн унтаха гэжэ байтараа:

– Хүбүүмни, дэрэ дороһоо абынгаа гааһа абаад үгэ даа, - гэбэ. Минии дэрэ доогуураа ухашалжа байтарни ямар нэгэ гүрбэлзэнэн хүйтэн юумэн хүдэлхэдэл гэбэ. Гараа бушуухан татажа абаад: «Юун байба гээшэб? Могой!» гэнэн бодол толгойдомни сахилгаан түргэн орожо, хашхараад бодохо гэхэдээ, эжыгээ айлгахагүй гэжэ шүдөө зуугаад, яахашые ушараа оложо

ядабаб. Эжымни могойһоо айдаг һэн. Үбһэ сабшажа ябатараа гэнтэ могой харабал хажуураа шэдэжэрхёод ухаа мэдээгүй хашхаржа, оог-хуугай табяад, хараһан тээшээ зугаадаг байгаа. Иимэ хүн могой дэрлээд хэбтэжэ байһанаа мэдэбэл, зүрхэниинь дэлбэрхэдээ болохо һэн. Би эжыгээ хамгаалха ёһотой эрэ хүн хадаа, тэрэ хорото муухай амитанһаа баһа хамгаалха, аршалха ёһотой болоноб.

– Хүбүүмни, гаһаһа олобо гүш? – гэхэдэнь:

– Дэрэ доромнай үгы байнал. Газаа галай тулгын хажууда хэтэжэ байгаа һэн. Бороогой оробол норожо болохо.

– Абынгаа гаһа норгохогүй гэдэг аргагүй зүб. Абаад ерэхүү, - гээд, эжымни отогһоо гараба. Бээ арай гэжэ барижа байһан би мэдээтэй мэдээгүй юумэ эжынгээ хойноһоо гүйжэ гарабаб. Эжымни гайхажа: - Юун болооб? Яагаа, хүбүүмни? – гэжэ яаралтай асууба.

– Дэрэ доромнай ута хорхой шэнги юумэн хүдэлөөд байна, – гэжэ шэбэнэхэдэмни: – һүй! Яадаг бэлэй! Юугээ хэлэнэбши?! – гэжэ эжымни дуу алдаба.

– Айха юун байгаа юм. Та үйһэндэ гал аһаагаад, гэрэлтүүлээрэйгты. Би ута модоор үргээхэб, - гэхэдэмни, эжымни томо хүнэй үгэ дуулаһандал, минии үгэдэ орожо гэрэл гаргаба. Би тармуурай эшээр дэрээ зайлуулхадамни ута гэгшын хара эрэн могой абымни гаһан дээгүүр холжоржо, шүбгэдэл хурса улаан хэлээ бултагануулһаар холодожо ябаба. Отогоймнай хаяагаар мурилзан шургажа, үгы болоһон хойнонь, хүнжэл дэбисхэрээ абажа газаа тэргэ дээрээ унтаха гэжэ хэбтэбэбди. Абын гаһан галай тулгын дэргэдэ байна гэжэ минии хэлэһэн үгын ушар, удхые эжымни мэдээд, минии хүбүүмни ёһотойл эрэ хүн боложо ябана гэжэ баярлаһандаа юм гү, али абыемни ханаад юм гү, уйлаа бэлэй.

Би тэрэ һүни ялзархай олон могой тэргымнай мөөри өөдэ абиржа, зариманиинь хабтагайн забһараар унажа, зариманиинь тэргымнай арал дээгүүр дамжаад аманиинь ангалзажа, нюдэниинь ялалзажа байна байна гэжэ харада даруулжа зүүдэлээд, айһандаа һэрижэ, эжыгээ айлгажа сошообоб. Үглөөдэрынэ эжы бидэ хоёр тэргэ дээрээ бүхээг тааруулжа бодхоогоод, оро заһабабди. Тэрэмнай халхин борооһоо

хамгаалха талаар найдабаригүй болобошье, дэрэ доогуурнай шургажа ородог тэрэ муухай могойһоо лаб хамгаалха байба. Эжымни отог соогоо унтахаяа айдаг болоһон мүртөө, могойдо гэшхүүлһэн абын гааһанда тамхи нэрэжэ татахаяа болёогүй һэн. Үбһэн отогоймной үүдыень бүдүүн эрезн абаахай шүлһөөрөө дахин хэрэбэ. Эжы бидэ хоёр иигэжэ ябажа, үбһеэ сабшажа дууһаха тээшээ болобобди. Наймадугаар һара үнгэржэ, үбһэнэй толгой сайлгажа, мүнгэлиг сагаан хюруу унаха боложо, шубууд үсөөрбэ. Үбэлжөөнииемнай тойроод эжы бидэ хоёрой обоолһон бухал доошоо набтайжа һууба.

Нэгэ үдэр бригадын дарга ерэжэ, минии һургуулида оруулха тухай эжыһээ асууба. Гэр ороноо абажа ябаха ганса эрэ хүн яажа ябаха бэлэйбиб гэжэ бодожо һуубаб. Эжымни ойро зуура соо бодолдо атажа һууһанаа:

– Манай хүбүүнэй һургуулида ябабални дээрэ бэшэ гү даа, – гэбэ.

– Эжымни гансаараа яажа байхабта? – гэхэдэмни, бригадын дарга: – Зүб. Эрэ хүнэй хэлдэг лэ үгэ. Абадаал адли бодолтой хүбүүн байна, – гэжэ намайе магтаба. Эжы минии толгойе энхэржэ эльбээд:

– Гэр ороноо абажа ябаха ганса эрэ хүн мүнөө сагтаа эрдэм номдо һураха хэрэгтэй. Эжышни зоной дунда юундэ гансаардахабиб, – гэбэ.

Иигээд лэ би һургуулида һураха болобоб. Ябаха үдэрэймни урда хүни һалхи шуурган боложо, тэргэ дээрэхи бүхээгыемнай хуура татажа хаяба. Үглөөгүүр харахадамнай обоолһон хэдэн бухалнай газараар уригдажа тарашанхай, голой хүбөөгэй хүгшэн уляаһан хүртэрөө орбонгоо арбайлгажа унашанхай хэбтэбэ.

Ургажа байһан модон хүртэрөө шанга һалхинда үлеэлгээд унашадаг гэжэ түрүүшынхиеэ хаража байһан минии һанаанда абамни оробо. Иимэ байдалай боложо байхада, эжыгээ гансаарайень орхёод ябахын аргагүй. Гэбэшье, эжымни сэдхэльеимни заһажа, номхон бородоо эмээл тохожо, һургуулиин үхибүүдые хүргэжэ ябаһан нютагайнгаа хүнтэй хамта намайе мордохуулба.

Үбэлжөөн зуһалан хоёрой хоорондо оршоһон богонихон замаа анха удаа арадаа орхижо, захын дабаанай оройдо гараад

эрьежэ харабаб. Үбһэн отогоймнай хажууһаа хүхэ утаан сэхэ өөдөө һуунагтана. Эжымни сайгаа шанаад, гансаараа һуужа байна гэжэ ханахадаа сэдхэлни уярба. Гэр ороноо абажа ябаһан ганса эрэ хүнэй ёһоор, уйлахагүйе хэшээжэ, дахин гэдэргээ эрьежэ харабагүйб. Тэсэжэ, шүдөө хам зуугаад, замаа үргэлжэлүүлбэб.

Иигэжэ би алас холын замда анха түрүүшынхиеэ гараһан хүм. Эрэ хүнэй замай хүзүүн ута гэдэг ехэл үнэн үгэ юм шүү. Тэрэ саһаа хойшо ябаһан замайнгаа хэмжээнь алдааб. Париж, Токио, Джакартшые хүрэтэр ошожо үзөөб. Мүнөө болоходо, үхибүүдэй наадан шэнги ханагдаха нүүдэлэй тэрэ богонихон зам, гэр ороноо абажа ябаха үүргэтэй эрэ болохо хүнэй эхин зам байгаа бэлэй.

АМИДАРАЛАЙ ЁУРГУУЛИ

Бидэ ойн дунда байрлаһан байгаабди. Түүдэгэй гал дүрэлзэн байбашье хабарай эхинэй тэрэ һүни хүйтэн жэхүүн байба. Жамбал хүбэнтэй хуушан дэглээ нэмэрижэ, түүдэгэй дэргэдэ һуугаад, галай дүлэнэй үзүүрһээ харанхы өөдэ дэгдэн замхаржа байһан ошонуудые шэртэнэ. Үргэлжэ гүн бодолдо дарагдаһан юм шэнги ханагдадаг энэ хүнэй нюдэнэйн галай гэрэлдэ уйтхартайгаар ялалзахые харахадаа «Һайхан нюдэтэй хүн юм гү даа» гэжэ би бодобоб. Жамбал бидэ хоёр энэ уулын оройдо танилсаабди. Жамбал хотые ариг сэбэр байлгаха, гудамжа талмайнууд дээрэ сэсэг, модо тарیداг ажалые эрхилдэг хүн модо бэлдэхэ гэжэ хотоһоо ерэхэн залуушуулда заабарилжа үгэхэ үүргэтэй байба. Бидэ хэдэн зон түүдэг тойрожо гурба хонобобди.

Үгэ дуу үсөөнтэй, үргэлжэ нэгэ юумэ бодожо ябадаг хүн минии анхарал татаһан байжа, мүнөө үдэшэ тэрэ хүнтэй һайнаар танилсаха гэжэ шийдэбэб. Түүдэгэй нүгөө талада бөөгэнэржэ һууһан оюутадай нэгэн үгэ буляалдажа:

– Дээдэ болбосоролгүй хүн холо ябажа шадахагүй, – гэхэдэнь, Жамбал альярхан энеэгээд:

– Энэшни ехэ эндүүрэл даа. Энэ бодолшни энэ галай ошон шэнги ойро зуурахан соо замхаржа болохо юм, – гэжэ хэлээд, газарһаа нэгэ жэжэхэн мүшэр абажа, түүдэг руу шэдэбэ.

– Та оюутан байһан гүт? – гэжэ минии асуухада: – Тиимэ-ээ, – гэжэ хэлэбэ. Тэрэ хуурияа заһажа, хажуулдижа хуугаад: – Бишье баһа тиигэжэ бододог байһан хүмби. Хургуулияа дүүргэжэ шаданан байбал яаха байһанаа мэдэнэгүйб. Мүнөө тэрэ үнгэрһэн сагаа ханахадаа ехэл эндүүржэ ябаһан хүн байгааб гэжэ бододогби. Ажал голонгүй, шадалайнгаа зэргээр найнаар хэжэ ябабал, заабол дээдэ хургуулитай мэргэжэлтэн, эрдэмтэн байһанай хэрэггүй ха даа. Би тэрэ үедөө гудамжада модо тариха ажал хэхэш гээ һаань, «Бү дэмырэ!» гэжэ хэлэхэ байгааб. Харин, мүнөө модо тарижа, сэсэг ногоо ургуулжа ябаханаа найхан ажал үгы юм шэнгээр намда ханагадаг. Тариһан модонойнгоо нахилзажа, намхалзажа байхыень хараад, ехэл баярладагби. Би залуудаа хүнгэн бодолтой ябаһанһаа боложо, ажамидарлдаа айхабтар ехэ алдуу хэһэн хүмби. Дээдэ хургуули түгэсэжэ байһан жэлдэмни нэгэ болохогүй хэрэг гараад, хургуулиһаа гаргуулааб, – гэжэ тэрэ хэлээд, мүшэр абажа ошо бадарган галда хаяба. Галай саана хууһан оюутад хоорондоо шууялдажа, бидэнэй хөөрэлдөө анхаржа шагнанашьегүй. Жамбал минии асуудал хүлээһэн янзатай нэгэ хэһэг дуугай хууһанайнгаа удаа:

– Би найн хурадаг, ходо магтуулжа ябадаг болоод, ойро зуурахана соо олдоһон жаргалдаа дашуурдажа, омог бардам зантай болошоо нэм. Һүүлдэ бүри өөрэйгөө амидаралай эрхим дээдые амасаха хуби табисууртайб гэжэ ханадаг боложо, бусад зоной юрын амидаралые яндан дорой гэжэ доро үзэгшэ нэм. Үһотойл эрэ тахья шэнги дээгүүр хараһан, дээрэлхүү амидан болошоо бэлэйб. Хэдэн жэл соо ханилжа хууһан эхэнэртэй байгааб. Тэрэ эхэнэрһээ хөөрхэн басагатай нэм. Тиигээд тэрэ эхэнэрһингээ болбосоролынь өөдэгүйгөөр, үнгэ шарайнь муу муухайгаар ханагадаг боложо, хэжэ үгэһэн хоолынь, оёжо үгэһэн хубсаһыень голодог, гудамжада дахуулжа ябаханаа зободог болоо нэм. Хүнэй этигэл хайрые доромжолхоһоо муухай юумэн энэ юртэмсэдэ байхагүй. Халаглаад барашагүй хахасал зоболон, хара толгой дээрэ буудаг лэ юм байна гэжэ һаял

ойлгодог болооб. Нам шэнги хүн үсөөн байхан байха. Мүнөө тэрэ үеынгээ байдалые ханахадаа зүрхэмни шэмшэрдэг юм гэжэ хэлээд ханаа алдажа, түүдэгэй сусалнуудые заһаба. Оюутад ойн сууряататар шууялдажа, нэгэниинь:

«Амархан ябаһан залуу наһанайнгаа

Алтанхан хундагые уухал байгаабди»... гэжэ дуулана.

Жамбал мүрөө хабшиилгажа дээгүүрээ нэмэриһэн дэгэлээ заһаад, галда ойртожо:

– Би даншые хаа, тэнэг ябааб. Хэмһээ үлүүгээр бээ тоохо гээшэ шандайштар үлеэһэн гүзээн шэнги хооһон байдаг. Нургуулия дүүргээд, али нэгэ албан яаманда дээгүүр ажал хэжэ, гоё бээтэй, хөөрхэн шарайтай эхэнэртэй боложо, халюун булгаар шэмэглээд, олон таһалгатай гэртэй болохо тухай бододогшые болооб. Эрхэ дураараа байха гээшые жаргал гэжэ ойлгодог, өөрыгөө шухала хүнүүдэй нэгэн хадаа, энээнһээ бэшэ ондоо зам намда байхагүй гэжэ бододог байгааб. Тиигээд лэ архи уужа, забхай ябадал гаргажа эхилээб. Хэдэн жэл соо энэ бээымни энхэржэ, этигэжэ ябаһан эхэнэрээ, түрэнэн ганса үриез хаяжа гомдохоогооб. Тиигээд лэ, бүхы юумэн эмхи гуримаа алдажа эхилээ бэлэй. Хэрэг түбэг гаража, нургуулиһаа гаргуулааб. Хүнүүд намайе ойлгоногүй, сэгнэнэгүй гэжэ нахамни урдаа болоод, гүрэнэй ажалшые мүртэй хэнэн юумэн байхагүй. Хардуулһан, хашуулһан хүнэй гомдолтой дүрэ шарай үзүүлээд, хэрүүл ама гаргажа, галзууржа ябадаг болоо нэм. Амидарал харюугаа абадаг юм шүү. Эхэнэрни хайран эдир наһаяа, зүрхэ сэдхэлээ гам хайрагүй намда эмдүүлээд, хэды шэнээн гомдохыень хэлээд яжа барахаб.

Хөөрхы, тэрэмни, хараа барааемни харахагүй гэжэ, басагаяа абаад губиин нэгэ сомоной нургуулида багшын ажал хэдэг боложо ошоһон юм. Хүн бээ алдажа, дууһахын дабаан дээрэ би тэрээнһээ захяа бэшэг абааб.

«Бээмни муухан байна. Шамайе хүрэжэ ерэхыешни гуйха гэжэ шиидээб. Аба эжы хоёртоо дуулгаха гэхэдээ, тэрэ холо нютагһаа намда ерэхэ гэжэ бээ зобоохо юм гү гэжэ ханааб. Ехэл һонин хүн байнаш даа. Нам тухай бодоогүй бол, түрэнэн ганса басаган тухайгаа бодыш. Би эхэ хүмби. Ганса басагамнай үншэрхэ болоо хаа, яахаб гэжэ ханаамни зобоно.

Сэдьхэлдэшни бидэ хоёр тухай бодохо хюмһанайшые харын зэргэ юумэн үлээгүй юм гү? Түргэн ерыш!» – гэжэ бэшэһэн байгаа.

Түүдэгэй саана хууһан оюутад шэмээгүй болонхой шагна-на. Түүдэгэй гал тас-няс гэжэ, ой модоной шууха шэмээн то-доор соностоно. Дүлэниинь бууража байһан гал руу Жамбал шэртэжэ, ханаа алдаад:

– Би ошонгүй байжа шадахагүй байгаа. Замаа алдажа дүүрэбэшые, хүн шанараа арайл алдаагүй байгаа. Би үбэлэй тэг дундуур, нэгэ ехэ шуургатай хүни, эхэнэрэйнгээ ажалла-даг сомондо арай хүрэжэ ошоходомни бэень улам муудаад, хото руу ябашоо гэжэ байба. Тэрэмни намайе хүрэжэ ерэхэ гэжэ этигэжэ байһан байгаа. Тиигээд, замдаа хэлгэсэлдэхэ зон гүбди гэжэ ханаагаа зобоод, захяа бэшэжэ үлээһэн байба. Би хойноһоонь яаралтай бусаха гэжэ шиидэбэб, - гээд, Жамбал дуугүй болошобо.

– Тиигээд, таанар хотодо уулзаа һэн гүт? – гэжэ минии асуухада: – Үгы, – гэжэ шэбэнэжэ хэлээд, баһа нэгэ мүшэр гартаа абажа, хэсэг хэсэгээрни хухалжа, галда хаяад: – Амидарал намда хатуу нургуули үгэһэн юм, – гэжэ хэлээд, дэгэ-лээрэй бээе орёожо, хажуулдин хэбтэбэ. Соножо байһан сусалай бүдэгхэн гэрэлдэ нюдэниинь мэлмэрэн ялалзажа, үргэн магнайнь уршыжа харагдахадань, Жамбалые хайралхаар байгаа һэн. Оюутад хоорондоо жиг-жуг гэлдэхэ зуураа бидэ хоёрой хөөрэлдөө шагнажа хуубад. Би нэгэ хэды саг соо дуугай хууһанаа түүдэгээ һэргээхэ гэжэ ябабаб.

Оюутаднай үглөөгүүр эртэлжэ бодоод, сайгаа шанаха гэжэ бужаганалдажа байха зуура Жамбал үбэрөө уудалжа, хатуу саарһанда хабшаад, оһороор зангидажа боһон нэгэ захяа бэшэг гаргажа намда үгэбэ. Саарһаниинь шарлажа, нуглаагаараа хэдэн хэсэг болохо туйлдаа хүрэхэн байба. Иимэ удхатай бэшэг байба: «Жамбал! Бидэ хоёр хото ошобобди. Бээмни нэгэ тиимэхэн байна. Бидэ уулзахашыегүй байжа магадабди. Би шамда хэды шэнээн гомдоһоноо хэлээд яхахабиб даа. Түрэхэн үриншни эхэнь хадаа, хэзээ нэгэтэ шамайе хүлисэнгүй байжа шадахагүй болобошые, үхэн үхэтэрөө мартаха гэжэ оролдохоб. Би шамда үнэн зүрхэнһөө дуратай байгаа. Амидаралдаа

дабтагдашагүй алдуу хэһыешни мэдэнэб. Хайра сэдхэлээ шамда доромжолуулбашье, тэрээниие шинии гаргаһан алдуу гэжэ һанахада, барашагүй харамсалтай байна. Би шамайе нэрээ хухалахагүй хүн гэжэ бодогшо һэм. Һайн һайхан ябабашье, хэзээ нэгэ сагта, ядахадаа, түрэн ганса басагаяа хараха нюдэтэй, халамжалха сэдхэлтэй болохо гэжэ этигэдэг байгаа. Харин, нэрээ, хайран басагаяа яагаад хаяжа болодог юм?! Энэ хэрэгтэ би ямаршые буруугүйгөө мэдэнэб. Би шада-лайнгаа хүрэхэ соо шамайе дүнгэжэ, хайрлажа ябааб.

Бидэниие орхижо, хаяад ошоһыешни басаганшни мүнөө хүрэтэрөө ойлгодоггүй. «Абамнай хаанаб?»- гэжэ асуухадань, би юуншые гэжэ хэлэжэ шададаггүйб. Бидэнэй амидаралай түрүүшын жаргалтай жэлнүүд, үнэншэ ябаһан минии хубида гутамшаггүй байһан. Би гэнэн хонгор, эдир залуу ябахадаа алдуу хэжэ, шамда бэе сэдхэлээ үгөөб. Бидэ дахин шамтай уулзахагүйгөө мэдэнэб. Тэнхээ тамирни ехэ муу байна. Энэ орошолондо эхэ болоһон намайгаа хизааргүй ехээр хайраладаг энхэргэн сэдхэлтэй үриее би, шинии дайсан болгожо шадаха байнаб. Би тиигэхэгүйб. Басаганшни мүнөө хүртэрөө эсэгэ шамайгаа хүлээнэ. Ши түрэн ганса үриее үншэрүүлжэ гансаарайень бү орхёорой! Би эхэ хүнэй зүгһөө гансал энээниие гуйжа байнаб. Һайн ябаарай».

Би өөрөөшые мэдэнгүй бэшэгэй һүүлшын мүнүүдые бусадай дуулахаар уншабаб. Оюутад амиа татан шагнажа, Жамбал дэгэлээ толгой дээгүүрээ нэмэрин түүдэгэй утаанһаа хашарһан мэтэ нюураа альгаараа бүглөөд дуугай һууба.

Сэдэнэй Намсарай

Ү Х Э Ж Э
БОЛОДОГГҮЙ
ОРШОЛОН

(Баримтата, уран найханай туужа)

СЭДЬХЭЛЭЙ ШАРХА ҮЭДЭРБЭ

Түрэ найр түлэг дундаа нижэгэнэжэ, архи дарһанда халаһан зоной хоёр-гурбаараа зэргэлжэ зогсоод, энэ тэрэ юумэн тухай шанга шангаар хөөрэлдэжэ зогсохонь харагдана. Хэн нэгэнэйнгээ дуунай аялга эхилэхэдэ, тэдэнэр дэмжэжэ, хоолой ниилүүлэн ханхинаса дуулажа захаланад.

Дайдын мухараар ябажа, нилээд хүндэ бэрхэшээлнүүдые арһа мяхан дээрээ үзэжэ энэ хүрэжэ ерэхэн Даша-Доржо үбгэжөөл хүндэтэй һуудалда уригдан заларжа, сэдьхэл тэнюун хүхин баясажа һууба. Үбгэжөөлэй зүүн гар талада тэбхэгэр сагаан залуу хүбүүн зэргэлжэ һууна. Тэрэ тугаарһаа хойшо туранхай сагаан шарайтай, нюдөөрөө энеэбхилэхэн басаган тээшэ хирэ-хирэ болоод лэ хуумалзан эрьежэ, юушьеб хөөрэнэ янзатай. Тиигэхээр байтар, тэрэ хоёрто дуу бариха духаряагай ээлжээн тулажа ерэбэ. Хоёр залуушуул ээлжээгээ тодон абажа, хүл дээрээ бодобо. Толгойгоогоо хинсайтар дээшэнь үргэжэ, зоримгойгоор:

Ангархан далайда дэгжэхэн
Ангирын дэгдээхэй жаргалтай,
Абынгаа гар дээрэ энэ болоһон
Алдахан бэемни жаргалтай!

– гэжэ дорюунаар ханхинса дуулаба. Хаанашье соносог-дохойо болиһон энэ дуунай аялга шагнахадаа Даша-Доржо уяраба. Тэрэ эдир залуу наһанһаа хүгжэм дуунда дуратай юм хэн. Мүнөө эхэ эсэгээ һанан дурсажа һууһан хубидаа юм гү,

али гал дүлэн соогуур гараһан залуу наһаяа эрьен һанаһандаа юм гү, эжэлүүдгүй сэдхэлынь уяраад, энэ дуунай аялга дахажа дуулаба. «Манай ахамад үе – үбгэ эсгэнэрнай дуу дуулахадаа удхыень ямар бэ даа нэгэ үйлэ ябадалтай холбожо, һанажа, бодожо ябаһан үзэл бодолоо элирхэйлжэ дууладаг нангин һайхан уламжалтай юм бэлэй. Мүнөө үеын залуушуулай юун тухай дуулаһаниинь мэдэгдэхгүй, удха ушаргүй хашхаралдадаг болошонхой!» – гэжэ бодожо һууһан Даша-Доржо үбгэн энэ залуушуулай дуулаһан урданай дуунда сэдхэлынь һэргэжэ: «Энэ залуу хүбүүн эхэ эсэгынгээ ашыень дээрэ үргэн хүндэлжэ, харюулжа ябадаг – бодолтой хүн боложо ябаа юм байна» – гэжэ дотороо сэгнээд, тэсэнгүй залуу хүбүүндэ дүтэлжэ һууба.

– Манай нютагай һайхан дуу дуулаһан шамда баярые хүргэнэб, – гээд, Даша-Доржо тэрээнтэй хундагаяа тулгажа, нэгэ амисхалаар хүнтэрүүлээд:

– Зай, хүбүүн ямар нютагай болохобши? – гэжэ асууба.

– Би Хэнтэйн аймагай Биндэр һомонойб. Минии багада манайхин Дадалда байһан юм.

– Ши манай нютагай хүбүүн байнаш. Хэнэй хүбүүн бэлэйш?

– Би Данзанай хүбүүмби.

– Ямар Данзанай?

– Манай нютагаархин хамгаалагша Данзан гэдэг юм. Манай аба Дотоодын яаманда олон жэлдэ ажаллаһан хүн.

Энэ үедэ, мүнөөхи туранхай сагаан басаган хүндын шэрээ дээрэхээ сигарета абажа амандаа зууба. Залуу хүбүүн хөөрэлдөөгөө таһалжа, басаган тээшээ эрьээд, хэдыдээ, хаанаһаа гаргажа үрдихэн юм зажигалка шард гүүлээд, тамхиндань тулгажа аһааба. Басаган баярые хүргэжэ толгойгоо дохёод:

– Та, чекистын хүбүүн юм байнат. Эсэгынгээ мэргэжэлые уламжалжа шаданан хүн гүт? – гэжэ ехэл талархал үзүүлһэн маягтайгаар мийэрэжэ асууба.

– Үгы. Би эмшэн мэргэжэлтэйб. Энэ үбгэжөөлтэй аба тухай ярьад...

– Аа!

– Манай аба һайн ажаллажа, үндэр зиндаа зэргэтэй болоод, хэдэн жэлэй саана наһа бараа һэн. Гушаад-дүшөөд онуудта

орон түрэдөө эсэргүү ябадал гаргаһан элдэб янзын зон байһан юм бээ. Манай аба тэдэнтэй тэмсэжэ, арадай хубисхалые хамгаалалсаһан юм гэдэг, – гэжэ хүбүүн тобшолол хэбэ.

«Хамгаалагша Данзан» – гэжэ нэрэ дуулаһан үбгэжөөлэй хамаг бэеэр хүйтэ урьан арзайжа, үй түмэн шүбэгөөр арһа мяханиинь сооро хатхуулжа байһандал болобо. Толгойнь халуу бусалан мэнэржэ, залуу хүбүүнэй энгэрһэнь саб шүүрэжэ, хам бажууха хүсэлэй хэды орьёлон түрэбэшье, Даша-Доржо бэеэ барижа һураһан зангаа алдабагүй. Сэдьхэлээ тэбшээд, һууриһаа бодожо найгаргаһаар газаашаа гараба. Залуу хүбүүн энэ байдал анхараншьегүй басаган тээшэ налайжа һуугаад, хөөрөөгөө үргэлжэлүүлнэ.

– Манай аба эрхим ажалайнгаа түлөө олон тоото одон, медальнуудаар шагнагдаһан юм. Улас орондоо нэрэтэй түрэтэйгөөр ажаллажа ябаһан ашатай эсэгийн буянгаар гэдэһэ садхалан, мүр бүтэн үдэжэ, дээдэ һургуули дүүргээб, – гэжэ бардамаар хэлээд, хажуу тээшээ эрьежэ:

– Үбгэн ахын нэрэ алдар хэн гэгшэ бэлэй? Манай нютагай хүн хадатнай би танихал ушартайб, – гэжэ толгойгоо дээшэнь үргөөд эрьехэдэнь, хажуудань һууһан үбгэжөөл харагдабагүй, гэр дотор үзэгдэбэгүй.

Даша-Доржын толгой мэнэржэ, дүлии балай юм шэнги болобо. Энэ һаһандаа арһа мяхан дээрээ үзэжэ үнгэргэһэн ябадалынь эхи захагүйгөөр нюдэнэйн урда эрээлжэлжэ, өөрын сабидар мори унаад, туранхай зээрдэ мори хүтэлэһэн хамгаалагша Данзанай ерэжэ ябахань үзэгдэхэдэл гэбэ. Энэ үедэ Даша-Доржо хайшаа зорижо ябаһанаа мэдэрбэгүй. Сэдьхэлэй шархын хэзээдэшье эдгэдэггүйнь мэдээжэ ха юм даа.

АЯНАЙ ЗАМДА БАРИГДАБА

Хэнтэй уулаһаа эхи абаһан хангай тунгалаг Балжын голой харьялан урдаһаар аласые зорихонь үзэсхэлэнтэй. Голой хоёр эрье хүбөөлжэ, бүтүү ургаһан бургаһан шугы ая соохоноо ноогоород, хээрын намдуухан һэбшээндэ мүнгэрэн сайбалзажа һуухань хоргой торго һануулна. Зунай сагай эхин һарада дайда

дэлхэй нялхараад, хүхэ ногооной шэнгэн сэнхир уняарта хушагдана. Тала хүндыгөөр торгон зэрэлгээн жэрбэлзэн миралзаад, түмэн жэлэй жэгүүртэн шубуудай сэбэр агаарта шумбан-шумбан жэргэхэ тэнюун дэлгэр саг ерэжэ, хүн амитанай, шубуу шонхорой дураараа сэнгэн жаргахада таарамжатай. Хүхы шубууд дуугаа абалсан донгодожо, шаазгайн шаханаан, булжамуурай жэргээн, тоншуулай торшогоноонтой ниилээд, хангай нютагай уянга эгэшэг нэгэдэжэ дуулдана гү гэлтэй болоно.

Нара урид сэрэгэй албанһаа табигдажа ерэнэн эдир залуухан Даша-Доржо үеэлэ дүү Сэдэн-Ешэтэй гурбан сар тэргээр Дадал сомонһоо бригадада хүргэхэ бараа шэрэжэ ябаһаар наранай тонгойходо, Үүсын толгойн үбэртэ хонохо хүсэлтэй сарнуудаа тэргэ тоногһоонь халгаажэ бэлшээбэд. Асатай хоёр модо газарта шаажа, аянай тогоо дүүжэлээд, сай бусалгажа хоол барибад. Һүндэ зууража, үнэнхэндэ булажа болгоһон хилээмэнэй амтатай гээшэнь аргагүй. Сэдэн-Ешэ дахин уһа асархаяа ошобо. Даша-Доржо борсо гаргажа, тэрэнээ хэршэбэ. Эдирхэн Сэдэн-Ешэ уһа абажа ерээд:

– Ахай, эндээ хонохо гүбди? – гэжэ амарха дуратай байһанаа нюужа шадангүй асууба.

– Эндээ хонохобди. Оройшые болобо. Һүни уһа гаталха, дабаа дабахата бэрхэтэй.

– Тиигэеэ... Тиигэеэ... – гэжэ юртэмсые танин мэдэжэ ябаһан Сэдэн-Ешэдэ юумэн бүхэн һонин. Баһа хээрэ хоножо үзэхэншые залуу хүбүүндэ хайханаар һанагдажа болоо.

– Ши айхагүй бээш?

– Угы. Та сэрэгэй албанда ябаһан тухайгаа хөөрөжэ үгөөрэйгты.

– Хөөрэхэб. Шишые хэдэн жэлэй үнгэрхэдэ сэрэгэй албанда мордохош. Сэрэгэй албанда ябахата һонин байдаг. Нютаг нугын олон абын хүбүүдтэй танилсажа нүхэсэхэш. Бэшэг, эрдэм шудалжа, ажал хэжэ һурахаш.

Үеэлэнүүдэй хөөрэлдэжэ һууха зуура хоолшые бусалга эхилэбэ. Хүбүүдэй иигэжэ һуутарнь хазаар моритой хоёр хүнэй хажуудаа мори хүтэлэнхэй, хойто зүгһөө ерэжэ ябахань харагдаба. Тэдэнэй ойртожо ерэхэдэ, наадамай урилдаанда бэлдэжэ, уяжа хорихо һанаатай адуунһаа һая Даша-Доржын

бариган сабдир мори нэгэнийнь унанхай ержэ ябаба. Сабдир мори унаганиинь, урдань хаанаб даа нэгэ тээ харагдахан хүн шэнги байба. Нүгөөдэнь, нютагайнь залуу хүбүүн Дондогой Ринчин-Нима болобо. Урдань харагдахан хүн моринһоо буужа, тэргэһээ жолооень дүнгөөд, мэндээшье хэлэнгүй:

– Ши Жалсанай Даша-Доржо гүш? – гэжэ хүйтөөр асууба.

– Тиимэ – гэжэ Даша-Доржо харюусаха зуураа, Ринчин-Нимые шэртээд абахадань, тэрэнь бодолдо абтахан янзатай моринһоо бугаад, тэргын хажууда ногоо набардажа зогсобо. Даша-Доржо тэрэ хоёрто хоол аягалжа үгэбэ. Өһөэдэнь эдихэ юумэн мүртэй үлэбэгүй. Урдань харагдахан хүн тамшаажа:

– Ши сарнуудаа хуряагаад ерэ! – гэжэ Сэдэн-Ешэдэ захиржа хэлэбэ. Хүбүүншье дурата дурагүй бодоод ошобо. Тэрэ хүн албан ёһоор:

– Шамае сомонһоо яаралтай дуудажа байна. Энэ бэээрээ ябая! – гэбэ. Даша-Доржо гайхажа:

– Би сомонһоо ябанаб. Юундэ бусаха болонобиб? – гэжэ асуухадань, тэрэ хүн үгыень таһалажа: -Тэрэ хамаагүй – гэбэ.

– Би хоршоогойнгоо бараа хүргэжэ үгөөд, үглөөдэр ошоно бэээб. Удахагүй хүни болохонь. Энэ дүүмни гансаараа хээрэ хонохоёо айха – гэжэ Даша-Доржо һөөргэдэбэ.

– Ши сэрэгэй хүн аад, хэрэггүй юумэ бү хэлэ. Би Дотоодые хамгаалха яаманай түлөөлэгшэ Данзан гэдэг байнаб, – гэжэ омогтой дорюун, түримхэй шэнжэтэйгээр тэрэ хэлэбэ.

Тэрэ үедэ Сэдэн-Ешэ сарнуудаа хуряагаад ерэбэ. Томо халюун сар Даша-Доржодо дүтэлөөд, үнэрдэжэ үүгэнэжэ байба. Эзэнэйнгээ тушаагдажа байһые мал хүртэрөө мэдэһэн юм шэнги байхадань, залуу эрэ яагаад энэ мэтые анхарха бэлэй.

«Энэ хамгаалагша Данзан юундэ намайе сомон руу яаралтай абаашаха болобоб?» – гэжэ бодоһоор сарнуудаа барижа уяба. Данзан хүтэлжэ ерэхэн туранхай зээрдэ мориндо Даша-Доржын мордохынь албадаба. Удха ушарыень ойлгоогүй байһан Даша-Доржо дүүтээ хэдэн үгэ андалдажа үрдибэгүй. Мориндо мордоһонойнгоо удаа:

– Ахашни хүниндөө бусажа ерэхэб. Бү айгаарай... – гэжэ Даша-Доржын дүүдээ захяад, эрьежэ харахадань, Данзанай шарай дээрэ бахаа ханажа, баярлахан шэнжэ үзэгдэхэдэл гэбэ.

Даша-Доржо энэ боложо байһан ойлгогдоогүй үйлэ хэрэгтэ хэды дурагүй байбашье, дээрэһээ хэлэгдэһэн үгэ хүлээстэйгээр сонсожо хураһан уламжалта хайхан заншал ёһоороо, захиралта дүүргэжэ хураһан сэрэгэй хүнэй зангаар үсэрхэжэ юумэ хэлэбэгүй.

Данзан гэдэг энэ хүн хээлитэй эхэнэрэй намнажа ябуулаад, залуу сэбэрхэн басагаар һамга хэхэ хүсэлтэй, хоршооной ямаршые гэм зэмгүй даргые хардажа тушаалгаба. Тиигээдшые зогсоогүй, энэ бузар хэрэгтэ булайгаар абтагдажа, ямаршые гэм зэмэ хээгүй олон һайн эрэшүүлэй урдаһаа зохёомол хэрэг үүдхэжэ, үдэр һүнигүй гэхээр тама руу тэдэнэрые түлхибэ. Данзан гэдэг хүн юу хэжэ байһанаа толгойгоороо түйхэ тэнхээгээ алдажа, арбан хара нүгэлэй хара намагта татагдаад, эрьежэ гараха ухааниишые, шадалыншые дорьбогүйдэжэ, унтарһан сэдхэлтэй зоной нэгэн болоһон юм.

Тэдэнэр, амандаа уһа балгаһан юм мэтэ, замдаа нэгэшые үгэ хэлсэнгүй һүниин тэнгээр Дадал сомоной түб хүрэжэ ерэбэ. Данзан хамгаалагша хоёр залуу хүбүүдые гэртээ оруулжа, нимгэхэн годон шэрдэг шала дээрэ хаяжа үгөөд, хоолшые хэжэ үгэһэн юумэгүй унтахыень хэбтүүлбэ. Залуу хүбүүдэй толгойдо элдэб эсын бодол орожо, үргэһэ нойрынь хүрэбэгүй. Тэдэнэр годон шэрдэг дээрээ эрьелдэжэ хульбэрһөөр арайхан гэжэ үглөө болгобо. Данзан хамгаалагша тэдэнэртэ үглөөгүүр сай ундашые уулгаһан юумэ байхагүй:

– Зай, ябая! – гэжэ шэрүүнээр хялам гэбэ.

Шүдэрлөөтэй байһан сабидар мори барижа Данзан унаба. Даша-Доржо нөөхи туранхай зээрдэ мориндоо мордохо баатай болобо. Данзан залуу хоёртоо хайшаа ябаха тухайгаа хэлэһэншые юумэн байхагүй, түрүүлжэ баруун зүг барижа шогшуулба. Залуу хоёр хойноһоонь моридоо нэшэн хатаргабад. Тэдэнэй замдань ташаандаа ташуур буу зүүһэн хүн уулзажа, Данзантай зэргэшэбэ. Һүүлдэ ойлгоходнь тэрэнь түбэй түлөөлэгшэ болобо. Эсэнхэй морид урагшаа ябаха юм бэшэ. Хоёр залуушуул шогшохо болихо хоёрой хоорондо һайн моритой хоёрой хойно холохон үлэжэ гэлдэрүүлнэ.

Хүнэй мэдэлдэ ороһон залуу хоёр:

– Ши бидэ хоёр хайшаа яарахабиди. Теэд, юрэнь юун боложо байнаб даа? – гэжэ хоорондоо һэмээхэн хөөрэлдэнэд.

- Хари... Бидэ хоёрые хаана абаашажа, юу хүүлэхэ гээ юм?
- Мэдэхын аргагүй...
- Бидэ хоёрые тушааха бодолтой ябаагүй юм бээ?
- Гүрэн түрэдөө харша ябадал хээгүй бидэ хоёрые юундэ тушааха юм?
- Бодожо үзэхэдэмни хэһэн зэмэмни ханагданагүйл даа.
- Хаянай зоние һар-ширхэн тушаана гэжэ дуулдаа һэн.
- Яабашье үнэн-зүбынь оллоно бээ даа, – гэлсэһээр дүн-сэгэрхэн ябаба.

Бүтүүржэ ногоорһон бургааһан шугын дундуур урдаһан, үргэн сагаан Онон мүрэнэй урадхалда моринойнгоо ташаа сохюулан гаталжа, саашаа дабшаһаар Биндэр сомоной түб хүрэжэ ерээд, нэгэ айлда хонобо. Гэрэй эзэн эхэнэр ханаһанда ороходоо һайн зантай абгай байжа, тэрэ хоёрто ханаагаа зобожо, үглөөгүүр сай хоол хэжэ үгэбэ. Даша-Доржо Ринчин-Нима хоёр хэды гэдэһээ үлдэһэн байбашье, ехэ шалайшагаар эдеэлбэ.

Тэдэнэр тэндэһээ мордожо, Хурхын голой гарам тээшээ шэглэжэ шогшуулба.

«Аймаг орохоннай ха юм. Юун боложо байна гээшэб?» – гэжэ Даша-Доржо бодоод:

- Данзан гуай! Бидэниие хаана абаашаха хүсэлтэй абажа ябанабта? – гэжэ асууба.
- Та хоёр аймаг ошохот...
- Иимэ яаралтай ямар хэрэг гараһан юм?
- За, анираа хатагты! – гэжэ Данзан хамгаалагша зандараад, абяагүй болобо.

«Бидэниие яаха аргагүй барижа тушааха ажал хэжэ ябаа юм байна. Тээд, маанадай хэһэн зэмэтэ ябадал үгы. Удангүй бүхы юумэн элирээд, гэртэмнай табиха байха» – гэжэ хүбүүд дотороо бодожо ябаба. Тэдэнэрэй Хурхын голдо ойртоходонь, саада эрьедэнь машинын зогсохо харагдаба. Машинын хоорпо дээрэ буу бариһан хоёр сэрэгшэд зогсоно. Тэдэнэр гол гаталжа, тушаагдаһан хоёрые ашаанай машинын хоорпо соо һуулгаба. Буутай хоёр сэрэгшэд хоёр таладань зэргэлэжэ һууба. Данзан түбэй түлөөлэгшэ хоёр машина дотор һууһан хүнтэй шэбэнэлдэжэ, һабир-шибир хөөр-элдэһэнэйнгээ удаа мориндоо мордожо, хүбүүдэй унажа ерэхэн моридые хүтлөөд, бусаха тээшээ дабхиба.

Замда ябаха үедөө тушаагдаһан хүбүүд элдэб эсын бодолдо абтажа, сэдхэлээ тамалнад. «Би ямар зэмэ хэһэндээ тушаагдаха болообиб?» – гэжэ гэнтэ иимэ ушарай тохёол-доходо, ямаршые хүнэй толгойдо эсэргүү бодол ородог лэ ха юм. Гэбэшые, тэдэнэрэй толгойдо бодото дээрэнь хэһэн зэмэ-тэ ябадалнууд оройдоошые һанагдабагүй. Даша-Доржо аргаа ядахадаа: «Сэрэгэй албанда ябажа байха үедөө алдуу гаргаһан байжа болоо гүб?» – гэжэ бодохо туйлдаа хүрэбэ. Баһа хажуу-гаарни: «Эжы аба, эгшэ дүүнэрни яжа байгаа юм бэ?» – гэжэ эрхэгүй бодолдо эзэлэгдэжэ, тэдэнэр нюдэнэйн урда ээлжээ-лэн үзэгдэхэдэл гэбэ. Эжы аба хоёрни: «Манай хүбүүн зэмэтэй бэшэ. Удангүй табигдаха байха. Хаанашые ябабал сэдхэл зо-ригоо шанга барижа, урагшаа һанаатай ябаха юм шүү» – гэжэ хэлэһэн мэтэ болонод. Тэрэнэй дараа, Сэндүүмэй басаганай нимгэн сагаахан шарай туяаран үзэгдэхэдэл гээд: «Би Улаан-баатар хото нургуулида нурахаяа ошохомни. Улаанбаатар ошожо, намайе эрьежэ байха гүш?» – гээд, аягүйрхэн доошоо харашана хэбэртэй. Даша-Доржо гүнзэгыгөөр, дороһоо аба-жа һанаа алдаад: «Ямар һайхан, илдам дулаахан зан абари-тайб, ямар арюухан бэетэйб, минии Сэндүүмэйхэн...» – гэжэ дотороо бодоод, хэргэг хара нюдэниинь гунигтайгаар энеэб-хилхэдэл гэбэ. Эдир хөөрхэн, тэршээхэн унаган мэтэ аяг аа-шатай Сэндүүмэй тоомгүйхэн нюдөөрөө уринаар энеэбхилжэ Даша-Доржо тээшэ эрьежэ хараад, хажуугаарни үнгэршэһэн мэтэ болоходонь, хүбүүн улаан зүрхэнһөө татуулжархиһан мэтэ боложо, үбшэнтэйгөөр зосоонь яншаба. Сэндүүмэй ба-саганай энэ һайхан дүрэ эдир залуухан һанандаа ябаһан Да-ша-Доржын сэбгүй тунгалаг сэдхэл уяруулжа, инаг дуранай ургы мэтээр үзэгдэжэ, хүбүүнэй сэдхэлдэ үлэбэ.

Һүни болоһон хойно машина Үндэрхаан хүрэжэ, тушааг-даһан хүбүүдые нэгэ нэгээр түрмэ-шороной харанхы таһал-гада хаажа суургадаба. Иигээд лэ, залуу эрын ерээдүй хуби заяанайнь гэрэл гэгээн харанхын һүүдэртэ дарагдаһан мэтэ болобо. Харанхы шорондо хаюулан хүбүүнэй толгойдо эл-дэб эсын бодолнууд хойно хойһоо мухарин ерэжэ, сэдхэлы-ень тамална. «Хүндэ муу юумэ хэжэ болохогүй. Шадалайнгаа зэргээр хүн амитанда туһа хүргэжэ, һайниие һанажа ябаха

ушартай юм шүү. Газар уһан, дайда дэлхэйгээ өөрэйнгөө бэе шэнгээр бодожо, хирэ тортог халдахаангүй яба. Бидэ болобол, дайда дэлхэйнгээ буян хэшэгээр, зон нүхэдэйнгөө туһаламжаар амидаржа ябанабди. Энэ найхан юртэмсэ дэлхэй дээрэ эрдэнитэ хүнэй бэе оложо түрэхэ гэдэг, дээрэһээ үгтэһэн хуби заяан юм. Хүн хүндөө, газар уһандаа муу юумэ хэжэ нүгэл үйлдэбэл, тэрэ хэһэн нүгэлэйнгээ хойшолонгые хэзээ нэгэ сагта бэе дээрээ үзэжэ амсаха жама ёһо гэжэ байдаг» – гэжэ аба эжынь бага ябаханаань хойшо хэлэһэн, захиһан, һургаһан бодолнууд Даша-Доржын толгойдо орохо юм. «Тиихэдээ, би ямар нүгэл үйлдэһэн байбабиб? Хэрбээе, үнэн дээрээ, минии нүгэл үйлдөөгүй байбални, Данзан золиг гэм зэмэгүй намайе шорондо хаажа зобооһонойнгоо түлөө нүгэлөө нюдөөрөө үзэхэ гү?» – гэжэ хүбүүн сэдьхэлдээ бодоно.

АЙХА, ГАЙХАХЫЕ АМСАЖА МЭДЭРБЭ

Сэдэн-Ешэ хүбүүн шогшорон уйлаһаар үеэлэ ахынгаа далда оротор хойноһоонь хаража үлэбэ. Удангүй харанхы болоод, эндэ-тэндэ юумэнэй бүрэлзэжэ, хүдэлһэн шэнгээр үзэгдэхэдэ хүбүүнэй айдаһан хүрэбэ. Шэб харанхы хүни дунда сарнуудаа тэргэдэнь хүллэжэ, ябаха гэхэдээ: «Уһа шабар гаталжа, дабаа дабахаб» – гэжэ ханахадаа, бүришые ехээр зүрхэ алдаба. Хүдөө хээрэ гансаараа хоножо үзөөгүй арбан таба наһатай хүбүүхэн айн түгшэһөөр юумэ хүүмээе янзалаад, ашаатай тэргэ дээрээ гаража һууба. «Гэнтэ дээрэмшэд ерээд, энэ барааемни абаад ябашоо хаань яахабиб? Дээрэмшэдтэ тонуулаад, шорондо хаагдашоо хаамни, аба эжы хоёрни хамаг малаа үгэхэ болохо гү? Абаамни хүрэжэ ерэхгүй юм гү?» – гэжэ хүбүүнэй гэнэнхэн толгойдо элдэб олон бодолнууд зай забһаргүй эрьелдэнэ. Ахайгаа хүлээхэ айха хоёр зэргэлээд нойрынь хүрэнгүй. Гүрөөһэнэй буухирха, гахайн хамараа хоршогонуулха, шубуу шонхорой янза бүрээр дуугархада улам ехээр айдаһаниинь хүрэнэ. Алас холо шонын улиха шэмээн бүришые эбүүнээр соностожо, хүбүүнэй доторые маажанан мэтээр үзэгдэбэ. Бүхэли үдэртөө хүндэ ашаатай тэргэ шэрэжэ ядаржа эсэһэн

сарнуудай ханаа амар хибэднээ хибэжэ хэбтэхэдэнь, хүбүүнэй зосоо уужам мэтэ болохо юм. Тиигэһээр, хүхын дуутай хүни үнгэржэ, тэнгэрийн зүүн хойто хаяаһаа хүхэ ягаан туяа хүшэ-гэлэн татагдаба. Иимэ аймшагтай хүни Сэдэн-Ешэ хүбүүн хаанашье, хэзээшье үзөөгүй байба. Уданшьегүй алтан шара наранай алтаран туяарһаар мандахадань, ямар хайханаар хүбүүндэ харагдаһыень хэлэхын аргагүй. Мандажа байһан нарые хараад баясажа һуутарнь хойто зүгтэ мориной туруугай түбэрхэ элихэнээр соностобо. Уданшьегүй хазаар моритой хүнэй бургааһан сооһоо хүлэгэй хурдаар гүйлгэжэ гараба. Хараһаар байтарнь, тэрэ хүн абань боложо ерэбэ. Хүнийн харанхыда айжа хоноһон Сэдэн-Ешэ тэргэ дээрэһээ хүрэжэ бууба. Амидаралай ута замда һаял орожо ябаһан хүбүүхэн хэсүү, бэрхэтэйхэн ушарай гэнтэ тохёолдоһые балшархан ухаандаа яагаад ойлголхо бэлэй. Уһан хулгана болотороо хүлэршэһэн моринһоо абань хүрэжэ буугад:

– Хүбүүмни, юун болооб? Айгаа гүш? Ахашни хаанаб? – гэжэ дээрэ дээрһэнь асуугаад, харюу хэлэхэ забдагүйгөөр хүбүүгээ шанга гараараа бахим тэбэрижэ, тогойень үнсөөд, бөөдээ няажа энхэрбэ. Эсэгэ хүнэй түшэг ехэтэй энхэрэлэй хайханиие Сэдэн-Ешэ бэе дээрээ үзэжэ сэдхэһынь уярба.

– Үдэшэлэн орой боложо байхада моритой хоёр хүн хүрэжэ ерээд, ахайе сомон руу абаад ябашоо. Удаан болонгүй бусажа ерэхэб гэһэн аад, ерээгүй.

– Тэрэ золиг Данзан үхибүү хүни хээрэ хаяад ябахандаа, хүнэй үнэргүй амитан байна. Та хоёрые хүниндөө хүрэжэ ерэхэ байха гэжэ ахай бидэ хоёр хүлээгээбди. Тиигээд ерэхэгүйдэтнай ханаагаа зобожо: «Та хоёртой нэгэл юумэн болоо ха даа» – гэлсээд, үүрэй сайхын урдахана мориндоо мордожо наашаа гүйлгөөб. Хүбүүмни, айба гүш?

– Үгы... Нэгэл тиимэшэг, зохидгүй байгаа, – гэжэ Сэдэн-Ешэ харюусаба.

– Минии хүбүүмни эрэ хүн боложо ябана даа. Хүндэ ямаршые саг тохёолдожо болодог. Сэдхэлээ шанга барижа, зоригтойгоор ябаха юм шүү. Тэрэ Даша-Доржые ямаршые ушар удхагүйгөөр, юундэ гэнтэ абаад ябашаха болобоб? Үсэгэлдэр, тэрэ Данзан: «Яаралтай хэрэг гараа» – гээд, Даша-Доржын

сабидар мориндо эмээл тохожо унаад ябашоо хэн. Түрэ за-
сагнай сэрэгтэ татажа байгаа юм гү?» – гэжэ үглэнхөөр Самдан
сарнуудаа хүллөөд, тэндэнхээ хүдэлбэд.

Самдан гэртээ хүрэжэ ерээд, юунэй боложо байһые ахата-
яа гайхажа ярилдаад, удха ушарыеншые олонгүй:

– Удахагүй ерэхэ бэээ, – гэжэ сэдхэлээ тэгшэлжэ хүлээхэ
баатай болоод хэн.

ЗЭМЭ ТОХОГДОЖО, ЯЛАДА ТУЛГАГДАБА

Даша-Доржо шорон-түрмэдэ хаагдаһанһаа хойшо дүр-
бэ хонобо. Адуунай годон шэрдэг дээрэ хэбтэхэдэ хатуу бай-
башые, залуу хүн хадаа дадаад орхибо. Үдэр бүхэндэ зүүн ха-
нын саана нэгэ хүнэй дуу дуулахань элихэнээр соностоно.

Улаанхан занданаа ургуулһан

Уһанхан булагай һайханиинь бэ.

Уладхан зоноо жаргуулһан

Уаридагша намын һайханиинь бэ...

– гэжэ шэхэ шэмэглэжэ, сэдхэл уяруулма һайханаар энэ
дуун соностохо юм. Даша-Доржын һургуулида һуража ябаха
үдэнь Долгоржабай аба Сэбээн гэжэ хүн олон зоной урда энэ
дуу жэгтэй гоёор дуулаа хэн. Наһатай зон, залуушуул нижэ-
гэнэтэр альгаа ташажа, оло дахин тэрэниие дохюулаа бэлэй.
Энээнһээ хойшо энэ дуун арадай дунда үргэнөөр таража, бү-
гэдэ зон дууладаг болоһон юм. Хүдөө нютагай бараг эрын, шо-
рондо хаагданхай һуһан мүртөө уянгатуулан дуулаһан энэ
дуун сэдхэл хүдэлгэжэ гуниг түрүүлээд, уйлахашые, энэ дуу
дахажа дуулахашые дура хүргэнэ.

Тэрэ хүн хана тоншоод:

– Ши хэмши? – гэжэ асуухадань, Даша-Доржо гайхажа:

– Та намһаа асуужа байнагта? – гэбэ.

– Тиимэ... – гээд, харюу хэлэхэ забдагүй:

– Ши Жалсанай Даша-Доржо ха юмши даа. Би Бавааданай
Галсанби, – гэбэ. Даша-Доржо нютагайнгаа ахатаниие таниба.
Галсан ярагаа саашань үргэлжэлүүлжэ:

– Ши юу хэһэндээ эндэ ерээбши? – гэжэ асуухадань, Даша-Доржо юуншые гэжэ харюусахаяа ойлгожо ядан ойро зуура дуугай байгаад:

– Харин иигээд лэ... Ямаршые ушараа мэдэхэгүй баригдаад лэ ерээб, – гэбэ.

– Ямаршые зэмэтэ ябадал хээгүй байжа, иимэ олоороо баригдажа байхадаа юуншые гээшэнь боложо байнаб даа, дүү минь!?

– Манай нютагай олон хүн эндэ байна гү?

– Олон даа, олон... Гэр аймаг, үри хүүгэднай юу бодожо, яжа байгаа юм ааб даа... – гээд, Галсанай гүнзэгыгөөр ханаа алдахань элихэнээр соностобо.

– Та эндэ ерээд, оло хоножо байнагта? – гэжэ Даша-Доржо асууба.

– Һара шахуу боложо байна хаб даа. Зэмэтэ ябадал хээгүй аад лэ, хэсүүхэн байна. Ши залуу хүн бэе сэдхэлээ шанга баряд, тэсэбэритэй, даамгай байжа үзөөрэй, – гэжэ Галсан хургаал заабари хэлээд:

– Эдэнэршни, нүгэл буян гэжэ илгахаяа болиһон, ёһо заншалаа уладаа гэшхэһэн барманууд юм байна. Тэрэ хамгаалагша Данзан! Уу! Нүгэлөө нюдөөрөө үзэжэ, бэээрээ эдлэхэдээ ханаа орохо байха... – гэхэдээ, тэрэ шүдөө зууһан шэнгээр Даша-Доржодо ханагдаба.

Тэрэ үдэртөө Даша-Доржые дуудажа, мүшхэлгэ хэбэ. Мүрдэгшын дошхон, шэрүүн гээшэнь жэгтэйхэн. Даша-Доржын намтар, түүхэтэйн танилсаһан нэрэ зүүгээд:

– Ши залуу хүн байнаш. Ямар зэмэ хээбши? Үнэн зүбыень бултыень хэлэжэ үгэ. Харин, зэмээ нюуха, хааха оролдолго гаргажа болохогүй шүү. Бүхы юумэн өөрһөөшни болохо. Зэмэеэ шууд мэдэрбэл, эдлэхэ ялашни хүнгэрхэ гэжэ мэдээрэй. Ойлгоо гүш? Зай, хэлэ! – гээд, хандали дээрэһээ бодожо, «аяа даа байз» гэһэн шэнги өөдэ уруугаа алхалба.

– Минии хэһэн зэмэ байхагүй. Сэрэгээ албанһаа хая табигдажа ерээб. Ашаа сар тэргэдэ тээгээд, хоршоолол абаашажа ябаһан замдамни барижа эндэ асараа.

– Дэмы юумэ бү хэлэ! Бидэнэр хэһэн зэмыешни мэдэжэ байнабди. Муу хайн буряадууд иигэжэ хүнэй сүхал хүргэдэг.

Зай, ши түргэхэн хэлээд орхи. Хэлээгүй хаашни аягүй юумэн болоно шуу!

– Минии хэһэн зэмэ,хэрэг гэжэ оройдоо үгы. Танай юун тухай асууһыетнай ойлгоногүйб.

– Ши хэзээ, хаана орон түрэдөө эсэргүүсэһэн зоной суглаанда хабаадажа, нюуса бүлгэмэй гэшүүниинь болоо һэмши?

– Би ямаршые суглаанда хабаадаагүйб. Та юугээ хэлэжэ байнабта? Би Монголой хубисхалта залуушуулай эблэлэй гэшүүн хүн худалаар хэлэжэ шадахагүйб.

– А-а! Тиимэ гү? Ши Үндэр уляһата гэжэ газарта болоһон нюуса суглаанда хабаадажа, тэрэ бүлгэмэй гэшүүниинь болоһон байнаш. Тэрэ суглаанда хэд хабаадалсааб?

– Би тэрэ суглаанда оролсоогүй аад, хэнэй хабаадаһые ханаһаа мэдэхэ хүн биб?

– Мэдэхэ болохош даа! Һайнаар бодожо үзэ. Дахин уулзахадаа ондоохоноор хөөрэлдэхэбди!

Түрүүшын мүшхэлгэ иигээд дүүрэбэ. Даша-Доржо камера соогоо бусажа ерээд: « Би ямар зэмэ хэһэндээ тушаагдаха үйлэтэй байбабиб?» – гэһэн асуудал өөртөө табяад, ухаа ороһон саһаа хойшо эхилээд бүхы ябаһан ябадалаа, хэһэн үйлэ хэрэгүүдээ дахин-дахин тэхэрюулжэ бодомжолбо. Теэд, алдуутай, эндүүтэй ябаһан ябадал, үйлэ хэрэг ухаандань оробогүй. «Сэрэгэй албанда ябахадаа алдуу гаргажа болоо гээшэ гүб?» – гэжэ бодоходонь, ямаршые алдуутай ябадал һанагдабагүй. Сэрэгэй дарганар наринаар хинажа шалгадаг ха юм. Алдуу хэһэн байгаа һаамни, тэрэ дары элирхэ байгаа. Тиихэдээ, энэ минии тушаагдаһан үйлэ хэрэг ямар ушартай холбоотойб? Манай нютагһаа гараһан юрын зон ямар зэмэ хэһэндээ баряанда ороод байнаб? Ажабайдалдамни хабаатай, хэрэгтэй зүйлнүүдые заабаришалжа ябаһан томоотой зон ха юм. Хорхойдо хорогүй, хоёр заяандаа нүгэлгүй ябаһан энэ Ринчин-Нима гүрэн түрынгөө урдаһаа ямар эсэргүү ябадал гаргаба гээшэб? – гэжэ бодожо хэбтэтэһэрнь, зүүн ханын саанаһаа Галсан тоншожо:

– Мүрдэгшэд шамайе сохёо гү, али бараг гү? – гэжэ асууба.

– Үгы, сохёогүй. Сохихо, наншахагүй юм бэээ.

– Бараг байха ёһотой, – гээд Галсан: «Залуу хүбүүнэй сэдьхэл зобоогоод яахаб даа» – гэжэ бодоһондоо юм гү, нэгэ хэһэг абяагүй болоһоноо:

– Шамае мүшхэхэдөө юун тухай асуунаб? – гэхэнь ханын саанаһаа соностобо.

– Хэһэн зэмээ мэдэрэ. Үндэр уляһатада болоһон орон түрэдөө урбагшадай суглаанда хабаадаһан тухайгаа хэлэ гээ. Тиимэ суглаан болоо гэжэ дуулаашьегүй ябаһан би юун тухай тэдээндэ хэлэхэ хүнбиб?

– Тиимэл ушар удхагүй юумэ асуудаг зон лэ даа. Мүрдэлгэ эхин дээрээ гайгүй үнгэрөө гээшэ. Саашадаа юуншье боложо болохо. Тэсэжэ үзөөрэй даа. Минии саада талада Мархайн Шагдар хаалтатай нууна. Тэрэ шамда энээниие дамжуулжа байна – гээд, камерын углуугай хурганай багтаха нүхөөр юумэндэ орёогоотой тамхи шургуулжа үгэбэ.

– Шагдар, шамда, сэдьхэлээ шанга баряарай. Бидэнэрые харата хэрэг хээ гэжэ хардажа байна. Түрэ засаг нюдэтэй юм болохолоороо илгажа шалгажа, үнэн зүбыень гаргажа үгэнэ бээ гэжэ тэрэ хэлээ, – гэбэ Галсан.

Үглөөдэрынь шүрбэһэлиг бэетэй үндэр боро хүн мүрдэлгэ үргэлжэлүүлбэ.

– Зай, залуу, зэмээ мэдэрэ! Дотоодые хамгаалгын богоһо алхажа ороһон хүн зэмээ мэдэрэнгүй гараа гэжэ байгаагүй юм шуу. Үндэр уляһатада болоһон суглаанда хэд хабаадааб?

– Би тэрэ суглаанда хабаадаагүй хүн хаанаһаа мэдэхэбиб.

– Ухай! Шэрүүн эрэ байнаш.

– Шэрүүн гэжэ... Би ямаршье суглаанда хабаадаагүйб, юушье мэдэнэгүйб.

– Хабаадааш! – гэжэ мүрдэгшэ хашхараад, толгой руунь хүшэтэйгөөр ёборбо. Даша-Доржо һандали дээрэһээ унан алдаад, толгойнь дүйрэжэ, шэхэ руунь халуу орьён шууяба.

– Зай! Мүнөө хэлэхэ гүш? Аа?! – гэжэ мүрдэгшэ һүхирбэ.

– Намда хэлэхэ юумэн байхагүй.

– Аа! Хэлэншни хатаа гү?! – гээд Сүрэн мүрдэгшын нюдэргэ далайжа, Даша-Доржын нюур руу шаахадань, залуу хүбүүн гараа табижа үгөөд, нюдэргыень бэһеһээ зайлуулба. Хии шааһан мүрдэгшын уур хилэн хүдэлжэ, гал руу тоһо сасаһан мэтээр

шатажа, нюдэ нюургүй хүбүүе шаажа мэдэбэ. Энэ болоһон шууяан, хүлгөөн соогуур Даша-Доржо бэеэ далдалхынгаа хажуугаар өөрөөшье мэдэнгүйгөөр мүрдэгшые ёбороод, абаһан байба. Иимэ ушарай тохёолдожо байха үедэ газараа хүн орожо ерээд, ойлгохын забгүйгөөр хүбүүнэй эльгэ руу ёборжо үрдибэ. Хүбүүнэй зосоо харанхалжа, аминиинь бүтөөд, газарта эбхэрэн унаба. Даша-Доржын эльгээ тэбэреэд, шала дээрэ атиралдажа хэбтэхэдэнь:

– Муу золигой гартань гэнжэ зүүжэрхи! – гэхэнь соностоод, хоёр гарыень гам хайрагүй мушхажа, хоёр альгыень хабсаруулаад «тард» гэтэр гэнжэлжэрхибэ.

– Муу этэгээд, иигээд ёборжо байгаарай! Аюултай дайсан шуу! Энээниие абааша! – гэжэ мүрдэгшэ захирба.

Даша-Доржые шэрэхэхээ наагуур камерадань асаржа хаяба. Нэгэ хэды болоһон хойно ханын саанаһаа:

– Зай, яжа гарсалдабаш? – гэжэ Галсан асууба.

– Муухай алууршад! Алан алдабал, – гэжэ Даша-Доржо хулаханаар харюусаба.

– Заримандаа тэсэхэдэ бэрхэтэй байдаг даа. Иимэл үйлэтэй түрэхэн хойноо бэшэ яахабибди? – гэжэ Галсан хүбүүнэй сэдхэлыень тэгшэлхэ хүсэлтэй хэлэбэ.

Ядаржа нуларһан, тэнхээгээ алдаһан Даша-Доржын хэбтэжэ унтаха гэхэдэнь, хоёр гарайнь альга хабсаржа ниилүүлээд гэнжэлһэн гэнжэнь амар заяа үзүүлнэгүй. Энээнһээ хойшо хэдэн удаа мүрдэгшэд дуудаад, нэгэл асуудалаа дабтажа, тодо харюу абажа шадахагүйдөө бахаа гаргажа, Даша-Доржын бүхы бэе, дүрбэн мүсыень үбшэн болотор сохибо. Хүбүүн нуужа байжашье шадахаая болёод: «Би юу хэһэндээ иигэжэ тамалагдан зобожо байнабиб?!» – гэжэ харюу оложо ядан сэдхэлээ зобоожо, яахашье аргаа оложо ядахадаа бүтүүхэн уйлаадшые абана. «Хайран залуу наһамни амидаралай алтан богоһо дээрэ иимэ тодхор, гайда орохо юм гэжэ хэн мэдэбэ!» – гэжэ уйдхараар дүүрэн бодолдо абтан гутарна.

Дахинаа мүрдэгшын урда нуутарни, бэлсэгэнһэн шара хүн орожо ерээд:

– Энэшни, хэһэн гэмээ мэдэрнэгүй гү? – гэжэ мүрдэгшэһөө асууба.

– Мэдэрнэгүй, дарга – гэжэ мүрдэгшэ харюусаба.

– Энэ солигойнгоо үргыень хухара үгхэлхээ янаш! – гээд, тэрэ Даша-Доржо тээшэ эрьежэ:

– Би дотоодые хамгаалха яаманай таһагай дарга Ринчин гэдэг байнаб. Муу хара солиг, хэһэн гэмээ мэдэрхэгүй байна гүш? Энээние үглөөдэр намда оруулаарайгты, ондоохоноор хөөрэлдэхэбди, – гээд, гаража ябашаба.

Үглөөдэрын Ринчинэй кабинет соо Даша-Доржые оруулба.

– Ши иимэ залууһаа гүрэн түрэдөө эсэргүү ябадал гаргахаяа мэдэдэг ха даа, ямар зэмэ амасахаяа мэдэхэ ёһотойш. Таанарай хэһэн зэмэтэ ябадалые дотоодые хамгаалха албан гэрэлдэ хараһан мэтээр мэдэжэ байна. Таанар орон түрэдөө гай тодхор татаад, эндэ хоол унданай һаба болонхой миин хэбтэхэ хэрэггүй шуу. Ши хэһээ бэшэг абаад, хэндэ хүргэжэ үгөө хэмши?

– Би ямаршые бэшэг хүндэ хүргэжэ үгөөгүйб.

– Ши партизан Норбо-Ринчинһээ Егүүзэриин хийдэй лама халзан Донойдо бэшэг дамжуулжа үгэһэн байнаш. Тэрээнэ нюуха һанаатай байна гүш?

– Угы. Та эндүүржэ байнат. Би ямаршые бэшэг, хаанашые хүргөөгүйб. Тэрэ танай хэлэһэн хүниие танихашыегүйб, тэрээн тухай дуулаашыегүйб. Та намайе хардажа байнат.

– Хардажа байна гэнэ гүш? – гээд, шара Ринчин шүдэнэйн-гөө забһараар шуухирса асууһанайнгаа удаа, Даша-Доржын улайха нюур дээрэнь нюдаргаяа буулгаба. Хүбүүнэй нюдэндэ гал сахилхадал гээд, мэдээгээ алдажа, шала дээрэ хүнтэрэн унаба. Солоохой ороходонь, нэгэ хүн тэрэниие шэрэжэ бодхоогоод, һандали дээрэ һуулгажа байба. Дүйрэшэһэн толгойгоо хүбүүн үргэжэ, аман соонь сугларһан шуһа шала дээрэ нёлбобо.

– Энэ шуһа нёлбоһоо долёо! – гэжэ мүрдэгшэ зандарба. Даша-Доржын шуһаяа хүлөөрөө аршажа байтарнь, мүрдэгшэ нарин шэлбэ дээрэнь сабхийнгаа хоншоороор яс байса үгхэлжэрхибэ. Хүлын хухаршаһан мэтэ боложо, тэсэхын аргагүйгөөр яншажа үбдэбэ. Хүбүүн гэнжэтэй гарнуудаараа хүлөө эльбэхэ аргагүй дээрэһээ, үрөөһэн хүл дээрээ дохоншоожо байгаад ёлобошые, шүдөө хам зууха баатай болобо.

– Хэлэхэгүйб гэнэ гүш? Бү хэлэ! Шамһаа болохо хүнүүд энэ минии гар доро зэмээ мэдэрһэн байха. Мэдэжэ байгаарай! – гэжэ занаад, үүдэндэ зогсоһон харуулда:

– Энээниие абаашажа хая! – гэжэ шара Ринчин захирба.

«Би гэдэг амитан яаха гэжэ энэ юртэмсэдэ хүн боложо түрөө биб?! Нялха нарай байхадаа хосорхоёо яаһан хүнбиб?!» – гэжэ амидаралайнгаа хуби заяанда гомдохын хажуугаар, «Ашатай найхан аба эжы хоёрни яажа зобожо, шаналжа байна хаб даа? Үеэлэ дүү Сэдэн-Ешэмни яажа хүниие үнгэргэбэб? Сар тэргэ дээрэ шэрэжэ ябаһан хоршоололой бараа аба гү, али абга абаашажа тушаагаа юм бэээ? Гэнтэ муу найн хулгайшад дайралдажа, дүү хүбүүемни айлгаад, тоноо дээрэмдээгүй юм бэээ? Мэдэхын аргагүй... Сэндүүмэй мүнөө юу хэжэ байна хаб? – гэжэ бодоходонь, инаг хайрата басаганайнь урин илдам шарай нюдэнэйн урда үзэгдэхэдэл гэбэ.

Галсан саанаһаань хана тоншожо:

– Зарима нэгьемнай эдэшни хоорооно ха даа... Хэды хэдыгээрни туужа абаашаад, гэдэргэнь бусаанагүй. Борбондойн Дамдинжаб, Мархайн Шагдар гэгшэдые мүрдэхэ үедөө Мэлсхэйн Ринчин гуйе оруулжа нюурдуулһан байна.

– Бидэ бэе бээе танихабди. Найн нүхэдшье зон байхабди. Бидэ ямаршье эсэргүү бүлгэм байгуулаагүйбди, ямаршье зэмэтэ ябадал гаргаагүйбди. Энэ удха үзүүргүй хардалга гүрдэлгээ зогсоожо хайралыт. Саашадаа иигэжэ тамалуулжа байха тэнхээ тамир бидэндэ үгы. Эндэтнай Дадал, Баян, Биндэр, Батшэрээт гэжэ дүрбэн сомоной буряад эрэшүүл хэдэн һарын туршада зобохонь зобожо, тулихань тулижа, алуулхань алуулжа байна. Бидэ буряад яһатан гүрэн түрэдөө ямар харша, ямар аюултай ябадал гаргаабибди? Монгол бэшгээ мэдэхэ, мэдэхгүй тэдыгэйл юрын боро малша зон гэжэ таанар өөһэдөө мэдэнэт. Хэдэ хэдыгээрнай абаашаад алажа, хюдажа байхатнай юун гээшэб?! Яажа ойлголтойб?! Бидэ арай мал бэшэбди. Монгол хүндэ адууһа малаа иигэжэ сохижо нюдэжэ, үй олоорни хюдажа хороожо байдаг ёһо үгы! Таанар юу хэжэ байһанаа ойлгодог зон гүт? Хүнэй ой ухаанда оромоор бэшэ, энэ бузар муухай нүгэл хилэнсгээр дүүрһэн үйлэ ябадалтай, хэээ нэгэтэ таанарта эрьежэ хүрэхэ! Энэ

нүгэлөө таанарай нюдөөрөө үзэхэ, бэеэрээ амсаха саг удан-гүй ерэхэ! Улас түрэдөөшье ехэ хохидол үзүүлжэ байнат! – гэжэ Ринчин гуай зүрхээ хүдэлгэжэ хэлэбэ. Тиихэдэнь, мүрдэгшэ:

– Ямар нүгэл буянгаа хэлэнэбта?! Ши лама бурханда шүтэдэг амитан гүш?! Тиимэл ха даа, орон түрэдөө эсэргүү ябадал гаргажа байнаш! Шинии өөрэйншни хэлэдэгээр тамын оёорто унаад, нүгэлөө наманшалха сагшни ерэхэ, – гээд, татажа байһан тамхияа дээрэ дээрэһэнь хоросгоогоод:

– Бари, иигээд зэмээ мэдэрэнгүй байгаарай! – гэжэ тамхинайнгаа гал Ринчин гуайн уралда тулгаба. Ринчин гуайн һахал тамхинай галда шаржаганаба. Үбгэжөөл гэдэргээ налайжа, мүрдэгшын гар саашань түлхижэ, бэһээ холо болгожо зайлуулба.

– Аа! Минии урдаһаа эсэргүүсэхэ ханаатай байна гүш?! – гээд, мүрдэгшэ тамхия хэды-хэды хорожо, энеэжэ байгаад улаан галыень Ринчин гуайн уралда няажархиба.

Тамхинай галда шатаһан үбгэжөөл:

– Би хүн ха юмбиб! Болиш, иихэдээ! – гээд, мүрдэгшын гар зайлуулха гэжэ оролдобо.

– Ши хүн юм гүш?! – гэжэ хабаа ханаһан мүрдэгшэ хоротойгоор баһажа хэлэбэ.

– Алууршан! – гэжэ үбгэжөөл урдаһаань тулгаба. Сэдь-хэлыень сэхэ хатхалан үгэдэ тороһон мүрдэгшэ: – Аа! Тиимэ бы?! – гээд, арай байһан зүрхэниинь сохилжо, амиа бүтэжэ байһан мэтэ хүндөөр амилаба. Удаань, саарһан эшэтэй тамхинда гал аһажа, түргэ – түргэн дээрэ дээрэһэнь хороод, улалзаһан галыень үбгэжөөлэй урал дээрэ тулгажа төөнэхэдөө гарынь шэшэржэ, шүдөө таһа зуунхай зогсобо.

Мэнсыжэ улайшаһан шарайтай Ринчин гуай:

– Тамын оёорто унахаһаа бэшэ ондоо замгүй алууршад! Таанарай гарһаа амиды гарахаб гэжэ ханаһанайшье хэрэггүй! Мүнөө, үглөөшье үхэбэл адли, илгаагүй! – гээд, нууриһаа бодоод, дээрэнь нуужа байһан һандалия саб шүүрэн абажа, мүрдэгшын толгой дээрэ хэды дахин буулгажа үрдибэ. Энэ үедэ саанань зогсоһон сагдаа үбгэжөөлые шүүрэжэ бариха гэжэ даб гээд, өөрөөшье адиста хүртэжэ мухариба. Мүрдэг-

шын ама хамар, толгой түрүүнхээ хара хүрин шуһан урдажа, тэрэ таршалһаар хүдэлхээ болижо, шала дээрэ унжыжа хэбтэшоо. Одоо энэ муу найшуул галзууржа эхилээ. Удангүй бидэнэрыешье хороохо хүсэлтэй байха. Хатуу байжа үзөөрэй! – гэжэ Галсан ханын саанаһаа Даша-Доржодо захиба.

Мэлхэсэйн Ринчин гэжэ үнэр томо бээтэй, таби гара наһантай, шударгы, ухаалиг, хайн зантай хүниие зон нүхэдын мэдэдэг, хүндэлдэг хэн. Үглөөдэрын мүрдэгшэдтэ сохюулаад, арай голтойхон эрьежэ ерэхэдээ:

– Унаган нютагайм найхан нүхэд, аха дүүнэрни! Удангүй намайе эндэһээ абаашаха. Амиды мэндэ гарахамни мэдэгдээгүй байһан дээрэһээ, тэрэ алууршанда гар хүрэхэ гэжэ шиидээб. Сэхыень хэлэхэдэ, тэсээгүйб! Таанарни, энэ тамаһаа амиды мэндэ гарабал, намайе эхэ орондоо, түрэл саданартаа үнэн сэхэ хүн байгаа гэжэ дамжуулна бээтэ. Сэдьхэлээ шанга барижа, саашадахи амидарал тухайгаа бодожо ябаарайгты гэжэ үри хүүгэд, ашанартамни захяарайгты! – гэжэ бэе дээрээ элдэбые үзэһэн энэ хүртэй эрэ һүүлшынгөө захяа хэлэхэдээ, нулимсаа нюужа шадаагүй бэлэй. Тойрожо һуһан нүхэдын Ринчин гуайн сэдьхэлыень тэгшэлхэ гэжэ оролдобошье үрдибэгүй. Үүдэн түр-нир нээгдэжэ, дүрбэн шиираг бээтэй зон орожо ерээд, Ринчин гуайе шэрээд гаража ябашаба. Дамдинжаб Шагдар хоёрые хүнэй харахын оногүй болотор сохёод, носилка дээрэ шэрэжэ камера соонь асаржа хаяба.

Даша-Доржо дахяад мүрдэлгэдэ ороходоо залуу, балшархан наһандаа ябаһан Шуумаржаб мүрдэгшэтэй тааралдаба.

– Ши ехээр зобожо, зүдэржэ байгаа хүн байнаш. Гэмтэ ябадалаа мэдэрээгүй һаа, эндэһээ амиды мэндэ гарахаб гэжэ ханаһанайшье үлүү, – гээд, стол дээрэ дэлгээтэй саарһанһаа нэгыень абажа нугалаад:

– Эндэхэнэ гараа табижархи, – гэжэ тулгаба. Хамаг бэень үбдэжэ хүндүүлхэй урьяжа, хүлөөшье татаха тэнхээгүй болон Даша-Доржо дахин сохюулхадаа аяын даахагүйгөө мэдэжэ байһан тула, хүсэд хайнаар бодомжолхо забшьегүй, мүрдэгшын заажа үгэһэн газарта гараа табиба.

БУРАГ АЛДАГДАЖА, АБРАЛ АЙЛАДХАБА

Хамгаалагша Данзанай Даша-Доржын сабидар мори эмээллэжэ унаад, хүбүүень нураггүйгөөр хээрэ тушаажа баярад абашаһан саһаань хойшо эхэ эсэрын сэдхэлдэ айхабтар зоболонтой, хүндэ болонхой байба.

Сабидар мориинь зэргэлээ бригадын Лодойн моридтой ниилэнхэй ябана гэжэ дуулдаба. Анхан сабидар мориинь Лодойн адуун соо ябаһан гүүнэй унаган байгаа. Жалсан ехэ хүбүүнэйнгээ сэрэгэй албанда мордохын урдахана энэ мориинь шүдэлэн наһандань худалдажа абаад, хүбүүгээ моритой болгоһон юм. Жалсан сабидар моринойнгоо нурагаар ошожо, Лодойн адуун сооһоо барижа гэртэй асарба. Эмээл хазаарайн хаанашье ороһон мэдэгдэбэгүй. Данзанһаа асууха хүсэлшье түрэбэгүй. Хүбүүнэйнгээ сэрэгэй албанһаа табигдажа ерэхэхэ урдахана эмээл хазаарыень түхээржэ бэлдэһэн байгаа. Хэды улаан сурба айл байбашье, ехэ хүбүүмни хүнэй үриһөө дутуугүй ябаг гэжэ бодоһон юм. Сабидар мориёо гэртэй асаржа ябахандаа, «Эмээл хазааршье яахаб даа, хүбүүмнил амиды мэндэ бусажа ерүүжэн» – гэжэ дотороо бодожо ябаа бэлэй.

Жалсан Долгор хоёр Үндэрхаанда сэрэгэй алба гаража байһан бага хүбүүндээ: «Ахашни тушаагдаа. Мүнөө мүрдэлгэдэ байна ёһотой. Заһар сүлөөгэй гарабал ахатаяа ошожо уулзаха аргаяа бэдэрээрэй. Ямар байдалтай байһыень мэдээд, түргэн харюу ябуулна бээш» – гэжэ дуулгаба.

Тээд, бага хүбүүнһэнь харюу ерэбэгүй, өөрэйнь нураг суу мэдэгдэхээ болибо. Эхэ эсэгэ хоёрынь: «Хүбүүмнай ямаршье гэм зэмэ хээгүй. Удангүй табигдаад, гэртэй бусажа ерэхэ», – гэнэ этигэжэ, найдажа ябаа һэн. Баригдаһанһаань хойшо хахад нара үнгэржэ, хүбүүниинь бусажа ерэбэгүй. Амидаралай алтан богоһо дээрэ ябаһан хорин гурбахан наһандаа тушаагдаад, мүр улагүй үгы болоһон хүбүүндээ һанаагаа зоболондоо, эжы аба хоёрынь эдэе хоолһоо гаража, нууха байхашье газараа оложо ядадаг болобо. Үргэнэ нойрыншье хүрэхээ болибо. Сомон руу ошоһон харгы руу бүхэли үдэртөө һарабшалжа, ошоһон ерэнэн зонһоо хүбүүгээ нурагшалнад. Эсэтээ, ар-

гань мухардажа, шаргань газардаад, Сэрүүн дуганай Содном ламбагайе бараалхаж, хүбүүнэйнгээ ябадал үзүүлхээс хадаг, шара тоно абаад, Жалсан мордохо баатай болобо. Ламбагайда хүрэхэ ошоод, бурхандань мүргэжэ мэндээ мэдэлсээд, зуухын баруун талада баруун хүлэйнгөө үбдэг нугалжа нууба. Содном ламбагай нуудалаа заһажа энеэбхилхэдэл гээд:

– Зай, Жалсан, хаана зорижо ябанаш? Һайн зуһажа байнагта? – гэжэ асууба.

– Һайн зуһажа байнабди даа. Иишээ Һайн байнагта?

– Һайн даа – гэжэ ламбагай харюусаба.

– Содном ламбагай. Манай хүбүүн Даша-Доржо хамгаа-лагша Данзанда баригдажа тушаалгаад, нураггүй болоһоор хахад һара болобо. Гэм зэмэ хэһэншье юумэн байхагүй. Улас оронойнгоо сэрэгэй албанда алдуу, эндүүгүйгөөр ябажа ерээ һэн. Хөөрхэймни, оройдоол хорин гурба һаһатай балшар амитан. Яаха, хээхээшье ойлгожо ядаад байналди. Багша минь! Та хүбүүнэймни зам мүрыень үзэжэ, хаража үгыт, – гэжэ үбэрһөө алда сэнхир хадаг гаргаад, ламбагайда бариба. Ламбагай хадаг тогтоохо зуураа:

– Зоние бариха, тушаахань олошороод лэ байна. Хөөрхы! Бидэние яахыеньше бү мэдэе. Саг түрэ тиимэхэн лэ байна шуу – гэбэ.

Жалсан үхэрэй суухатай шара тоноёо бурхандань үргөөд, үйһэн түйсэтэй ундая ламбагайн урда табиба. Содном лама шоогоо гаргаад, хоёр гарайнгаа альган соо хэжэ, нюдөө нэгэ анижа, нэгэ нээжэ тооно өөдөө шэртээд, уралаа хүдэлгэжэ аман соогоо гүбэнэн уншалга, шэбшэлгэ хэһэнэйнгээ удаа, гартаа бариһан шоогоо гурба дахин үлеэбэ. Ламбгай шоогоо хаража нуухадаа, Жалсанай хүбүүнтэй холбоотой ямар бэ даа нэгэ нюуса элирхэйлхэ, нээхэ гэһэндэл бодолдо абтажа бисалгал хэнэ. Шоогой яажа буудагые Жалсан мэдэхэ бэшэ һэн хойноо, «Һайн лэ бууһай даа» гэжэ ламбагайн гар тээшэ шүлһөө залгин шэртэжэ, юу айлдахыень шэхээ тодон хүлээнэ.

– Хүбүүнтнай дүрбэн углуутай хара гэртэ амиды мэндэ байна. Юрдөө, ами һаһаниинь түбэгтэйхэн байдалда оронхой. Гэртэе бусажа ерэхэнь мэдэгдэхээс болеод лэ байна янзатай, – гэжэ ламбагай абарал буулгаба.

– Багша минь! Иимэ байдалай тохёолдоод байхада яаха болонобибди? Хайран хүбүүмни... Ямар айхабтар муухай юумэн боложо байна гээшэб? Али наһанаймнай лай, тодхор гээшэб? Ламбагай заһал хэжэ, гай баршадын арилгажа, хүбүүнэймни ами наһыень абаржа, эрьюулжэ үзыт?! Би бэшэ ондоо хэниие гуйхабиб... Хүбүүнэймни гэжэ нэрэтэй, наһа шүдөө гүйсэһэн халюун сар тандаа баринаб, – гэжэ Жалсан уйлаха тооной шэшэргэнэһэн хоолойгоор хэлээд, альгаа хабсаран хүгэдэжэ тонгойбо.

– Зай, яахаб, Жалсан. Нэгэ нютагай зон байнабди. Оролдоод үзээл даа. Ехээр бээе бү зобоо. Горьдолго муу шуу. Тээ оройхон болоходо сараа туужа асараад, манай малтай ниилүүлхэдээ, намтай ерэжэ уулзаарай. Би нэгэ юумэ хэлэхэб даа. Сэдьхэлээ шанга барижа бай гэжэ хүгшэндөө хэлээрэй, – гэжэ ламбагайн захихада, өөртэнь хэлэжэ байһан мэтээр Жалсанда һанагдаба.

Үглөөдэрын хамгаалагша Данзанай һомоной дарга Балдан-Доржотой хамта Жалсанай дүүгэйн гэрэй газраа моринһоо буужа байхань харагдаба. Жалсанай айжа гайхаһаар ошоходонь, дүү Самданиинь тушаагдаад, тэдэнэртэй хамта ябаха гэжэ бэлдэжэ байба. Жалсанай юугээшье ойлгохоо болишоод зогсожо байтарни, Данзан хамгаалагша:

– Ши хамта ябахая һанаагүй бол, түргэн эндэһээ зайлажа үзэ! – гэжэ эбүүдэһэ хүрэмөөр ярд гэбэ. Жалсанай дүү Самдан мордохо гэжэ ябаха зуураа:

– Зай, ахай, бишни иигээд ябахам даа. Һайн һуужа байгаарайгты. Манайхиние харалсажа байна бэээт. Хүүгэдни хүл дээрэ гараагүй, багаханууд байна, – гэхэдээ, хоолойн бүлхитэжэ зангирба. Самданай ехэ хүбүүн Сэдэн-Ешын хорёо дээрэ унажа һуухань харагдаба. Үхибүүдэйн аха болхо энэ хүбүүниинь эсэгын найдаха найдабари байһан юм. Тэрэнэй эсэгээ мөөрөжэ үсэрэлдэбэл, аюултай байдал тохёолдожо болохо һэн. Тэрэ «Абамни бусажа ерэхэ!» – гэжэ дотороо найдаһан дээрэһээ бээе бариба ха юм. Аргатай байбал, энэ муухай аараатан шэнжэтэй Данзанай бахалзуурһаань бажуумаар хүбүүндэ һанагдаа бэлэй.

Жалсан бүлхи залгиһан мэтэ таглараад, юуншые гэжэ хэлэжэ шадабагүй. Дүүгэйнгээ духа дээрэ үнсөөд лэ үлэбэ. Далда ороторни хойноһоонь хаража зогсоходоо:

– Бурхан минь! Бурхан минь! – гэжэ үгэлэн зальбараа бэлэй. Иимэ хүндэ үедэ, бага хүбүүн Бабуу-Доржынгоо сэрэгэй албанай газарһаа тушаагдаба гэжэ дуулаһан байгаа һаа, хөөрхы үбгэнэй яахыеншье таахын аргагүй һэн. Холбоо харилсаанай муу байһан ушарһаа, һара үлүүтэй сагай үнгэрһэн хойно хамта алба хэжэ байһан нүхэрынь гэртэхиндээ дамжуулжа, Жалсанайда дуулгаа бэлэй. Энэ мэдээсэл дуулаһан Жалсан уйда дарагдаад, өөрэйгөө буудажархиха гэжэ байтарни басагадынь хаража, эсэгээ хүгэдэн гуйжа уушхаруулаа һэн.

ХҮНДЭ ЯЛАДА ХҮСЭТЭЙГӨӨР СОХИГДОВО

Тушаагдаһан зоние хүни дунда үмхэй нойтон шииг шэнгэшэһэн шабар камераһаань туужа гаргаба.

Һүниин сэнгэлиг агаар һэрюу татаад, зобожо зүдэрһэн зоной сэдхэл һэргээбэ. Тэдэ сэсэгэй арюухан үнэрөөр анхилһан онгон тэнгэри хээрэ тала, хангай хүбшэдэ түрэжэ, аршаан тунгалаг уһаар ундалжа үдэһэн элүүр шиираг, хүдэр задарюун эрэшүүл һэн. Харин мүнөө үбдэжэ гутарһан, шарха һорьбоһоо эдеэрэ гоожуулан, үһэн һахал, хирэ бөөһэндөө баригдаһаһан сүхигар хүхэ амитад болонхой. Хүнэй харабал, үрэбдэжэ халагламаар хөөрхэйнүүд. Иимэ һайхан дэлгэр жаргалтай орон нютагта хүниие иигэжэ зобоохо ёһо бии юм гэжэ этигэхээр бэшэ. Тэдэнэр хаана абаашуулхаяа, яахаашье байһыень мэдэнгүй. «Нэгэ тээшэмнай абаашажа алахал гээ юм бэээ», – гэжэ тэдэ доро дороо бодонод. Тэдэнэрые буугай жадаар хатхажа, аманда орохогүйгөөр хаража байгаад, ашаанай бүтүү машинада һуулгаад байраһаа хүдэлбэ. Машина тогтон торонгүй ябаад, үдэһөө үнгэржэ байхада зогсобо. Тэдэ зондо бууха зүбшөөл үгэбэ. Машинаһаа буугаад тэдэнэр харахадаа, Хэрлэн гол дээрэ ерээд байһанаа ойлгожо:

- Маанадые Улаанбаатар абаашаха гээ юм байна.
- Тиимэл шэнжэтэй болоод байна гээшэ ха.
- Үндэрхаанай үбэртэ абашаад, буудажа аладаг болоод байһан аад, яагаад бидэниие буудабгүй гээшэб?
- Мэдэхгүй даа. Улсын ниислэлдэ яһаа табиха хубитай байбагүбди?

– Зай, муу юумэ бү яри. Амиды мэндэ үлээжэшье болохо. Бидэнэрэй хэһэн гэмэ зэмэ гэжэ байха бэшэ.

– Түрэ засаг бидэнэрые үршөөхэ гэжэ Улаанбаатар абаашажа байгаа бэээ.

– Түрэ засаг нюдэтэй. Мүрдэдэг мүшхэгшэдээшье дунда юумэ мэдэдэг, энэрхы сэдьхэлтэй зон байхадаа болоо аалам. Үнэн худал хоёрые илгана бэээ, – гэжэ тэдэнэр хоорондоо хөөрэлдэнэд.

Хэрлэн гол мяралзан мүнгэрөөд, намдууханаар урдахадаа, хүнэй сэдьхэлдэ нэгэ юумэ шэбшэн шэбэнэнэн мэтэ болоно. Хээрын тунгалаг уһанһаа ханатараа уугаад, нюур гараа угаажа, ядаржа тулиһан хүбүүдэй үбшэн зоболон тайлдаад, нюдэндэнь гэрэл ороһон мэтэ боложо сэлмэбэ. Ойро зуураханшье голой ногоохон зүлгэ дээрэ хүльбэржэ, үе мүсөө, булшан шүрбэһээ тэниилгэхэхээ жаргалтай юун байха бэлэй. Голой ногоохон зүлгэ дээрэ хэбтэжэл баймаар. Хүн гэдэг амитан байгаали дэлхэйдэ шүтэн бишэржэ, хэшэг буянгаарни амидаралаа тэдхэн дэгжээжэ ябадаг үйлэтэй хадаа, гэм зэмэгүй эдэ зон үзэхэлэнтэ найхан голой тохойдо буужа, сэдьхэлээ һэргээхэ золтой байба ха юм.

Буряад угсаатан эртэ үе саһаа нарьжа сэнгэхэ, дуулажа хуурдаха дуратай дээрэһээ өөһэдөө дуу зохёожо дууладаг абьяастай арад түмэн ха юм. Буряадай арадай дуун дундаршагүй арбин байдаг. Ашаанай машинын байраһаа хүдэлхэ үеэр хэнэй эхилһэниинь мэдэгдэнгүй:

Манаран манаран харагдагша
Манай нютагай уула юм гү,
Мартагдангүйгөөр ханагдагша
Минии нүхэрэй ая зан юм гү?

– гэжэ ехэл гунигтайгаар дуулаба. Найхан дуунай уянга-тай аялгада абтажа, харгалзажа ябаһан буутай хоёр сэрэгэй зон хорибогүй. Хүнэй мэдэлдэ ябаһан зоной эхэнэр хүүгэдээ, эхэ эсэгээ, нютаг уһая һанан гажаржа ябахада ямар хэсүүб? Тэрэ мүртөө үри хүүгэд, эхэ эсэгэдээ эльгэ нимгэтэй, гэдэнэрээ үеын үедэ зүрхэн дотороо ханажа ябадаг монголшуудай хубида бүришье шаналалтай хэрэг.

Зунай үдэр ута. Наранай шэнгэжэ дүтэлхэн багта тушаалгаһан зоние тээһэн машина Улаанбаатар хото орожо ерэбэ. Хоёр дабхар томо байшангай хашаа дотор машина орожо, тушаагдаһан зоние буулгаба. Энэ болобол, Бата сагаан гэжэ томо шорон-түрмэ бэлэй. Нарабшатай ногоон малгайтай дарганар ерэжэ, шэрүүлжэ ерэхэн зоной нэрыень дуудаад байшан дотор оруулба. Хашаа түшөөд хуужа байһан Даша-Доржые хэншые анхарбагүй. Хажуугаарнь үнгэржэ ябаһан нэгэ дарга тэрэниие хургаараа заажэ:

– Энэ юун юм? – гэжэ шэрүүнээр асууба.

– Хэнтэйһээ асарагдаһан зоной нэгэн.

– Энээниие абаашагты! – гэжэ захирба. Хаана абаашахыень халуунда нойгоһон Даша-Доржо ойлгобогүй. Буутай хоёр хүн хажуудань дүтэлжэ бодхоогоод, машинада хуулгаад абаад ябашаба. Нэгэ хэды соо ябаад, ута сагаан байшангай үүдэндэ зогсожо, Даша-Доржые буулгаба. Үндэр гэшхүүр өөдэ ябажа, Даша-Доржые энэ байшанда оруулба. Тарган садхалан, элүүр шиираг эрэшүүлэй наар дээрэ хэбтэжэ байхыень хүбүүн хараад, шорон бэшэ юм гү гэжэ дотороо бодобо. Даша-Доржо камера соо байһан танигдаагүй зонһоо аягүйрхэжэ, хана түшөөд хууба. Абяагүй шэмээгүй байдал эмдэжэ:

– Ямар ехээр ядарһан, зобоһон хүн бэ? – гэжэ нэгэниинь дуугарба.

– Тиимэ байна даа... Зүдэрһэн хөөрхэй байна, – гэжэ нүгөөдэнь нэмээд, Даша-Доржодо хандажа:

– Хаанаһаа шамайе асарааб? – гэжэ асууба.

– Хэнтэйһээ... – гэжэ хүбүүн харюусаба.

– Ямар хэрэгээр тушаагдааби?

– Ямаршые хэрэг хээгүйб.

– Ай, зайлуул... Энэ залуу хүбүүндэ сай уулгажа, хоол эдюулэе – гээд, нэгэ эрэ:

– Ехые эдюулжэ болохогүй шуу, – гэжэ нэмэжэ хэлэбэ.

Гэдэхээс үлдэхэн хүбүүн эдихэ юумэн тухай дуулаад, баярлабашые: «Ехые эдюулжэ болохогүй» – гэхэдэнь гомдожо, «Яһан харуу хүн бэ?» – гэжэ дотороо бодобо. Тэдэнэй нэгэниинь хууриһаа бодожо, аяга сай, хэршэмэг мяха, нэгэ адха айрһа Даша-Доржын урда табиба. Үгэхэн юумыень хүбүүнэй

эдеэд нуужа байтарнь хүлхэн гаража, бэень аятайхан болоод, нууһан шэгтээ унташаба.

Даша-Доржын нэрихэдэ:

– Нэгэ бага унтаба гүш? Зай, мүнөө сай уужа юумэ эди, – гэбэ. Даша-Доржо баярлабашье баһа жаахан юумэ үгэхэнь гү гэхэн бодол толгойдонь оробо. Даша-Доржын бэе амарһан шэнги болобо. Тэрэ хүтэй сай уужа, садатараа мяха эдибэ. Танигдаагүй зоной хоол эдюулжэ ундалуулһандань хүбүүн баярлажа, ойро зуура нуужа зориг ороод:

– Таанар хаанахи, ямар нютагай зомта? – гэжэ хүлһөө аршан асууба.

– Бидэ баруун аймагһаа асарагдаһан зомди. Түрэ засагайнгаа урдаһаа эсэргүү ябадал гаргаһан сэрэгэй дарганарбди. Арба арбан жэл абаад, нууха газар руумнай абаашахыень хүлэжэ байнабди, – гэжэ нэгэниинь харюусаба.

Хүбүүнэй хоёр хоноод байтарни нэрыень дуудаба. Газаашаа гарахадань гэшхүүртэ тулгажа байлгаһан тэбшэгүй зайдан машинада хүбүүе нуулгаба. Машинын бүхээгэй ара талада дэгэлэй толгой дээгүүрээ нэмэриһэн хүн нуужа байба. Машинын нууриһаа хүдэлхэдэ:

– Ши хэмшэ? – гэжэ Даша-Доржо асууба.

– Би Ринчин-Нимаб... – гэжэ нэгэ нютагһаа хамта тушаагдаһан залуу хүбүүн харюусаба. Даша-Доржо баярлажа:

– Ямар ябажа байнаш? – гэжэ шэбэнэжэ асууба.

– Яахаб даа... Иигээд лэ ябажа байнаб. Ши гэмгүй гүш? Хэзээ ерээбши?

– Үйлөөл үзэжэ ябагдана. Яахаб даа... – гэжэ хүбүүд хэды үгэ андалдаба.

Ринчин-Нима һаял Хэнтэйһээ асарагдаһан байба.

Машина Зайсан хадын ама үгсэн ябаад, холо бэшэ баригдаһан гурбан гэрэй дэргэдэ зогсожо, тэрэ хоёрые буулгаба. Тэрэ гурбан гэр дотор Хэнтэй, Дорнодһоо асарагдаһан буряад яһанай эрэшүүл байба. Нютагайнь танил зон Бүүбэйн Рэгээн, Башуудайн Доржо, аха дүү Нямын Зарп, Аампил хоёр, Ашидай Равдан, Содномой Доржсүрэн, абгань Самдан гэгшэд байба. Бүри саашань анхаржа хараһыень түрэхэн дүү – хори наһатайхан Бабуу-Доржонь сэрэгэйнгээ хубсаһатай зогсожо

байба. Даша-Доржо нюдэндөө этигэжэ ядан гайхахын ехээр гайхаба. Гэхэдээ яахаб, байһан юумэн байһан соогоо байба. Иимэ бэрхэ сагта, хүнэй мэдэлдэ ороод ябахандаа, шорон түрмын мухарта аха дүү, нютаг нугын зон уулзана гэдэг болобол баярламаар, азатай хоморой ушар болобошье, бүгэдөөрэн орон түрэдөө эсэргүү ябадал гаргаа гэжэ хардуулһан зон уулзажа байнабди гэжэ ханахадань, ямар гунигтайб, ямар уйдхартайб. Зэмэтэ ябадал хээгүй аад, аха дүү, амараг саданарай иигэжэ шорон-түрмын оёорто уулзахада ямар хэсүүб, ямар хүндэб? Эндэ боложо байһан уулзалга – найр наадан бэшэ. «Бидэнэрые ямархан хуби заяан угтажа байнаб?» – гэжэ тэдэнэрэй бэе бээдээ сэдхэлэйрээ түшэглэн һуужа, дороһоо абажа уйтайгаар ханаа алдахань, зүрхэеэ химэлүүлжэ байһан мэтэ үрэдэлтэй. «Иигэжэ маанадай хардуулаад, зоболон амасажа байһыемнай, мүнөөхи маршал Чойбалсан мэдэнэ гү? Мэдэхэгүй юу хэжэ һуудаг юм!?» – гэхэ мэтэшэлэн тэдэнэр хоорондоо хүүрдэлдэнэ.

Бабуу-Доржо Үндэрхаанай долоодохи сэрэгэй дивизидэ алба хэжэ, багшаар ажаллажа байһан аад тушаагдаһан байба. Абынь дүү болохо абгань нютагайнгаа хэдэн эрэшүүлтэй хамта гэнтэ тушаагдаад, эндэ асаргдаһан байба. Эдэ тушаагдаһан зон Зайсан хадын аманда Октябриин хубисхалай баярай үнгэртэр барянда хаалтатой байха баатай болобо. Эдэнэрые мүшхэжэ, ехээр зобообошьегүй. Мүшхөөдшье юу хэхэ бэлэй. Доройтожо ядарһан бээн тэнхээржэ, шарха хорьбонуудын эдэгэбэ. Газар шалатай гэрэй оёорто һэеы хаяжа үгөөд унтуулдаг хэн. Бороогой ороходонь дороо хэжэ унтаха һэеыгээ дээрээ нэмэреэд һуубад. Тиигээгүй хаань, уулаһаа урдажа ерэнэн бороогой уһан гэрэйн хаяагаар урдажа ороод, һэеыень нэбтэ норгожо, дээрэн хэбтэхэ һуухын арагүй болотор норхожорхихо ха юм.

Намар тээшээ боложо, үдэшэ үглөөниинь һэрюун болоходонь тэрлигһээ бэшэ ондоо нэмэрхэ хубсаһагүй зон хаша-салдажа, бэе бээ нюргаараа түшэжэ һууха баатай болобо. Даша-Доржын сээжэдэ дотортой хүхэ даалимба дэгэл уригдажа абаха танагүй болобо. Гуталын хаяржа, хүлэйн хурган бултайшаба. Байгаалин жама ёһоор саһан орожо, хүйтэнэй эршэ шангарба. Туула голһоо жабарай сохёод ерэхэдэ тэсэхын

аргагүй боложо, хүлдэжэ үхэхэ туйлдаа хүрэбэ. Тиигээр байтарнь, Бата сагаан гэдэг түрмэ-шорондо абаашажа хааба. Хуушаржа дулаа барихаяа болиһон хубсаһа үгөө болобо.

Нэгэ үдэр Даша-Доржые жадатай буу барихан сэрэгшэ урдаа туугаад, Дотоодые хамгаалха яаман тээшэ шэглэбэ. Сэлбын голой хүүргэ дээгүүр гаража ябатараа хуушуур наймаалжа һууһан хүнтэй дайралдаад:

– Хуушуур абаж үгыт? – гэжэ Даша-Доржо сэрэгшэниие гуйба. Тэрэнь:

– Тиигэеэ – гэжэ зүбшөөбэ. Даша-Доржо баярлаад, нюужа, хабшажа ябаһан гурбан түхэригөө сэрэгшэндэ һарбайба. Сэрэгшэн мүнгыень абажа үбэртэлөөд, хуушуур абажа үгэһэн юумэн байхагүй, буугайнгаа жадаар гамгүй хатхаһаар хатхаад, Дотоодые хамгаалгын газарай хорой руу туужа оруулба. Хашаа дотор байһан гэрэй онигор сонхоор нэгэ хүн нюураа бултайлгажа:

– Даша-Доржо! Ямар ябанаш даа? Хэзээ эндэ ерээбши? Би Мархайн Сэбээн тушаагдаад байнаб! Манай нютагай зон эндэ бии. Хэн нэгэмнай эндэһээ амиды гарабал, бидэ зэмэтэ ябадал хээгүй аад, хардагдаад, алуулха туйлдаа хүрөөд байнабди гэжэ аха дүүнэртэмнай дуулгана бэээ, – гэжэ тэрэ уйтахан сонхоороо һүхиржэ үрдибэ.

Даша-Доржые туугаад, байһан гэр дотор оруулба. Тэрэ байһан дотор ялалзан туяарһан олон гоё одон, медальнуудые зүүһэн дүрбэн томо янзын дарганар байба. Тэдэнэрэй дунда ород хүн диван дээрэ налайжа хэбтэнхэй тамхи бааюулна. Нэгэниинь Даша-Доржо тээшэ эрьежэ хараад:

– Ямар хэрэг хэһэн хүмши? – гэжэ асууба.

– Ямаршые зэмэтэ ябадал хээгүйб – гэжэ Даша-Доржо хэлээд, «Энэ томоотой дарганар ушар ябадалыемни ойлгожо магад» гэжэ дотороо бодоод:

– Засаг түрэ нюдэтэй гэдэг, минии асуудал үнэн мүрөөрни илгажа, һалгажа үгыт. Олон һара зобожо, зүдэржэ ябанаб – гэбэ.

– Аа! Тиигэнэ гүш?! – гээд, гартаа барижа байһан түмэр шугамаар Даша-Доржын толгой дээрэнь буулгаба. Хүбүүнэй ухаан балартаад, шала дээрэ унашаба. Хэды саг үнгэрөө юм,

мэдээ орожо үндыхэдэнь, тэрэниие бодхоожо хандали дээрэ хуулгаад:

– Шихэнэн зэмээ мэдэрээгүй хаа, энээндэ хүртэхэш! – гээд, буугай номо харуулжа занабa. Тиигэжэ байтарнь, ород дарга хүбүүнэй нюур руу сэхэ шаажа, тэрэ дахяад лэ мэдэрэлээ алдажа унаба. Арай гэжэ үндыгөөд, хана түшэжэ хууба. Хүбүүнэй хоёр шанааһаань хүйтэн хүлһэн адхарба. Юун болоһон юм, халуун сай хэжэ, зүһэмэг хилээмэ үгэжэ эдеэлүүлээд, тамхи татуулба. Даша-Доржын хэгээ орожо хуутарнь:

– Зай, ши! Мархайн Очир түрүүтэй орон түрэдөө эсэргүүсэһэн зоной суглаанда хабаадаһан байнаш. Тэрэ суглаантнай Үндэр уляаһатада болоо. Тиихэдэ, партизан Норбо-Ринчинһээ Егүүзэрийн хийдэй лама халзан Донойдо бэшэг хүргэжэ үгөөш. Ойлгобо гүш? Хэрбээ, хүнэй асуубалнь, халзан Доной Егүүзэрийн хийдэй айлнуудай баруун талаһаа гурбадахи хүрин үүдэтэй гэртэ байдаг гэжэ хэлээрэй! – гэбэ.

– Үгы, би...

– Дуугай бай! Эндэ элдэб үлүү юумэ хэлэжэ болохогүй! Мүшхэбэридэ орооб гэжэ эндэ гараа таби! – гээд, саарһа урдань түлхижэ, гартань гуурһа барюулба.

Юумэ хэлэхэ тэнхээгүй болоһон Даша-Доржо: «Тэрээнтэй тэрээншьегүй үнгэрһэн хорбоо...» – гэжэ дотороо сэдьхээд, урдань түлхиһэн саарһан дээрэ гараа табяад, газаашаа гаража ябахатаа, «Ямаршье үйлын үритэй юртэмсэб даа?... – гэжэ амидаралай удха ушарыень ойлгохоео болижо тулгардаба.

Газаа хүйтэн жабар ташаганажа байба.

– Нара һалхинда гараха хүн байна гү? – гэжэ тушаагдаһан зонһоо сэрэгэй хүн уряангыгаар асууба.

– Байна, байна... – гэлдэжэ, урилдахаһаа наагуур боложо байгаад, зон газаашаа буляалдаба. Тэдэ зониие Туула гол хүрэтэр абаашаад, хүн бүхэндэнь даахыса мүльһэ үргэлүүлээд, гүйдэлөөрни туужа, үйлэ тамыень үзүүлжэ, баряанда байһан гэртэнь асарба.

Хоёрдохи харын тэнгээр шорон түрмын камера соо хоёр хүн орожо ерээд, тушаагдаһан зоной нэрыень дуудажа, хатуу журамтай лагерьта арба-арбан жэлээр ябуулха гэжэ зарлиг тогтоол уншаба. Ямаршье сүүд хэнгүйгөөр гэм зэмэгүй малшан

зондо зэмэ тохохо юрын хэрэг байгаа. Тэдэнэр энэ зарлигыень амаа ангайгаад лэ шагнаха баатай болодог нэн. Ямаршье зэмэгүй аад лэ, олон харын туршада мүшхэлгэдэ орожо зоболон амсаад, иимэ найхан эрэшүүл хубисхалта намай урдаһаа эсэргүү ябадал гаргаабди гэжэ хардалга гүрдэлгэдэ орожо, арба-арбан жэлээр түрмэ-шорондо хаагдажа байхадаа тэсэхын аргагүй үйлэ хэрэг болоһон байдаг. Арбан жэлээр түрмэ-шорондо хаагдахаһаа байтагай, арбаншье һара соо амиды мэндэ ябахыень мэдэхын аргагүй болоһон үбгэдшье тэдэнэрэй дунда байгаа. Болохо юумэниинь болоно бээ гээд, энэ шабар түрмын ханыень дэлбэ татан газашаа гаража, үйлөөрөө болохо хүсэлшье зариманай зосоонь түрэнэ. Теэд, яахыншье аргагүй! Дээшээ тэнгэри холо, доошоо газар хатуу... Түрэ засаг нюдэтэй гэдэг! Тэрэ нюдэниинь хаанаб?!

АЛСЫН ЗАМДА ГАРАБА

Хото дээгүүр утаа манан бүрхэнэ. Зүүн Сэлбын голой жабараар бушхаһан хүйтэн нэгэ үдэр тушаагдаһан зоние замда ябуулхаар ашанай бүтүү машина руу шэхэбэ. «Яжа ябаха зон гээшэбибди?» – гэлсэжэ, бэе бээе гэшхэн барин, мүлхиһөөр, хэбтэһээр, хабшуулдаһаар һуури байраһаа олобо.

– Хаана, ямар газарта ошожо, арбан жэлыень яжа үнгэргэхэ зонбибди?

– Амиды мэндэ гэр орондоо бусажа ерэхэ аза заяан байхал бээ.

– Бурхан мэдэнэ даа, – гэлсэһээр байтарнь ашаанай машина хүдэлжэ, аянай замда гараад, үдэр хүнигүй ябаба. Хайшаа ябажа, хаанашье ябажа байһаниинь мэдэгдэнгүй. Хаа-яхан буулгахадаа, сэрэгэй зон шангалжа харууһална.

Машинань ниилээд холохон ябажа, нэгэ газарта хүрэжэ зогсобо.

– Машинаһаа буугты! – гэжэ захиралта үгтөөд, тушаагдаһан зоние тооложо байгаад, ород маягаар баригдаһан набтархан модон гэрэй хажууда, нэгэ нэгээрнь буулгаба. Бүгдөөрэн ород сагданар хоорондоо зам гарганхай жэрылдэжэ зогсобо. Тушаагда-

жа ерэнэн зон доро дороо гайхалсаба. Бултыень туужа абаашаад, халуун уһанда оруулаад, хубсаһыень нэлгүүлжэ үмдэхүүлбэ. Эдэ зоной дунда бага сага ород хэлэ тухайлдаг байһан наһатай зон:

– Бидэ хаана ерээд байнабибди? – гэжэ асууба.

– Хягта хото ерээд байнат. Зүблэлтэ гүрэн. Олон табые асуужа болохогүй! – гэжэ ород сэрэгшэн шангарба.

– Бидэнэрые, алаха гэжэ байна гү, али абарха гэнэ гү? Зүблэлтэ гүрэн асарһаниинь ямар удха, ушартай? – гэжэ тушаагдаһан зон хоорондоо гүбэ-шэбэр хөөрэлдэнэ.

– Хари... Юун боложо байнаб даа...

– Энэ Зүблэлтэ гүрэндэ арбан жэлэйнгээ яла амасаха болобо гүбди? Уурхай – шахтын ажалда мори шарга мэтээр бидэндэ нүүрһэ зүтхүүлхэ гээ гү?

– Газар доро гү?

– Тиимэл ааб даа.

– Тиигэбэл, амиды гарахамни гэжэ ханаһанай үлүү ха даа.

– Зурхай табисуурнай ямар байнаб даа. Тэрээнһээл болохо.

– Бидэ хамта хэды зон байнабибди?

– Хоёр зуугаад...

– Хоёр зуугаад... Яабашье, хирэ бөөһэнһөө халабабди, – гэжэ хоорондоо хөөрэлдэжэ гайхалаа бараһаар Хягтада хэды хоноод, Улаан-Үдэ хото асарагдаба. Эндэһээ бүри саашань ябуулха зорилготой тушаалгаһан зоние ашаанай вагондо һуулгаба.

– Бидэнэрые хайшань абаашахань бэ? – гэжэ нэгэ ородһоо нурахадань, харюу хэлэбэгүй. Тэрэ хүн мэдэхэгүй байжа болоо ха.

Замдаа ашаанайнгаа вагоной үүдээр шахасалдажа байгаад Байгал далайе хараба. «Энэ юртэмсэдэ иимэ ехэ уһан байдаг юм байна. Бурхан минь! – гэжэ зальбаржа ябаба. Далай дээгүүр һаарал манан татаад, уйдхартай, гунигтай мэдэрэл түрүүлнэ. Хэды шэнээн ябаһанииншье мэдэгдэбэгүй. Олон буха тэргын (паравоз) шанга дохёо үгэжэ, иишэ-тиишээ хүндэлхэнь хүртэй. Буха тэргын ябадал доро газар нижэгэнэн дорьбохо юм. Ябаһаар байтараа нэгэ ехэ хото хүрэжэ ерэбэ. Тэрэнь Эрхүү хото байба. Тэндэ бултыень вагонһоо буулгажа, сэрэгэй зон мэтээр жагсаагаад: «Хэн хэды жэлээр эрхэеэ хаһагдааб?» – гэжэ соносхобо. Тушаагдаһан зон ушарыень ойлгонгүй нэгэ хэнэн гайхалдажа

зогсобо. Ойлгожо мэдэн гэнээн, арба-арбан жэл абажа ерэнэн зоной жэлнүүдые хасажа, таба, найман жэл болгожо хүнгэрүүлбэ. Даша-Доржо табан жэлэй ялада унаба. «Арбан жэл яажа ябаха юм?» – гэжэ зүрхэ алдажа ябаһан хүн эрхэбэшэ һэргэжэ урма, зориг оробо. Дахяад лэ тэдэнэрые ашаанай вагондо дүшэ-дүшөөр һуулгажа, буха тэргэ шанга дохёо үгөөд, аянайнгаа ута зам үргэлжэлүүлбэ. Энэ үедэ зон сүлөөтэй хэбэртэй боложо, хоорондоо хөөрэлдэжэ, һаналаа хубаалдаха аргаяа олобо. Ямар ажалда хүдэлжэ, яаха – хээхэеэ мэдээгүйшые һаа, тамын амитан тамадаа жаргалтай гэгшэдэл зариманиинь шог зугаа дэлгэжэ, энеэлдэжэ, шууялдажа захалба.

– Бидэ хии морин хүлдэеэ арайл уладаа гэшхээгүй ябажа байгаа зон байнабди. Арбан жэл абаһан аад, табан жэл болотор хасахадань, гайгүй мэтээр тэдэнэртэ үзэгдэбэ ха юм.

– Үхэхэ сагнай арайл болоогүй юм байна даа – гэлсэбэ.

– Шамайе абаашаад, газар доро хаяжархихадань, тэндэнэ амиды гаража шадаха хүн гүш?

– Үри хүүгэдэймни хуби заяан гэжэ байһан лэ байха.

– Зүблэлтэ орон түрэ, Сталин багша бидэниие эбгээл, хайрадаа багтааһай даа, хөөрхэй.

– Манай Чойбалсанай бидэниие энхэрээгүй байхадань, энэ томо ороной азаргын нэхыдэ шэгэнэн хуурс мэтэ үсөөхэн бидэниие һахалта багшын аршалхань юуншые бэшэ.

– Мэдэгдээгүй даа. Табан жэл хүдэлжэ хүшхэрэнгүй хүлөө жиихэ ажалда хаяха гэжэ байхадаа болохо. Өөрэйгөө даһан хүсэ ехэтэй ород гүрэндэ хоёр, гурбан зуугаад буряадуудые ябуулхын орондо монгол орондоо байлгаад, модон гэрнүүдые барюулжа, тэргэ, шаргануудые дархалуулаа һаань, үлүү дээрэ байгаа.

– Тиигэхэл байгаа гүбэ...

– Манай буряад яһатан хүнһөө дороор ашалаагүй, ёһо гурим эмдээгүй байха. Дайн дажар үүдхэжэ, тонуул дээрмэ хээгүй. Ород японой дайнай болоходо хашалган хамалганда орожо тусаагдаабди. Тэрэнэй удаа, сагаантан улаантанай хямаралдахада баһал оһолтожо, шэлдэг хүбүүдээ абтагдажа алдаад, мал хүрэнгөө дээрэмдүүлжэ, байха һууха аргагүй болоходоо шуһа мяха нэгэтэй Монгол орондо амгалан тайбан байдалтай гэлсээд лэ, нүүжэ ерээ бэлэйбди. Тайбан, жаргалтай байһамнай энэ боложо байна.

– Тиимээ... Арадай засаг, арадай засаг гээд аргагүй боломной юум бэ? Арад зоноо иигэжэ тамалдаг арадай засаг гэжэ байдаг юм гү?

– Түрэ засагһаа боложо байдаг юм гү, тэрэ засагаймнай толгойдо һууһан Чойбалсан гэдэг хүн ямар лэ хүн юм ааб даа?

– Бидэнэрые түрэ засагтаа эсэргүүсэһэн зон гээд, хюдажа байна ха юм. Эгээл боро, юрын малша зоние хюдажа байхдаа, тэрэ Чойбалсан түрүүтэй засаг барижа байһан зомнай хэн боложо тааранаб?

– Зүб даа...

– Сэрэнэй Бутид, Жамсаранай Сэбээн, Ринчинэй Элбэг-Доржо зэргын манай яһанай олон зон Сүхэбаатар жанжантай ойро түтэ ябажа, нүхэсэжэ, хубисхалай үйлэ хэрэг, нам түрые заһажа тааруулжа, соёл, шэнжэлхэ ухаае үүсхэн хүгжөөхын тула гар бэеэрэе оролсоһон, хуби нэмэриее хандиблаһан гэдэг. Тэрэнь ороггүй, таһа мартагдаха юм гү?

– Тэрэниие бү мэдэ, манай хэрэг бэшэ. Бидэнэрые иимэ олоорной тушаажа абаад, энэ харата муухай хэрэгээ зогсоогоо һаань болохол байгаа. Би арба найма наһатай хүбүүтэй хүм. Тэрэмни яажа байгаа юм? Маанад шэнги үйлэ, гайда бү ороһой даа, – гэжэ нэгэниинь нэмэбэ.

Лама байрын нэгэ үбгэжөөл бодолдо абтажа һуутараа, хүндөөр һанаа алдаад:

– Ай, бурхан гончиг сүм минь! Бурхан шажанаа уладаа гэшхэжэ дууһаа! Баһа хажуугаарни, иимэ олон эрэшүүлдэ амидын тама эдлүүлжэ байна, – гэжэ толгойгоо һэжэрээд: – Бурхан тэнгэри, орон дэлхэймнай маанадаа хаража, болгоожол байдаг юм бээ. Хэзээ нэгэ сагта нүгэл буян, үнэн худал хоёр уһа тоһон шэнги илгарха бээ, – гэжэ хоёр гараа дээрэ үргөөд, наманшалжа зальбарба.

Ядарһан зон энэ мэтые, элдэб эсые хөөрэлдэһөөр ябаба. Хэн нэгэниинь сэдхэлээ хүмэрижэ гутарһан аялгаар:

Түмэр машинын түерөөндэ

Түбинь хүдэлһэн шэнги байна.

Түрэхэн нютагаа һанахадамни

Түрэлөө урилһан шэнги байна, – гэжэ дуулаха-

дань, олоороо залгажа саашань:

Галтай машинын түерөөндэ
Газар хүдэлхэн шэнги байна.
Гарахан нютагаа ханахадамни

Галаб эрьехэн шэнги байна, – гэжэ хоолой ниилүүлэн уяража дуулаба. Хубисхалда эсэргүү ябадал гаргаа гэжэ хардуулаад, эхэ оронһоо намнуулан гаража ябахан энэ хайхан эрэшүүл энээнһээ өөрөөр яажа дуулаха бэлэй. Энэ дуун тэдэнэрэй зүрхэнэй гүн сооһоо гаража, буха тэргын нээрээнтэй ниилэжэ, хариин тэнгэридэ замхаржа байба. Тиигэбэшье, вагонһоо вагондо дамжан долгилжо, бүхы эрэшүүлэй сэдьхэлэй утаһые дайрана. Иигэжэ хайратай эрэшүүлэй уй гашуудал сэдьхэл соонь үерлэхэдөө, хайхан дуун боложо, газашаа булалдажа гараба ха юм.

Энэ ута аянай замда айхабтар ехээр дабһалһан загаһа, зүһэмэг хилээмэ эдуюлжэ, үдэр соогоо нэгэ удаа найман литрэй хүнэг соо уһа үгэхэдэнь дүшэн хүндэ юун болохоб даа. Амаа ангажа, аргаа ядахадаа вагоной жэжэхэн сонхын шэл дээрэ сэнтэжэ хүлдэһэн мүльһэ ээлжээгээр, нэгэ хүн гурба дахин долёобо. Тиигэбэшье, аманай ангаа гараха юм бэшэ. Гэдэһээ үлдэхын орондо нөөхил шороб загаһаяа эдихэхээ бэшэ ондоо арга үгы. Тэдэнэрые Красноярск, Свердловск, Москва хотонуудаар дайруулжа, хамта хорин дүрбэн үдэр хоног ябуулаад, Пенюга гэжэ үртөөн дээрэ буулгаба.

САР БОЛОЖО, МОДО ШЭРЭБЭ

Тушаагдажа зүдэрхэн эдэ зоной Пенюга гэжэ үртөөн дээрэ буухадань, хоёр метр гүнзэгы зузаан саһан далай, хабһанай забһараар, хасар ама нэбтэ үлээһэн ябган шуурган улин эшхэржэ, зүрхээ эдижэ, сэдьхэлээ алдамаар газар дайда урдань хабтайба. Эдэ зоние газар гэртэ байралуулаад, халуун уһанда оруулжа, бэеын угаалгаба. Тэрэ газар гэртэнь хүнэй унтажа хэбтэхын аргагүйгөөр хулпаа хазажа, тархаан гүйдэнэ. Нуумгашаа нуужа, хэдэн хоног арай гэжэ үнгэргөө болобо.

Дабһатай шороб загаһа олон хоногто эдижэ, ангажа тулиһан эрэшүүл, өөрын эрхэгүй ундаа хүрэхэн мал мэтэ саһа

эдибэ. Тэрээнһээ боложо юм гү, ядаржа тулиһан бээтэй дүрбэн хүнэй гэдэһэнийн хэнгэрэгтэл адли боложо пүсхыгөөд, хүхэ эрөөн болобо. Тэдэнэр удаан тэсэнгүй нүгэлтэ юртэмсээ орхижо ошохо баатай болоо һэн. Хариин газарта дүрбэн нүхэдөө хэтын хэтэдэ орхидоо, зобожо ябаһан зоной сэдхэлдэ хүндэ сохилто болобо.

Тушаагдаһан эмэтэдые ажалда хубаарилба. Жалсанай Даша-Доржо, Парнуугай Чимит-Доржо, Бүүбэйн Рэгзэн, Башуудайн Доржо, Сэдэбэй Дамдин, Борбонойн Дондог, Раднын Сэдэн – эдэ зон нэгэ бригада болобо. Хэды хоног соо ажал хэхэдэл гээд, замаа саашань үргэлжэлүүлхэ үйлэтэй байба.

Даша-Доржотой хамта арбаан хүниие, хамалганда ороһон гуша гаран ород нүхэдтэй ниилүүлээд ябагаар туужа ябуулба. Саһа хахалжа, зорюута гаргаһан замаар ябаагүй һаа, саһан далайе гаталжа ябахын аргагүй байгаа. Үдэр соогоо гуша дүшэн модо газарые ябагаар, амарангүй туулгажа ябахата амархан хэрэг бэшэ байба. Зарима зонинь эсэхэ туйлдаа хүрөөд, хүлөө шэрэжэ ябаха тэнхээгүй боложо гуйбалзахадань, ород сэрэгшэд:

– Яба! – гэжэ муухайгаар хашхараад, буугайнгаа хүрзөөр сохёод унгаажархина. Гэбэшье, амиды хүн ха даа, ойро зуура хана соо хэбтээд, гуйбалзан бодоһоор нүхэдөө хүсэжэ ерэнэ. Ород хэлэ мэдэхгүй дээрэһээ, хэнэй юуншые гэһые ойлгохын аргагүй бэрхэтэй. Хэлэ мэдэдэг хүнһөө хир-хирэ болоод лэ асуужа ябахань зоболонтой. Ушар байдалаа, туужа ябаһан сэрэгэй зондо ойлгуулжа шадахагүй байхада, энэ замай утада тон хүндэ байгаа.

Нэгэ модо бэлдэдэг бааза дээрэ һара үлүүтэй ажаллаба. Жэжэхэн ябган шарга дээрэ зургаа метр утатай модо тээгээд, хоёр хоёроороо ута аргамжаар шэрэжэ жүтхэнэ, нэгэниинь хойноһоонь түлхинэ. Даша-Доржо, Дондог, Сэдэн гурбан нэгэ шаргада тааража хүдэлбэ. Хошон зугаатай Дондог:

– Манай буряядууд сараа хүллөөд модо шэрэдэг. Одоо мүнөө өөһэдөө сар болобобди, – гэжэ нүгөө хоёроо энеэлгэбэ. Үглөөгүүр модоо шэрэжэ хүдэлхэдөө, орой болоһон хойно буулгаха газартаа хүрэжэ ерэдэг байба. Эдихэ хоолын гэхэдэ, нэгэ үдэр соогоо килограмм хилээмэн ноормотой. Тэрэ хоолоо үдэшэлэн ажалай һүүлдэ абаха аргатай. Жэжэхэн шарга

дээрэ ута модо тээгээд шэрэхэдэ саһанда шэнгээд, хүндэ гэдэ-гынь жэгтэйхэн. «Һайн хүн һанаагаар» гэгшэдэл ондоо шарга дээрэ модо шэрэжэ ябаһан Чимид-Доржо бидэ гурбанай ядалсажа ябахыемнай хараад, тээһэн модоноймной үзүүрэй газраар шэрэгдэхэеэ болитор шарга дээрэмнай урагшань болгожо тээлсэбэ.

Нэгэ орой болоһон хойно, ноормо хилээмээ абаад эдижэ һуухадаа Даша-Доржо, Дондог, Сэдэн гурбан:

– Үглөөдэр хоёр удаа ябажа, хоёр-хоёр ноормо хилээмэ абажа үзэе, – гэлсэбэд. Гэбэшье, ород зон монголшуудай хилээмээ абажа байхадань дээрэмдэжэ зобоодог байба. Тэдэнэр нэгэ дахин модо шэрэжэ асараад, түүдэг носоожо, тэрэнэй тойроод һуудаг хэн. Монголшууд ородуудай түлэһэн галда дүтэлжэ, тойрожо һууһан зоной ара нюрганда зогсоод, гараа һунаажа дулаасууһан болоод, холодохо баатай болодог хэн. Тушаагдаһан ородууд харуул хаража байһан сэрэгэй зонтой тоосолдоод, наншалаа үүдхэхэ ушарнууд боложол байгаа. Ородуудһаа болгоомжолжо Даша-Доржо нютагайнгаа зонтой таба-зургаан хүн боложо ниилээд, хилээмэ үгэдэг сонхо доро ошожо нормоёо абадаг хэн. Тиигэжэ, олоороо ошожо абаагүй һаа, хоһон хонохо саг болодог байба. Хонодог байрань шиигэй үнэрөөр хангалтаһан, хулпаа хорхойн исалжа байһан нүхэн гэр. Бүхэли үдэртөө модо шэрэжэ, унаха болотороо эсэһэн, ядарһан зон тэрэ нүхэн гэртээ ерэжэ, бүхэли хүнндөө хулпаа хорхойтой тэмсэжэ, үйлэ тамаа үзэжэ хононо. Тэрэнэй хажуугаар гэдэхэеэ үлдэхэ гэжэ баһа бэрхэ. Абаад эдихэ гэхэдэ бэлэн хоол хаанаһаа олдохоб? Мүнгэн гэжэ байха бэшэ.

Үһэтэй ород дэгэлэйрээ хүйтэнһөө бээ хамгаалхын хажуугаар доторойнь ноһо зулгаажа, альган соогоо хөөбэри болотор монсойлгоод, дайралдаһан айлай сонхо доронь ошоод харуулхада, ород абгайнууд түүхэй, болоһон хоёр гурбан хартаабха бариха гараад, тэрэ монсогор хөөбэриемнай андалдажа абадаг хэн. Энэ хоёр гурбан хартаабха дээдын олзо мэтээр үзэгдэхэ. Ошон ошотороо үмдэжэ ябаһан ноһотой ород дэгэлэймнай ноһон барагдажа, хүнэй хаяһан хог дээрэхэ яһа оложо, тэрэнээ аршаа болоод, дууһатарни мэрэжэ ябаханда баһал үлэ болодог хэн. Ямар нэгэ булуугай яһан дайралдабал – одоол

жаргал мэтээр ханагдадаг бэлэй, хөөрхы! Хүн гэдэг амитан үлбэрдэжэ үхэхэгүйн тула, болохо болохогүй юумэ бултыень хэдэг. Иимэрхүү байдалда саһа махажа ажал хэхээр урда зүг тээшэ ябаһаар байба. Нэгэ үдэр холоһоо арзайжа үндэр-үндэр башня, хоолойнууд харагдаба. Үйлдэбэрийн газар ха гэжэ бодобо. «Бидэ буряадууд эндэ байрлажа ажал хэхэ зон гүбди?» – гэжэ хоорондоо хөөрэлдэхэ юм. Тэрэнь, «Тройпромс» гэжэ нефти абадаг уурхай байба. Энэ нютагта тон оройтожо ерэдэг хабарай сагай уларилда таарангүй олон хүбүүд наһанайнгаа зам дүүргэхэ баатай болоо бэлэй. Үдэр хүнигүй саһаар шуургалжа байдаг, агаар уһаниинь – хүхэ ногоон тэнгэритэй, нарата һайхан Монгол ороной элүүр тунгалаг агаар, сэбэр арюухан уһантай яажа жэшэлтэйб?! Эндэхи газарай муухай агаар, булангиртай уһан олон буряад эрэшүүлэй амиа хуряаха ушарай шалтагаан боложо болоо. Ядаржа доройтоод ябахада туһалха эмшэн, эм дом гэжэ байха бэшэ. Үбдэжэ зобоһон нүхэрөө дэмыл түшэжэ, хаража һуугаад лэ үнгэрүүлдэг байгаа. Бэшэ яахыншье аргагүй! Нютагһаа хамта тушаагдажа ерээд, энэ холын хизаарта үхэлээ хүлэжэ хэбтэһэн Ринчин-Нима:

– Даша-Доржо-оо! Бишни тэсэхэеэ болёоб даа. Амиды мэндэ нютагаа бусабал эжы, дүүнэртэмни иимэл газарта яһаа табяа гээд хэлээрэй даа, – гэжэ тамиргүйхэн дуугаар арай ядан хэлэхэдээ галгүй болоһон нюдэндэнь уйдхар гунигай манан бүрхөөд, зубхи дороһоонь нулимса урдаба.

Нэгэ нютагта нэгэ голой уһа уужа хүн болоод, түрэ засагайнгаа урдаһаа ямаршье зэмэ хээ бэшэ аад лэ, хамта баригдажа тушаагдаад, эдир залууһаа жаргал, зоболонгоо хубаалдажа ябаһан нүхэрөө дайдын мухарта, хариин хүйтэн газарта орхихо баатай болоходо, хэды хүндэб. Бэшэ яахыншье арга үгы байгаал даа...

Хүнэй хүйтэн газарта, хариин зоной хатуу эрхэ мэдэлдэ зүдэржэ ябаһан Даша-Доржо ядаржа зобоһон зондо туһалха, тэдхэхэ ажалтай болобо. Иимэ ажал хэхэб гэжэ хаанаһаа мэдэхэ бэлэй. Троцкийн ородой хубисхалда эсэргүү ябадал гаргаһан хэрэгтэй холбожо тушаагдаһан гуша гаран зон эдэе хоолһоо арсаһан буһалгаа үүдхэбэ. Даша-Доржодо эдэ зоной аманда уһа хэхэ, хоол эдиулхыень албадаба. Зэмэтэн гэжэ тоологдоһон буряад хүбүүндэ арсаха эрхэ байха бэшэ, үйлөөрөө болобо.

Эдэе хоолһоо арсажа буһалгаа үүдхэнэн зон уруугаа хараад хэбтэнэ. Даша-Доржо тэдэнэрые хүсөөр дээшэнэ харуулжа, гүсын соргоор хүн бүхэнэйнэ ама руу бүлээн уһа шудхана. Хэдэрэлдэнэн хүнэй амьенэ түмэр халбагаар хүшэжэ заалаха, ангайлгаха гэжэ монгол хүнэй нюдэнэй далтирма үйлэ ябадал болоно. Зариманиинь оронһоо таһа барисалдаад, яабашье өөдөө хаража үгэнэгүй. Хэды хоног үнгэрһэн хойно олонхининь хоолһоо арсаһан буһалгаагаа болуулжа, эмнэлгэ хүүлэбэ. Тэдэнэрэй зургаан хүнинь бэе, сэдхэлэйнгээ зоболонгые булин диилэжэ:

– Хэзээдэшые үнэнһөө ухарихагүйбди! – гэжэ мэдүүлээд саазалуулба.

Ямархан бэрхэшээлтэй хорбоо юртэмсэдэ хүн боложо түрэнэнөө Даша-Доржо ойлгожо ябаа һэн.

Ээлжэлжэ хубилха юртэмсын жама ёһоор уйдхар гунигтай, бэрхэшээл ехэтэй үдэрнүүд хойно хойноһоо һубарин үнгэржэ, мянга юһэн зуун гушан табанай он гараба. Буряад эрэшүүл олон һайн нүхэдөө алдаһаар, «зэмээ» амасан зүдэрһөөр, газарай мухар руу ябуулагдаһаар лэ байба.

Эсэжэ тулиһан зон Печора мүрэнэй мүльһэн дээрэ амаржа һуубад. Уданшыегүй, тэдэниие харуул дороо абажа ябаһан сэрэгшэд дээгүүрни буу табяад, шанга хоолойгоор:

– Бодогты! Бодогты! – гэжэ хашхаралдаба. Айжа хүрдэнэн зон бодобод. Харин ород зэмэтэд ууралжа байгаад:

– Үхэнэн хойноо бодхоогооройгты! Һуужал байхабди! Алабал, алана бээ! – гэжэ харуулшад тээшээ занажа байгаад, мүльһэн дээрэ хэбтэнэ.

Бүхэли һүниндөө ябажа, үүр сайха үеэр Печора мүрэнэй хойто эрьһэнэ холо бэшэ оршодог Воркута гэжэ хото хүрэжэ ерэбэ. Воркута, Зүбэлэлтэ гүрэнэй хойто хизаарта оршодог хото юм. Энэ орон дайдада шулуун нүүрһэ малтажа абадаг байба. Нютаһаа гараһан саһаа хойшо унаатай, ябагааршые – янза бүрээр хоёр жэл ябажа, «зэмээ» амасаха газартаа хүрэжэ ерэбэ. Воркута хото хүрэжэ ерээд, тушаагдаһан зониие ажалда хубаарилаба. Даша-Доржо ашаа зөөдэг пароходой кочегараар, бусад нүхэдынэ модо, нүүрһэ ашаха – буулгаха хүндэхэн ажалтай болобо.

Тушаагдаһан зондо хэхэ ажалыень мэдэхэ болгожо дуулгаад, нэгэ нэгээрнь дуудажа уулзаба. Ээлжээнэйнгээ болоходо Даша-Доржын ороходо томо столой саана зангаар бараг янзатай ород дарга һууба. Тэрэ ороһон хүн бүхэнэй хэрэг үзэһэн болоод, ажалтайнь танилсуулна. Даша-Доржын хэрэг –саарһа тэрэ дарга хараад:

– Ши ямар зэмэтэ ябадал хэһэн хүмши? – гэжэ асууба.

– Минии хэһэн зэмэтэ ябадал байхагүй, – гэжэ Даша-Доржо харюусаба.

– Би Монгол орон мэдэдэгби. Хониной һүүл эдихэдэ амгатай, – гэжэ маһайтараа энегээд:

– Ши уһанай томо онгосо дээрэ кочегаараар хүдэлхэш. Хүнтэй хэлгэжэ байгаад ажаллахаш. Бараг ажал байха, ядалсахагүйш, – гэжэ тэрэ дарга нэмэжэ хэлэбэ.

«Далай дээрэ ябахата аюултай байгаа ёһотой. Ээлжээтэй, бараг ажал гэнэ ха юм. Манай Монгол ороноор ябаһан хүн байгаалтай, – гэжэ Даша-Доржо бодоһоор газашаа гараад: «Кочегар гээшэнь ямар ажал байгаа юм ааб даа? Ямаршье һаань, хэхэл хүн бээзб» – гэжэ өөрэйгөө зоригжуулаад, уһанай онгосо дээрэ хэхэ болоһон ажалаа ошожо хараба. Тэрэ ажалынь шулуун нүүрһэ зөөжэ, онгосо дээрээ гаргаха, шэрэм пеэшэнэй үнэһыень гаргажа зайлуулхаһаа эхилээд, тооһо шоройн, үнэһэнэй пүрьесэ бурьялһан амаргүй байдал угтаба. Даша-Доржо гайхажа сошобошье, ажалдаа хам орожо, ээлжээгээ үнгэргэхэтэй болобо. Ээлжээнэйнгээ һүүлээр унтажамарха гэһэн багахан таһалга үгэбэ. Түрүүшээр энэ хүндэ ажалдаа дадаха үедөө эсэжэ ядараад, хүрзэеэ түшэжэ баймгашаа һажаад абаха ушарнууд болодог һэн.

Галаар шарбаһан шэрэм пеэшэнэй урда улайшаһан нюсэгэн сээжэтэй Даша-Доржо хабтагар томо хүрзэ шадалтай боложо үрдихэн гарнуудаараа хам адхажа, галай амһар руу шулуун нүүрһэ дорьботойгоор шэдэлнэ. Нүүрһэнэй тооһон, тортогтой холисолдон адхарһан хүлһэниинь нюур, шанаа дээгүүрни хара зам татажа урдаха юм. Арбан хоёр сагай туршада иимэ хүндэ ажал хэһэнэйнгээ удаа, орон дээрээ хүрэхөөр лэ, зүүдэлхэшье тэнхээгүй бүхэ нойрто диилдэнэ. Качегарай ажалай хэды хүндэшье һаань, залуу хүнэй бэе махабад бүри шанга боложо,

булад шэнги хатуужана. Энэ хүндэ ажал хэһэнэйн түлөө гурбан зуун түхэриг мүнгэ түлэдэг байба. Тэрэ мүнгөөрөө онгосынгоо хоолой газарта ошожо эдеэлдэг хэн.

Печора мүрэнэй эрье дээрэ модо, нүүрһэ ашаха хүндэ ажалда үдэр хүниггүй хүдэлжэ ябаһан нютагайн хүбүүд – унаган нүхэдын Рэгээн, Доржо, Дондог, Чимид-Доржодо холын тамаралгаһаа бусажа ерэхэдээ, хатаһан хилээмэһээ эхилээд, бусадшыэ эдэе хоолой зүйлнүүдые асаржа үгэгшэ хэн. Нүхэдын уһанай онгосын утаа харамсаараа зогсодог газартань хүрэжэ ерээд, дүтэлхыень тэсэжэ ядан хүлеэдэг бэлэй. Уузахадаа бэе бээдээ баярлажа, ханажа бодожо ябаһан зүйлнүүдээрээ хубаалдажа, сэдхэлээ ханаадаг байгаа. Хамгаалагша Данзан, һомоной дарга Балдан-Доржо, түрмэ шорондо байхадань тамалһан шара Ринчин болон бусад этэгээдүүдые занажа: «Эндэһээ амиды мэндэ гаража, нютаг нугадаа хүрэжэ ошобол, түбэнги хоолойень бута бажуухабди!» – гэжэ хоорондоо тангариг үргэдэг хэн. Тэрэһээ гадуур Эхэ орон, эльгэн саднараа ханажа, дурсажа гунигладаг, гутардаг бэлэй.

Нэгэтэ уһан зам дээрээ ябатараа, онгосын зогсодог газар дээрэ хүрэжэ ерээд, ашаатай бааржа онгосодоо залгажа шагтагалаад, дээрэнь гаража ябатарнь:

– Даша-Доржо-оо! – гэжэ араһаань хүн дуудаба. Даша-Доржын эрьежэ харахадань, тэрэ оогологшо хүниинь Дорнод аймагһаа тушаагдажа ерэхэн таниха нэгэ буряад байба. Нютагай хоёр уулзаад, мэндэ найнаа мэдэлсэжэ, ямар ажал хэжэ ябаһан тухайгаа хөөрэлдэхөөр байтараа, тэрэнь:

– Дүүшни эндэ ябана. Бэень нэгэ тиимэшэг гэхэдээ, гайгүй, бараг даа. ханаагаа зоболтогүй! Би үбдэхэн зоние эмнэлгын газарта абаашажа, хүргэжэ ябанаб. Би энэ бэеэрээ дүү хүбүүешни абаад ерэхэб, – гээд, яаралтай ошобо.

«Хөөрхы! Дүү хүбүүмни яаба гээшэб? Хүн амитанда сохюулжа, үбшэ хабшан болобо, гэмтэбэ гү? Хариин газарта дүүгэймни бэеын муудахадань яалтай юм? Эжы аба хоёрнай бидэнэр тухайгаа юу бодожо, юун гэжэ ханажа, сэдхэлээ зообоожо ябана хаб даа? Энэ хүнэй дайдада дүү хүбүүндээ минии түшэг, тулгуури болоогүй хаа, бэшэ хэн болохоб?! Тиихэдээ, би өөрөө иимэ байдалтай байнаб. Яаха болонобиб?» – гэжэ

Даша-Доржо зүрхээ шэмшэрүүлэн бодожо, дүүгээ хүлеэжэ һууба. Гэнэн залуу наһандаа ябахата, хаанашье тохёолдожо болохо бэрхэшээл, тулажа ерэнэн зоболонто сагай үедэ хайрата аба эжы хоёр хамагай түрүүн дурсагдан һанагдажа, абаралай одон мэтээр, ухаан сэдхэлдэ эгээл тодоор ялалзадаг бэлэй. Түрэнэн түрүүлэн хоёрой, мяха шуһанай мүнхын холбоон энэл ха даа.

Туранхай дээрээ улам тураһан юм шэнги сухигар сагаан шарайтай дүү хүбүүнийн Даша-Доржо тээшэ алхалхадаа, угаһаа түргэн хүдэлсэтэй бэень удаан, аалихан болоһон янзатай харагдаба. Даша-Доржо гүнзэгыгөөр дороһоо абажа һанаа адаад:

– Бабуудайхан ягаааб... – гэжэ арайхан хоолойгоо шэшэргэнүүлэн дуугаа таһалдуулжа, дүүгэйнгээ духа дээрэ эгээл эсэгэ мэтээр үнсөөд, сээжэдээ энхэрэн тэбэрижэ, толгойдонь хасараа няагаад, толгой мұрыень эльбэжэ зогсобо. Бабуу-Доржо баялаһандаа:

– Ахай... – гэхэхээ бэшэ ондоо юумэ хэлэжэ шадабагүй. Ахынгаа сээжэдэ толгойгоо няагаад, һалахын аргагүй мэтээр үзэгдэбэ. Бабуу-Доржодо ахын сээжэ хангай шэнги түшэлгэтэй ханагар һайхан абынь үбэр шэнгээр мэдэрэгдэжэ: «Үхибүүн наһандаа ахынгаа үбэртэ ороод, толгойгоо сээжэдэнь няагаад унтахатаа, ходо иимэ хүүгэд зандаа ябадаг һаа...» – гэжэ үхибүүн наһандаа һанажа ябаһан бодолын уяран хүбүүнэй толгойдо мүнөө оробо.

Аха дүү хоёрой уулзахыень хаража хажуудань зогсоһон нүхэдэйнь сэдхэл доро дороо уяржа, тэрэ хоёрые хайралан бахархажа зогсобо. Хариин холо газарта өөрын эрхэгүй хара ажалда заруулжа, зобожо зүдэржэ ябаһан аха дүү хоёрой ямар эльгэн халуунаар, энэрхы зөөлэхэнөөр уулзахыень зүрхэ сэдхэлээрээ мэдэржэ, өһөдынгөө дүүнэрые тэдэнэр һанан дурсажа зогсоо бэлэй. «Ахань ахашаг, дүүнь дүүшэг бай» – гэнэн үбгэ эсэгэнэрэймнай һургаал иимэл ушартай, удхатай ха юм даа. Аха дүү хоёр ниилээд удаан иигэжэ зогсоһонойнгоо удаа зэргэлжэ һуугаад:

– Бабуудай, бэешни ямар бэ даа?

– Нэгэл тиимэшэг, ядаруухан лэ байна даа. Эндэ тэндэмни үбдэжэ байһан юумэн үгы. Бүхы дээрээ бараг ха даа.

– Хүн амитанда сохюулжа, модо шулуунда дайруулаагүй бээш?

– Үгы. Тиимэ юумэн болоогүй.

– Мүнөө хаанашни үбэнэ, яана бэ?

– Хоол, унданда дурагүй байдагби. Хаа-яа толгоймни үбдэдэг. Тиигээд, бэемни нэгэл нула байхаяа ханадаг.

– Гэрээ ханаханшаашни болохо...

– Ханагадаг лэ даа. Эжы аба хоёрнай хайн байгаа ёхотой. Эжы абаяа ханааб гээд яахабииб даа, – гээд, Бабуу-Доржо ханаа алдаба.

– Хари даа... Гэр аймагтаа амиды мэндэ бусахал гэжэ оролдохо гүбди. Мүнөө хаана, ямар ажал хэжэ байнаш даа?

– Дээдэ Печорын Азьбом гэжэ газарта модоной ажалда ябанаб. Эндэхээ нилээд холохон даа.

– Хүйтэ нойтоор ябаад, хоолой аманшани үбдөөгүй бээ?

– Гайгүй даа... Хоёр гурба дахин үбдөө...

– Тэрээнхээ боложо бээшни нуларжа болоо. Хайнаар дулаалжа ябаарай, энэ хүйтэн, шиигтэй газарта.

– Зай...

– Гэдэхээ үлдэнхэй ябана гүш?

– Үлдөөб гэжэ яахабииб даа.

– Би мүнөө дээрээ салин хүлхэтэй ажал хэжэ байнаб. Би шамда бэшэг ташаг эльгээхэдээ зосоонь мүнгэ хээд ябуулжа байхаб, – гээд, Даша-Доржо табин солхооб гаргажа, дүүгэйнгээ гарта барюулаад:

– Минии дүү нуужа байгаарай – гээд, уһанайнгаа томо онгосо дотор оробо. Ойро зуурахана болоод онгосоһоо гаража ерэхэдээ:

– Нүхэдтээ хубаажа эдеэрэйгты – гэжэ эдеэнэй зүйл асаржа үгэбэ. Аха дүү хоёр хаягаа мэдэлсээд, бэе бээдээ бэшэг ябуулжа байхаар хөөрэлдэбэ. Тиигээд, таһарха болоходоо:

– Бабуудай! Бээдээ нарин ябаарай. Хэсүү байдалда ябанабди, бээл нарилаарай, – гээд, дүүгэйнгээ магнай дээрэнх үнсөөд, толгойень эльбэжэ, хасарые зөөлэхэнөөр альгадаба.

– Ахай, намда ехээр ханаагаа бү зобооройгты. Би удангүй бараг болохоб, – гэхэдээ Бабуу-Доржын нюдэнхөө нулимсын дуһаха харагдаба.

– Минии дүү, бэшэг бэшээрэй!

– Бэшэхэб, ахай.

Даша-Доржо Бабуу-Доржо хоёр Печора гэжэ ехэ мүрэнэй нюруугаа ялалзуулхан эрье дээрэ бэе бэеынгээ хараа бараагай харагдахаяа болигор зогсобо.

Удангүй Бабуу-Доржоһоо бэшэг ерэхэдээ: «Бэемни хайн болоод, ажал хэжэ байнаб» – гэжэ тэрэ бэшэг соогоо дуулгаба. Даша-Доржо дүү хүбүүнһээ иимэ хайн удхатай мэдээсэл абажа, сэдхэлынь тэгшэрхэдэл гэбэ.

Хамалганда ороһон зон хулпаа, тархаанай үүр болоһон бүгшэм, шиигтэй модон гэр соо байрална. Даша-Доржо уһан замһаа бусажа ерээд, унтаха гэжэ өөрэйнгөө наар дээрэ хэбтэбэ. Амар заяа үзүүлхэгүй хулпаһаань зүрхэ алдаад, нээлтэтэй сонхо доро оршоһон нэгэ ород хүнэй унтадаг наар дээрэ ерэжэ, хушалтаараа толгойгоо бүтүүлээд хэбтэшэбэ. Нэгэ мэдэхэдэнь, хоолой дээхэнүүр хушажа хэбтэһэн хушалтань хэхэгдэһэн шэнги болоод, үндьжэ харахадань, хасаг сэрэгшын папаха малгайтай хүн халта үзэгдэхэдэл гээд, далда орошобо. Юунэйшые болоһые хүсэд хайн ойлгонгүй унтаха гэжэ, хушалтаяа дахяад тархи дээгүүрээ нэмэрихэдээ, тэрэнэйнгээ сооро отлогдонхой байхыень обёорбо. Бүтэн һэмнай гээд, үзэхэдэнь мүнөө һая зүһэгдэшэһэн байба. Орой болоһон хойно нүхэдэйнгээ ерэхэдэ энэ болоһон ушар тухай хэлэхэдэнь: – Энэ наар дээрэ унтадаг ородыешни нэгэ хүн алаха хүсэлтэй гэжэ һэжэг гараад байһан юм. Тэрэ алууршан алдажа, шамайе хутагаар хатхадан байба ха юм. Яжа хоолойешни таһара отолжорхөегүйб. Аза талааншни болобо даа. Амиды ябаха хубитай хүн байнаш», – гэжэ нүхэдынь хэлэбэ.

Саһа шуурган нюдэ нюургүй ташуурдажа, хүйтэнэй эршэ жаран градуста тулаба. Уһанайнгаа онгосын ашаа буулгаад, модо тээлгэжэ байтараа нэгэ ород нүхэрынь шэлтэй юумэ гаргажа, тэрээнэһээ өөрөө хэды балгаад:

– Бари уу! – гэжэ Даша-Доржодо һарбайба. Наһаараа архи уужа үзөөгүй ябаһан Даша-Доржо арсаха дуртай байһан аад, энэ хүйтэндэ даараһандаа юм гү, уужа үзэхэ юм байна гээд, ехэхэнээр балгаад саашань залгихадань, хоолойень хурса юумээр зүһэһэн шэнги болоод, амандань гал аһадан мэтэ халуу шатаба. Тэрэ ород нүхэрынь эльгэ хатажа энеэгээд:

– Уһа уу! – гэбэ. Хүн гэдэг амитан муу юумэндэ бэлэхэнээр нурадаг. Эхэ орон, эхэнэр хүүгэдэй, эхэ эсэгээ һанажа зүдэрһэн, хүндэ хара ажалда нугалагдан ядарһан буряад эрэшүүл энэ мэтээр архи уужа нураа һэн. Архиин хэрэггүйень мэдэжэ байгаад, олдоо, дайралдаа һаань, тэрээһээ арсахаяа болиһон юм.

Хүсэн хүлээһэн 1938 он гаража, табан жэлэй ута хугасаа дууһаха тээшээ дүтэлбэ. Буряадууд ород хэлэндэ бэрхэ боложо, уһа саһан шэнгээр ярилдана. Хабарай һара гараба. «Табиха сагынь дүхэжэ байгаагүй юм гү?» – гэжэ Даша-Доржын һанаанда ородог болобо. Нютаг оронһоо холо ябаһан хүн ажал, хэрэгэйнгээ дууһаха тээшээ болоходонь, гэр тээшээ яарадаг ёһотой ха юм. Эгээл энэ үедөө Даша-Доржо жэгтэй тодоор зүүдэ хараад, айһандаа хашахараад, һүни дунда һэришэбэ. Нойрынь хулжаад, элдэбын юумэ бодобо. Теэд, энэ газарай мухарта байһан хүн – яахыншье аргагүй. «Абань хаа-яахан сомон ошоходоо үмдэдэг хүрин жигүүн дэгэлэй үмдэнхэй, улаан залаатай хүхэ тойробшо малгайгаа толгой дээрээ табинхай, сабидар морёо унаад, Печора мүрэнэй нүгөө эрье дээрэһээ шууд уһа руу ороод, гаталжа эхилэбэ. Даша-Доржо өөрөө наада эрьедэнь зогсожо байһанаа:

– Аба-а! Зогсо! Морёо байлга! Энэшни морёор хэзээдэшье гаталшагүй мүрэн! Гансал уһанай онгосоор гаталдаг томо ехэ мүрэн шуу! Аба! Гэдэргээ буса! Би урдаһаашни ошохомни! – гэжэ ушаргүй шангаар хашхарна хэбэртэй. Хари холо ябаһан хүн гэр орон, эхэ эсэгээ хаража зүүдэлдэг лэ ха юм. Тиихэдээ, иимэ тодо һаруулаар зүүдэлэгдэдэггүй. «Юун болоо гээшэб?» – гэжэ зүрхэниинь шэмшэржэ эхилэбэ. Магадгүй, хөөрхэй эсэгэмни нөөхил «эсэргүүсэгшэ» гэһэн хэрэгһээ уламжалан хаана нэгэ тээ юртэмсын мүнхэ бусые үзүүлһэн газарта унахадаа: «Хүбүүмни!» – гэһэн мэдэрэл сэдхэлыень хүстэйгөөр доһолоод, ямар нэгэ хиигээр дамжан ерэжэ, Даша-Доржодо мэдэрэгдэһэншье байжа болоо.

Уһанай онгосо дээрэ холын аянда бэлдэжэ байтарнай гэнтэ нэгэ ород сагдаа хүрэжэ ерээд:

– Ши Жалсанов Даша-Доржо гүш? – гэжэ асууба.

– Тиимэб – гээд, баһа юун болобо гээшэб гэжэ жэхьжэ байба.

– Ажалаа зогсоо? Хамалганда байха хугасаашни дүүрээ – гэбэ. Даша-Доржо иимэ мэдээсэл дулаад, шэхэндээ этигэжэ ядан, ойро зуура абяагүй зогсоһонойнгоо удаа:

– Та юун гэжэ хэлэбэт? – гэжэ зориггүйхэнөөр тэрэ сагдаа-һаа асууба.

– Юу юун гэжэ? Хугасаашни дууһаа! Ши яагаад олдодоггүй хүмши. Удаан шамайе бэдэрэб, – гэбэ сагдаа.

Даша-Доржын зүрхэн жэгтэйхэнээр сохилоод, магнай-һаань хүлһэн дуһалба. Нюдөөрни нулимса гүйгөөд, яхашье ушараа оложо ядажа, тээлмэрдэшоод зогсобо. Тархья хаха баярлаха гээшэнь болоо юм гү, гэнтэ байтараа:

– Танда ехэ баярые хүргэнэб! – гээд, сагдаагай гарыень атахжа, зүггүйгөөр һэжэрээд:

– Та эндээ хүлеэжэ байгты! Би энэбэеэрээ гээд, үхибүүн шэнгээр ээрэмшээн гүйжэ, замдань дайралдаһан модо шулуу үтхэлһөөр далда оробо. Сагдаа хойноһоонь хаража, тархья һэжэрээд, хүлеэжэ зогсобо.

Даша-Доржын бэе халуу төөнэн орьёлоод, хүбэн шэнги зөөлэхэн, хүнды хоһон юм шэнги болобо. Ниидэжэ дүүлихэ, ханхинтар дуулаха дураниинь хүрэбэ.

«Энэ би иигээд сүлэлгын хүндэ ялаһаа сүлөөлэгдэбэ гээшэ гүб?! Эжы, абадаа яажа дуулгахабиб? Хөөрхы хоёрни ямар ехээр баярлахань гээшэб? Энэ газарай холоһоо яажа мэдээсэл ябуулха юм?» – гэжэ хүбүүнэй сэдхэлынь хүлгэжэ, сэлигэр тэнюун Тэнгэлэг, Балжиингаа талаар сабидар морёороо халхи татуулан дабхижа ябаһан мэтээр Даша-Дорждо үзэгдөөд, эжы аба хоёройнгоо хоорондонь нуугаад энеэлдэжэ, хөөрэлдэжэ нууһан шэнгээр һанагдаба. «Дүүмни яажа ябаа юм ааб даа? Ошожо уулзахаб. Дүүгээ бэдэржэ олохоб!» – гэхэн бодол сахилгаан түргэн толгойдонь ороно.

Онгосынгоо наймаанай газарһаа гурбан шэл архи абаха зуураа зүрхэниинь хөөрэнхэй тэсэжэ ядан байра дээрэ дэбхэржэ зогсобо. Наймаалагша эхэнэр: «Энэ хүнэй ухааниинь һамаршоогүй юм бээ? – гэжэ дотороо һанажа байһан бодолынь шарайдань элихэнээр харагдажа байгаа һэн. Даша-Доржо гурбан шэл архия хүлеэжэ байһан сагдаагай гарта барюулжа, баярые хүргэбэ. Печора мүрэнэй эрьедэ байратай

нүхэдтөө ошожо, сүлөөдэ гараһан тухайгаа мэдүүлбэ. Нүхэ-дынъ Даша-Доржотой адли баярлажа, захяа бэшэгүүдые бэшэжэ гэртээ дамжуулба. «Нютагаа хүрэжэ ошоходоо хүн бүхэнэйтнай гэртэ хүрэжэ, эжы абатайтнай уулзажа, таанарай захяа дамжуулхаб» – гэжэ нүхэдтөө найдуулба. Нүхэдынъ нэгэ хоёр нарын дараа сүлөөдэ гараха байбашье, уйлажа, хайлажа Онон Балжа нютагтаяа бэе мэндэ уулзахын үрээл табижа, арай гэжэ Даша-Доржоһоо таһарба. Хара һанаата зоной хорололто, хардалгаар хамалган хашалганда орожо, үлэсхэлэн хүйтэн, үхэл тахал, үйлын тамые арһа мяхан дээрэ хамта үзэһэн нүхэд аха дүүһээшье үлүү дүтэ болодог үйлэтэй. Хариин ороной хатуу шэрүүн уларилтай энэ нютагта хүндэ хүшэр ажал хэжэ, тохогдоһон ялынгаа хугасаагай дүүрэтэр ябаха гээшэ ямар хэсүүб, ямар хүндэб?

Усть-Уса районой түб руу ябга нүсэггөөршье гэхээр хүрэжэ ошоод, сүлөөдэ табигдаһан тухайгаа бэшэг-баримта абаха гэһыемни:

– Ши хаана ошохо һанаатайбши? – гэхэн асуудал урдаһанань тулагаба.

– Би монгол хүмби. Эхэ ороноо бусахамни – гэхэдэнь: «Бидэ эндэ шиидхэжэ шадахагүйбди. Москвагай шиидхэбэри хэрэгтэй. Хүлээхэ болонош – гээд, дахяад шорондо хаажархиба. Нэгэнтэ сүлөөдэ гараһан лэ ха даа гэжэ, сэдхэлынъ зобожо гутарбагүй. Эндэ ажал хэжэ байһан хүндэ хоол үгэдэг һайтай байба.

Уһанай онгосо дээрэ хүдэлжэ байхадаа хара хүлһөөрөө олоһон гурбан зуун солхооб болохо салингайнгаа мүнгэ үмдэнэйнгээ дотор халаһанда хабшуулһан байжа, хори юһэн хоногто хаалтада байхадаа гэдэһээ үлдэнгүй үнгэргэхэ аргая олобо.

Удаан хүлээгдэһэн харюу Москваһаа ерэхэдээ: «Монгол руу ябуулхагүй» гэхэн байжа, харьяалалгүй эрхэтэнэй паспорт Даша-Доржын гарта барюулба. Баяраар халижа, бадаржа байһан сэдхэл руунь хүйтэн уһан саагдаһан шэнги боложо, «Нэгэнтэ сүлөөтэй эрхэтэн болоһон хадаа, аргань олдоно бэээ» – гэжэ хүлгэһэн сэдхэлээ Даша-Доржо хам бажууха гэжэ оролдобо. Хаана ошожо, юу хэхэ, яаха тухайгаа бодожо һуухадаа: «Эхэ эсэгэ, үбгэн дээдэшүүлэйнгээ үлгы нютаг Шэтэ

ошохо болоо» – гэжэ тэрэ шиидэбэ. Теэд, Монгол орондо дүтэ оршодог Шэтэ хото руу ошохыень огтолон таһа хорижо зүбшөөбэгүй. Харин, Красноярск хото ошожо амидарха зүбшөөлтэй бэшэг баримта Даша-Доржын гарта барюулба. Сэдьхэлдэнь дали жэгүүр ургаһан мэтэ эхэ оронойнгоо зүг руу шэглэн ниидэхэһээ абан тэгүүлжэ байһан хүн иимэ бэшэг гартаа барихадаа, хана хэрэмдэ хашагдажа, дахяад баряанда ороһон мэтэ мэдэрэл зосоонь түрэжэ, урмаа хухарба.

Дүү хүбүүн Бабуу-Доржотоёо ошожо уулзаха гэхэдээ, гар дээрээ мүнгэ үгы байжа, аргаяа олобогүй. Ямаршые һаань юумэ хэжэ, мүнгэ олохо гэжэ тэрэ шиидээд, түлээ бэлдэхэ ажал олоһоор байтарнь хабарай саг хүрэжэ ерэбэ. Нэгэ ехэ уулын хормойдо оршоһон жалгын эрье дээрэ гушан табан кубометр болохо модо гансаараа бэлдэжэ нэгэ газарта суглуулаад, тамхияа носоонхой амаража нуутарнь уулын орой талада хара үүлэнэй бөөгэнэржэ байхань харагдаад, юунэй болохоёо байһан ушар ойлгогдобо. Энэ үедэнь тэнгэрийн дуугарһан мэтэ шууян боложо, дээрэһээ буужа ерэнэн үерэй уһан жалгаар дүүрэжэ халлад, тэрэг багайнь газар ойро зуурхана соо уһанда абташаба. Даша-Доржо хүхэээ шүүрэжэ абаад, майханайнгаа зүг барижа хүсэд гүйжэ үрдингүй ябатараа, бэлхүүһэндээ хүрэтэр уһанда абтаба. Уһан нэмэжэл байба. Ашатай буянтай Онон Балжиингаа гол тохойдо хара багаһаа шунгажа үдэнэн хадаа, тамарһаар ябатараа үндэрхэн добо дээрэ татагдаһан майхандаа тулаба. Бэшэ нүхэдынь арай шамай гэжэ бээ абараба. Мүнгэтэй болоһойб гэжэ олон хоногто хүсэ шадалаа гамнангүй бэлдээ боложо обоолһон модонойнгоо үерэй уһанда зада сохигдоод, урдажа ошоходонь шаналан хаража зогсобо. Орой болоһон хойно уһанай жэжэхэн онгосо ерэжэ, түлээ бэлдэнэн зоние абарба. Даша-Доржо уһанай онгосо дээрэ ябажа даданшые һаа, үерэй уһан дээрэ жэжэхэн онгосоор ябахадань тэрэнь халбалзаад, хэлбэлзээд ехэл таарамжагүй байба. Иигэжэ хабарай сагта тохёолдоһон үерэй аюулһаа амиды мэндэ мултаржа шадаба. Харин хэнэн ажалайнь хүлһые зохихо ёһо соонь үнэлжэ, хоол хүнэнһэндэнь хүсэд һайн хүрэхөөр ехэ мүнгэ түлэбэ.

Даша-Доржо мүнгэтэй болоходоо урмашажа, дүүтэээ ошожо уулзаха унаа бэдэржэ ябатараа хашалганда орожо,

шорон түрмын амта үзэжэ зүдэржэ зобоод, сүлөөдэ табигдаад ябаһан нютагайнгаа дүрбэн нүхэдтэй уулзашаба. Тэдэ баярлахын ехээр баярлажа, саашаа хамта ябаха гэжэ шиидээд, Азьбом гэжэ тосхон тээшэ зорибо. Тэрэ тосхон хүрэжэ, нютагайнгаа танил зонтой дайралдажа, дүү хүбүүнэйнгээ нураг асуужа ябатарнь нэгэ наймаанай газарһаа хоёр мэшээг хилээмэ һугабшалһан хүн гаража ерэхэдээ, дүү Бабуу-Доржонь болошобо. Хөөрхы дүүдээ үрэддэн уярһаар Даша-Доржын дүтэлхэдэнь, тэрэнь абаһаар танижа, мэшээгтэй хилээмээ шэдэжэрхёод: – Ахай, табигдаа гүш? – гээд урдаһаань гүйжэ ерэбэ. Тэрэнэй элүүр хүрин шарай хүлһеэ ялалзуулан жабхалантай харагдаба. Даша-Доржо дүүгэйнгээ хоёр хасар ээлжээлэн үнсөөд: – Табигдааб. Сүлөөдэ гарааб. Бабуудайхан хайн ябана гүш? – гэжэ асууба.

– Ахай, хайн ябанаб, Танай бэе хайн гү?

– Һайн.

– Би баһа һая сүлөөдэ гараад, мүнгэ олохо һанаатай хэдэн хоног ажал хэжэ байнаб. Тиигээд тантай уулзахаяа ошохо гэжэ байгааб.

– Зай, ямар хайн юм гээшэб.

– Эндэһэй ябаха гэхэдэ унаа үгы. Яажа аргыень олохо юм?

– Амиды мэндэ гарсалдаа ха даа, нэгэ аргыень олоно бээзбди, – гэжэ аха дүү хоёр дүрбэн нүхэдтэйгөө хамта унаа бэдэржэ эхилэбэ. Үнэхөөрөө зүүн зүг тээшэ ябаха унаа хомор байба. Энээндэ сүхэржэ байтараа машинаа заһаха гэжэ задаалаад байһан нэгэ жолоошонтой уулзаад, хайшаа ябахаяа байһан тухайнь асуухадань:

– Машинаа заһаад, Уралай шэлэ хүрэтэр ябахаб, – гэжэ тэрэнь харюусаба.

Хамта зургаан зон болоһон нютагай хүбүүд тэрэ жолошондо али болохо аргаараа хамһалсажа машиныень заһалсаад, замда гарабад. Энэ холын хизаарта яла эдлэхээ сүлэгдэжэ ерэхэн аад, нютагайнгаа зүг тээшээ жолоогоо залаха үдэр гэжэ байдаг юм байна. Муу машинада һууһан зон һаатан барин ябаһаар хоёр хоноод байхада Уралай шэлые дабажа, нэгэ тосхон хүрэжэ ерэбэ. Гэнтэ һанагдаагүй ушар боложо, Бабуудайн нюдэн юушье харахаяа болижо, хэдыхэн зуура

нүхэдөө зобообо. Даша-Доржо ахайнь түрүүтэй нютагайн хүбүүд гашуудажа, хүн бүхэнийн ханаагаа зобоод, элдэб арга бээдээ хэжэ хурахан зон арга мөрөө бэдэржэ, үндэгэн хүн мэтээр Бабуу-Доржын нюдэ угаажа үзэбэ. Нэгэ хэды иигэжэ уугааһанайнь һүүлдэ Бабуу-Доржын нюдэн хараатай болобо. Гэнтэ ябатараа хүнэй нюдэн гэнтэ хараагаа алдадаг юм байна.

Тэрэ газарһаа «хашан хүхэдэ» хуугаад, зүүн зүгөө зорибобди. «Хашан хүхэ» гэжэ уухилжа, буудал бүхэндэ тогтодог ехэ удаан ябадалтай ашаанай галта тэргэ юм. Удаан ябадаг ушарһаань зон наадалжа, «хашан хүхэ» гэжэ нэрэ үгэжэрхихэн байгаа.

Красноярск хотодо таниха мэдэхэ хүнгүй яжа амидарха зон гэшэбибди гэһэн асуудал хүн бүхэнэймнай сэдхэл зобоожо эхилэбэ. Красноярск хотын байдал үзөөд, Эрхүү хото ошохо гэжэ шиидэбэбди. Эрхүү хотодо буряад яһатанай олон амидардаг тула арагаа олохо зон бэшэ гүбди гэлсэбэ. Красноярск хотодо буугаад, монгол хүнэй заншалаар мяха абажа шанаад, садатараа эдие гэжэ хөөрэлдөөд, наймаатай рынок бэдэржэ ошобо. Удаан болонгүй наймаанай рынок олоходонь, тэндэнь юһэн үнгын жэмэс, ногоон, шараһан үндэгэн, загаһан, малай болон шубуунай мяха наймаалһан ород, грузин, армян, хитад зэргын янза бүриин яһатан хүүежэ, оболзожо байба. Олоной дунда монгол шарайтай зон дайралдаха юм. Нэгэ табюур дээрэ хүүгэдэй жэжэхэн буряад гуталай байхань харагдажа, саанань буряад яһанай эхэнэр хуужа байба. Тэдэнэр хажуудань дүтэлбэ.

– Хүбүүд, хаанаһаа ябанабта? – гэжэ тэрэ абгай сэбэр буряад хэлэн дээрэ асууба.

– Сагаан далайн саанаһаа ябанабди, – гэжэ зэргэ харюусахадань, тэрэ эхэнэр дуугаа хуряажа, гуталаа абаад саашаа ябашаба.

«Хөөрхы, эхэнэр бидэнһээ айба», – гэжэ хөөрэлдэһөөр саашаа дамжан ябажа, дүрбэн килограмм үхэрэй мяха худалдажа абаба. Рыногһаа гараад, мяхаяа шануулжа эдихэ айлые бэдэржэ олохо ханаатай гудамжада ябатарнь нэгэ ород эхэнэр хашаагай саана угааһан хубсаһаяа хатааха гэжэ үлгэжэ байба.

– Эгэшээ! Мяха шанажа үгэхэгүй гүт? – гэжэ хашаа дээгүүрнь хураба.

– Шанажа үгээ-э! Холоһоо ябаһан зон гүт? – гэжэ асуугаад, тэдэнэрые харабша доро оруулжа хуулгаба. Өөрөө

мяхыень шанахаяа ошобо. Тэдэнэрэй хоорондоо энэ тэрые ярилдаһаар байтарнь тэрэ абгай мяхыень шанажа болгонхой, хажуудань сай абажа ерэбэ. Мяхан хоёр килограмм тухай бага болоһон байба. Теэд, бэшэ яахыншье аргагүй, шанажа үгэһэ-ниинь болоо юм гү гэлдээд, үгэ дуугүйгөөр тэрэ мяхаяа эдибэ. Олон жэл соо загаһан хилээмэн хоёроор хоол хэжэ ябаһан зондо шанаһан үхэрэй мяхан амтатайгаар үзэгдэбэ. Яһанай хүлһэн зада гаража, тэндээ һууд гэхэдээ, өөрын эрхэгүй хажаад абаба. Һэриһэн хойноо: «Хамалган хашалганда орожо, Сагаан далай тээшэ сүлүүлһэн зон олон. Тэдэнэрэй дунда нюдарган баян гэжэ тушаагдаад, гэр бүлээрээ сүлэлгэдэ ябажа, сүлөөдэ гараад наашаа ерэхэн буряад айлнууд эндэмнэй бии, – гэжэ тэрэ абгай тэдэнэртэ хэлэжэ үгэбэ. Буряад айлнуудай хаана байдагыень заалгаад, бэдэржэ ошобо. Нэгэ айлые оложо ороходонь һайн зантай абгай буряад заншалаараа сай хоолоор хүндэлбэ. Хариин газарта ядаржа, зүдэржэ ябаһан хүбүүдтэ тэрэ абгай эжы шэнги һайханаар һанагдаба. Энэ эхэнэр хүбүүдтэй зохидхоноор хөөрэлдэжэ, өөрэйгөө Тэрхын Дулма гээшэб гэжэ танилсуулаад:

– Мүнөө таанар Енисей мүрэнэй эрье дээрэ ошожо, уһан дээрэ үнжөөд, орой болоходо манайда ерэжэ хонооройгты. Хардалга, гүрдэлгэ ехэтэй хэсүүхэн саг байна шуу. Бидэшни юумэнһээ айжа, бэрхэтэйхэн лэ амидаржа байнабди. Таанарай Эрхүү ошоһоной үлүү ха даа. Тишэтнай ябуулхашьегүй байха. Эндээл ажал оложо, аргаа олохоһоотной дээрэ юумэн үгы ха даа, – гэжэ зүбшөөл, заабари үгэбэ.

Тэдэнэр энэ Красноярск хотодо хэды хоноод, эндэ тэндэ ябажа буряад яһанай эрэшүүлтэй уулзажа хөөрэлдэбэ, танилсаба. Харьяалалгүй эрхэтэнэй паспортатай хүниие Эрхүүһээ зүүн тээшэнь гаргаха хорюултай байба. «Иимэ олоороо юун гэжэ айлые даража байхабибди» – гэлсээд, эндэхээ ябаха гэжэ шиидэбэ. Красноярскаһаа зүүлжээ яһала зайтайхан газарта оршодог Канск хото хүрэжэ ерэбэ. Эндэ ажал олдоходоо бэлэн, амидаржа болохоор газар гэжэ дуулаһан байба. Ажалда орохо гэхэдэнь, харьяалалгүй эрхэтэнэй паспортыень хаража үзөөд:

– Энэшни юун гээшэб? Мориной паспорт гү? – гэжэ домжолжо, ажалда орожо хүдэлхэ газар олдобогүй. Харин

жорлон арилгадаг түлэбэри хайтай ажалда орохо гэбэл орогты гэхэдэнь Даша-Доржын нүхэд, дүүнийнь дурагүйлхэбэ. Аргаа ядахадаа засагай газарта ошожо, ушар ябадалаа хөөрөжэ үгөөд, Зүблэлтэ гүрэнэй эрхэтэн болохо гэжэ шиидэбэ. Удангүй Зүблэлтэ гүрэнэй эрхэтэн болоһон паспортатай болоод, нэгэ латыш яһанай хүндэ туһалуулжа, аха дүү хоёр худалдаанай байгуулалтын модо бэлдэдэг ажахыда ажалтай болобо. Тэрэ намартаа Бабуу-Доржо хайн ажал оложо хүдэлхэ хүсэлтэй Красноярск хото бусаха гэжэ шиидэбэ. Удангүй Даша-Доржо ахань дүүдээ һанаагаа зобоод, хойноһоонь ошожо, һурагшалаһаар арай гэжэ олобо. Дүү хүбүүнийнь «Анастасия» гэжэ нэрэтэй тосхондо ажалда оронхой хүдэлжэ байба.

– Эндэ олзо хайтай. Та намтай хүдэлэгты, – гэжэ ахаяа Бабуу-Доржо угтаба. Даша-Доржо ажалдаа дадаһан, салин хүлһөөр ядалсаагүй байһан тула Канск хотоёо бусаба.

Хэдэн харын үнгэрһэн хойно дүү хүбүүнийнь бэшэг эльгээжэ, сүлэлгэдэ байһан буряад айлай басагантай гэрэлжэ, айл бүлэ болохоёо байһан тухайгаа мэдээсэл дуулгаба. Даша-Доржо баялажа, дүү хүбүүгээ дэмжэбэ.

Даша-Доржо элүүр шиираг бээтэй хүн, бэеынгээ хаба шадалые үзүүлжэ эрхимээр ажаллаад, Зүблэлтэ гүрэнэй «стаканович» гэжэ тоотой болоод, хамта олонойнгоо дунда нэрэтэй, түрэтэй ажалшан гэжэ тоологдобо. Жэл бүхэндэ хабарай сагта хоёр нараар сэрэгэй албанда татагдажа, хамагай һүүлдэ 1941 оной зургаадугаар нарада «Ворошиловой мэргэн будагша» гэжэ солотой болобо. Хоёр харынгаа сэрэгэй албанһаа табигдаад, хэдэн үдэр ажалаа хээд, долоодугаар харын нэгэнһээ амаралта абаад, дүү хүбүүндээ ошожо ерэхэ гэжэ бэлдэжэ байба.

ОНОН БАЛЖА НЮТАГ УГЫРЭН ХООҢОРЖО, УЙДХАР ГУНИГАЙ МАНАН БҮРХЭБЭ

1938 оной табадугаар нара. Хабарай сагай налгар хайхан үе үргэлжэлнэ. Уула талаар нялха ногоон ноёолжо, ургы сэсэг сэнхирлээд, үзэсхэлэнтэй гоё. Балжын голой хабаар үбэлдөө саһан ехэ ороһон байжа, ногооной үнэр хангалтаад, сэнхир

уняр хүшэгэтэжэ харагдана. Ородой хилын саана хагдан ша-таажа, алдагдаһан түймэр Монголоой хилэ руу орожо ерээд, нютагай эрэшүүл түймэр сараха ажалда дарагдаба. Хабарай түймэр сохижо, гал утаан хоёртой тэмсэжэ эсэһэн эрэшүүл мори бээ амаруулхадал гээд, гэр зуурханаа үнжэдэг боложо, зуһаланайнгаа байра байдал өөдэнь татажа, заһабари хэжэ эхилэбэ.

Тэрэ үеэрнь, «Аймагһаа дотоодые хамгаалалгын түлөөлэгшэд ерээд, эрэ хүн бүхэниие эсэргүүсэгшэ болгон барижа байна» гэһэн түгшүүрилтэ ярян аманһаа ама дамжан Дадал сомоной бүхы бригадын айлнуудаар тараад, зэргэлжэ оршоһон сомоной зондо дуулдаба. Энэ шууяанай боложо байха үеэр Жалсанайда бригадын дарга нэгэ танил хэбэртэй хүниие дахууланхай орожо ерээд:

– Зай, Жалсан, хубсала даа – гэбэ. «Арайл намайе барихагүй бээ» гэжэ ханажа байһан Жалсан сошожо хууриһаа бодоод, хүшөө шэнги хүдэлэнгүй дуугаа хуряанхай зогсожо байгараа: – Угы, энэ хоёр хүбүүдыемни тушаагаад, баһа намайе... – гээд түдэгсэхэдэнь, дотоодые хамгаалалгын түлөөлэгшэ:

– Дэмы бү донгодо! Муу хара эсэргүү! Энээниие харанагша? – гээд, ташаан дээрэнь зүүгээтэй байһан ташуур буугаа тоншобо.

Жалсан хүгшэнэйнгөө абажа үгэһэн гутал, дэгэлээ халаганаһан гараараа үмдэжэ байха зуураа: «Хоёр хүбүүдэйнгээ хойноһоо зобожо зобожо, мүнөө өөрөө тушаагдабаб. Яаһаншье заяа хубигүй табисуур гээшэб?! Энэ минии хэд хөөрхэйнэр байнаб даа? Яажа амидарха зон гээшэб? Хүгшэнэйнгөө сэдхэлыень зобохогүйл байгааб» – гэжэ дотороо бодожо:

– Таанарни, һайн хуугаарайгты – гэжэ арайхан гэжэ хүлгэһэн сэдхэлһээ гараһан үгэнүүдые хэлээд, хоолойдонь нэгэ юумэн торсолдоһон шэнги боложо, үхидэйнгөө толгой үндэжэ үрдибэ. Үхидынь: – Аба! Аба! – гэжэ эхэр татан уйлалдаба. Долоон һайхан үринэрые түрэжэ үгэһэн хөөрхы Долгорынь бээ барижа шэмээгүй зогсобошье, хоёр нюдэниинь уйдхарай нулимсаар дүүрэжэ, хасар дээгүүрни мухарйба.

Энэ үедэ, хоёр хүбүүдынь хариин нютагта ялынгаа хугасаа дүүргэжэ, сүлөөдэ гараад байһыень хэн мэдэхэ бэлэй.

Хэрбээ, хүбүүдэйнгээ сүлөөдэ гараһые мэдэһэн болобол: «Хоёр хүбүүдэймни амиды мэндэ сүлөөдэ гараа хада, минии үхөөшье һаамни хамаагүй!» – гэжэ үбгэжөөл хэлээд, һанаанинь дүүрэхэ байгаа. Хүнэй эхэ эсэгэ болоһон хүн хүүгэдэйнгөө түлөө хээээдэшье ами наһаяа үгэхөөр бэлэн ябадаг ха юм.

Айл бүриһөө эрэшүүлые баряанда абажа суглуулаад, аян дайнда мордожо байһан юм шэнгээр жагсаалаар туугаад, сомон руу абаашаба. Иигэжэ хамалган, хашалганда ороһон эрэшүүлэй дунда тэрьелжэ зайлаха һэдэлгэ, эдэбхи хэнииншье гаргангүй хэлэһэн соонь, тууһан тээшэнь шударгы ябаба. Эхэ орон, арад түмэнэйгөө урдаһаа эсэргүү ябадал гаргаагүй зон иимэ даруу байдаг юм гү? Эрэшүүлэйнгээ хойноһоо һамган, үхибүүдынь дахажа ошобошье, уулзажа шадабагүй. Баригдаһан зониие нэгэ гэр соо оруулжа бултыень хаагаад, газаһаань суургалжархиба. Гомдол, гашуудалда дарагдаһан эхэнэрнүүд, үхибүүдынь яахашье мүрөө оложо ядахадаа, уй-лалдаһаар гэр гэртээ бусаха баатай болоо һэн. Айл бүхэндэ хүгшэд, эхэнэрнүүд, үхибүүд үлөөд, гэр байрань аягүй хүнды, хоһон боложо үзэгдэбэ. Энэ аюултай муухай хара һалхинда далаад наһатай Шоно үбгэн арбан долоотойхон хүбүүнтээ баригдажа, хумхиин тоһон шэнгээр замхарба. Жалсанай һамган басагадаараа үлөөд, яахашье ушараа олохоёо болиной һууба. Шоно үбгэнэй хүгшэн ори гансаараа үлэжэ, гэрэйнгээ мухарта хаягдаба. Лама багшада ошожо, абарал эрихэ гэхэдэ, тиймэ хүн дүтэ нааша олдохоёо болибо. «Хамалганда ороһон энэ олон эрэшүүлые бултыень алаха юм гэнэ» гэжэ хүгшэд, эхэнэрнүүд хоорондоо ярилдажа, нюдэнэйнгөө нёл-боһо барижа ядан һууна.

Энэ нютагай олон һайхан эрэшүүлэй баригдаһан үйлэ хэрэг үүдхэхэдээ, тэрэ сагта сомоной даргын ажалда байһан Балдан-Доржо өөрөө баригдажа тушаагдахагүйн тулада «Үндэр уляһата» гэжэ газарта Мархайн Очир түрүүтэй эсэргүүсэгшэд хурал-сугалаа хэбэ» гэжэ хардаһан худал мэдүүлгэ өөрөө зохёожо бэшэбэ. Энэ мэдүүлгэ дотороо эдэ бүхы эрэшүүлэй нэрэнүүдые оруулжа, 1933 ондо дотоодые хамгаалагша Данзанай гарта барюулһан юм. Тэрэ тоодо Даша-Доржын нэрэ оролсоһон байгаа. Энэ бузар муухай, хара-

та арга мэхээрэй сомоной дарга Балдан-Доржо аймшагтай хара шуурганһаа өөрэйгөө зайлуулжа шадаа. Алдажа хүн боложо түрэхэн Пагба гэжэ амитан дотоодые хамгаалагшадта билдагуушалжа, ямаршые гэм зэмэгүй, анханһаа өөртэнь дурагүй эрэшүүлэй урдаһаа «гүрэн түрэдөө эсэргүүсэгшэ» гэжэ худал баримта зохёогоод, тэдэнэрые заажа үгэхэн, тушаалгаһан түүхэтэй. Энэ муухай ааша хэрэгүүд дээрээ зогсоогүй «Эсэргүүсэгшэдэй» зөөриень хуряажа, буляажа абаха үедэ: «Энэ тиимэ зөөритэй, тэрэнь иимэ зөөритэй, малтай» гэжэ хоболоод, өөрөө ябалсажа олон айлай зөөриень буляалсаһан, өөртөөшые үбэршэлжэ абаха аргыень бэдэрхэн амитан юм. Иимэ билдагууша зангайнгаа ашаар хамалган, хашалганһаа нугаржа гараад, зөөри хуряалгын үедэ «габьяа» гаргажа, «бурхангүй газарта бүмбэ галзуурба» гэдэгтэл, хургандаа алтан бэхэлиг зүүгээд, тарган мориной нюрган дээрэ ташаагаа тулан ганхалзажа, ута хулһан ташуур далгануулан омог дээрэлхүү зан гаргажа, абгай хүүхэдые баһажа, доромжолжо ябадаг болобо. Амидаралай агуу дэлгэр ухаантай, хара боро ажалда нюргаа тэниилгэжэ үзөөгүй хүдэр шиираг, гүндүү һайхан эрэшүүлһээ иимэл Пагба шэнги амитад ганса нэгэн үлэхэн юм.

Урдаа хараха эрэгүй болоһон айлнууд арай гэжэ зуһаландаа зөөжэ буугаад байхадань, «эсэргүүсэгшэдэй» зөөриень хуряаха гэхэн ехэ ажал үргэлжэлбэ. Хэдыхэн үдэрэй туршада сомоной арбан бригадын баян нютаг дайда тэрэ аяараа хоорон хубхайрба. Урдань Тэнгэлэг Сөөгтэй, Сэрүүн Галтайн сэлигэр уужам хүндыгөөр олон тоото мал хүрэг атарлан бэлшэжэ ябадаг һэн.

Зунай сагай тунгалаг һайхан нэгэ үдэр аймаг сомонһоо томилогдожо ерэхэн дарганар хүгшэд, эхэнэрнүүдые, үхибүүдые толгой тооложо, туужа ябажа суглуулаад, аймагай дотоодын яаманай дарга бэлсэгэнэхэн нюдэтэй, шара шарайтай хүн хүртэйгөөр: «Манай засаг, гүрэн түрэдөө, хубисхалда эсэргүүсэгшэдые даража шадаба. Таанар болобол, эсэргүүсэгшэдэй гэр бүлын зон, үри саднарын мүн байнат. Бидэ эсэргүүсэгшэдэй дахин үндыжэ ерэхгүй болотор усадхаха гэхэдээ...» – гээд, нударгаа зангидажа хии далагашаад, дуугаа үндэрлүүлжэ: «Тэдэнэрэй хүрэнгэ, зөөриень хуряажа абаха

ажал үлөөд байна. Таанар баһа эсэргүү һанаа гаргажа, зөөри зөөшээе дараад, нюугаад байбал, хатуу шанга шиидхэбэридэ хүртэхэбди гэжэ мэдээрэйгты! Манай нам засагай эсэргүүсэгшэдые бэлигүүн нюдөөр уридшалан хаража усадхаагүй болоболынь, тэдэнэр улас орондоо ехэхэн хоро, хүнөөлгэ ушаруулха байба!» – гэжэ ехэ дошхон маягтайгаар хэлэхэдэнь, хүн зон айжа мэгдэхэндээ хүхэ сагаан шарайтай болошоод, доро дороо урал амаа хүдэлгэжэ, маани мэгзэм уншажа зогсобо.

Суглаанай тарахалаар үхибүүд үхэр малаа хуряхаяа яаража ошобо. Эхэнэрнүүд, хүгшэд зөөри зөөшээе газашань гаргажа, саарһанда бэшүүлхэ дансалуулхаяа бэлдэбэ. Хүрэнгэ, зөөри хуряжа ябаһан зоной шэрүүн, дорюуншые гээшэнь жэгтэйхэн. Ядаһан зоной улаан голыень һабардажа байһандал аашаладажа, бэлин шэбшэг холижо байгаад харааханшые гайхалтай.

Айлай бэри болоод, хоёрхон жэл соо нюур үзэжэ ябаһан Дэжид хуряалганай үеэр түрхэмүүдтээ хүрэжэ ерээд байба. Данса бүридхэжэ һууһан яндан эрэ Дэжидэй нэрэгүй хурганда байһан алтан бэһэлыень обеоржо, шуналтайгаар хараад:

– Тэрэ бэһэлигээ мулталаад, эндэ табижархи! – гэжэ зандарба. Хажуудань зогсоһон Долгор абгай халаглажа:

– Энэтнай хадамда гараһан басаган ха юм, – гэбэ.

– Ши олон юумэ бү донгодо! Эсэргүүшэнэй үлэгдэл! – гээд, тэрэ эрэ ташуур буугаа занажа харуулба. Абдар ханзадань байһан али болохо эдлэл хэрэглэл, хубсаһа хунарынь бүридхөөд, модон шалыень хобхо татажа:

– Эндэ юугээ нюужа байнабта?! Хэлэ! – гэжэ хэмһээ үлүүгээр аашалба.

Анханай үгытэй ядуу амидаралтай, гүндүүгүй налгар тайбан, нютаг уһандаа нэрэтэй солотой бүхэ Сэдэнэй дохон алагша үнэень үлээгээд, бурханайнь гунгарбаа соо байһан гурбахан хадаг хүрэтэр хоһолбо. Энээнтэй жэшэбэл, Жалсанайда һааха үнээ, унаха мори үлээһэниинь бурханһаа хэшэг хүртэхэндэл болоо һэн. Гэхэдээ, энээндэл адли тонуул үзэхэмнай гэхэдэ, сагаантанай хүлдэ дайрагдажа, мал зөөриэ дээрэмдүүлжэ энэ ерээд, дахяад лэ зоболонгоо үзэхэн буряадууд лэ даа. Энэ боложо байһан үйлэ хэрэгһээ жэгшүүритэй муухай юумэн үгы һэн.

Үглөө үглөөгүүрын эсэргүүсэгшэднээ хуряагдахан хүрэнгэ, зөөри ашахан мори тэргэ, үхэр мал түрүүтэй субажа ошобо. Хуряагдахан үхэр малай хойнооонь, зоной эд зөөри, бараа шэрэһэн мори тэргэнүүд һубарилдан һууриһаа хүдэлбэ. Үбгэд хүгшэд, нарай нялха үхибүүднээ бэшэ зон буляалгаһан малаа туулсажа, аласай замда үдэшэбэ. Мал гэдэг арюун сагаан буянтай, хайралдаһа хүрэмөөр, ямар ухаатай амитад бэ. Тушаагдажа ошоһон эзэдтээл адли, хэзээдэшые эрьежэ ерэхгүйгөө мэдэһэндэл хото хоройнгоо саана хоргодожо, газар уһандаа эрьелдэбэ. Тууһан тээшэнь ябажа үгэнгүй, гэдэргээ бусажа гүйлдөөд, дайн һамаргаанай боложо байһандал бужаганалдан мөөрэлдэжэ, зүрхэнэй үбдэмэ шууян, шуухираан болобо. Тиигэһээр байтараа шууяншые замхажа, мянга түмэн буянта малай тэнгэридэ тулама тооһо шорой бурьюулан аянай замда жэгдэхэн алхалхыень харахада, хада уула, тала дайда тэрэл аяараа намхалзажа байһан шэнгээр үзэгдэбэ. Хойнооонь дүүрэн – дүүрэн ашаатай сар, морин тэргэнүүд байраһаа хүдэлбэ. Зарима абгай бэрээдүүд хогшол зөөриие өөрэйнгөө унаа тэргээр хүргэжэ үгөө бэлэй. Ай, хөөрхы! Ямар харанхы оршолон дэлхэйб?! Амияа абахын аргагүйгөөр сээжэ дээрэ түглэгэр хара юумэн тээгэлдэшэһэн шэнги, юумэ хэлэхын аргагүй үбшэнтэйгөөр даража, тархи толгой эрьеэд, хамаг юумэн хүмэрижэ, хаяржа, бутаржа байһандал үзэгдэбэ.

Бэлсэгэнэһэн шара хүн морин дээрээ хүндэлдэжэ һуунхай, хэниинь юугээ нюугаад үлээжэрхибэб гэһэндэл айл бүхэнэй хорёо хото руу үндэлзэн шагаагаад: «Иигээд мууһайн эсэргүүсэгшэд яба оодоросгоожо байгты! Халхын буянда хахажа садамарнууд!» – гэжэ зэбүүн хахир хоолойгоор ташуураа ёдогосуулан хашхарба. Энэ хүн, аймагай ерэһэн дотоодые хамгаалгын дарга. Тэрэниие хэншые анхаржа харабагүй. Хүнэй үгэ соохоно ябадаг сэхэ зантай, шударгы һанаатай, арюун сагаан сэдхэлтэй зон зөөри зөөшээ даража, нюужа байгаагүй, бултыень гаргажа тушааба. Иимэ зоной һайхан сагаан сэдхэл руунь, гүрэн түрын түлөөлэгшэд булингиртай хара уһа сасаба ха юм.

Хүгшэд хүүгэд мал хүрэгэйнгээ хойнооо сагаан эдээнэйнгээ дээжыень үргэжэ: «Хайран арюухан буямнай ямархан хүнэй гарта орохонь бэ?» – гэлдэжэ уйлан хайлан зогсобо.

Эсэггүй, ахагүй үлэнхэн хүүгэд багашуул адуулжа, хаража дадахан мал хүрэггүй болоходоо тогложо наадахая болёод, нюһаяа шор-шорхон татажа, гэр тойронгоо орон гаран эрьелдэнэ. Айлнуудай ганса хоёр үнеэн тугал хото хорёоһоо холодожо бэлшэхэеэ болёод, эжэлээ үгылжэ, гансаардаһан амитанай зүрхэ зүһэмэ хахир хоолойгоор мөөрэлдэхыень дуулаһан хүнэй бэе шэмшэрнэ. Иимэ аймшагтай, хүртэй ябадал нарата юртэмсье харанхы болгожо үнгэрбэ. Түрүүн хамаг эрэшүүлыень шуурганда уруудаһан мал шэнгээр туужа абаашаад, эсэсэй һүүлдэ айл бүхэнэй зөөри зөөшыень оёороорни хюһажа хуряһан энэрэл хайрагүй хатуу сохилтын удаа Онон Балжын үзэсхэлэнтэ һайхан нютаг түрэлөө урилһан юм шэнги хоһон боложо хүндырбэ.

Амидын хахасалые оло дахин амсажа, уйдхар гунигай харанхы хара мананда төөриһэн Долгор абгай яжа саашадаа амидарха тухай бодохошье тэнхээгүй болобо. Басагдаал хаража, сэдхэлынь хайлажа уярна. Амидын хахасалгаһаа үлүү хүндэ сохилто гэжэ юун байхаб. Нэгэ халуун гэр бүлэ байтараа бүхы эрэшүүлтээ амидыгаар хахасаха гээшэ мүхэлэй үүдэ татаһантай адли ха юм. Ганса Долгор бэшэ бүхы айл, бүхы абгай хүүхэдүүд иимэ байдалда оробо. Абгай хүүхэдүүд уйдхар гунигта абтажа, бэтхэрһэн эльгэ уушхаяа тамхинай моёор гэдхээжэ, мэнэржэ шаналһан тархи зүрхээ архиин оёор манаруулдаг болобо. Тэдэнэр орой үдэшэлэн хэн нэгэнэйдээ суглараад, архи шэмэжэ, тамхи бааюулан уйлалдажа:

– Юушьегүй хогоосон юртэмсэ яжа бараха юм? Ууя саашань! Сэрэмжэд, духаряагаа бари! Улаан голоо таһархаһаа наана, улаан шуһаяа урдахуулан байжа түрэнхэн хүбүүмни, ханалгатай түшэлгэтэй абамни, хаража түшэжэ ябаһан нүхэрни – бүгэдэ байхагүй! Амидарал гээшэ зүүдэн, зэрэлгээн шэнги юм байна даа. Балшархан хүбүүн үхин хоёроо хайрланаб даа. Ууя саашань!

– Эгүүрдиин бэшэ загуурдиин харанхы юртэмсэдэ юунһээ айжа, далтиржа ябабхабибди. Бурхан үзэг! Ууя саашань! Эсэргүүсэгшэ болгоод, абаашабал абаашаг саашань! Алимба дуумнай? Бүгэдэ дуулая!

Архиень уухадамни амтатай,
Амандамни гашуураад намжартай.
Тамхиень татахадамни амтатай,
Тангалайдамни гашуураад намжартай.
Архи шэнги аршаан үгы,

Амиды шэги жаргал үгы! – гэжэ дуулалдахадань уярмаар. Сохом тэрэ үедэ хэнэй зохёһониинь хайн мэдэгдэдэгүй уйтхар гунигтай, сэдхэл хүдэлгэмэ олон хайхан дуун арадай дундаһаа гараһан юм. Буряядууд хэзээ заяанһаа дуунда дуратай, ябууд өөһэдөө зохёогоод дууладаг заншалтай зон. Тиимэ дээрэһээ, буряад арадай дуунууд баян нугалбаритай, уянга аялга хайхантай байдаг. Зүдэржэ зобоһон буряад эхэнэрнүүдэй сэдхэл зүрхэнэй гүн сооһоо зоболон гашуудалай уянга эгшэгэлжэ гарадаг байгаа. Тэдэ олон дуунуудай нэгэн болохо иимэ дуун Монгол орон дотор таранхай юм.

Уулынгаа оройгоор харахадамни,
Уняартай манан соо наран байна.
Ушарһан нүхэрөө ханахадамни,
Уулзахын аргагүй холо байна.
Хадынгаа оройгоор харахадамни,
Харанхы манан соо наран байна.
Ханилһан нүхэрөө ханахадамни,
Харалсахын аргагүй холо байна.
Шэлынгээ оройгоор харахадамни,
Сэнхирхэн манан соо наран байна.
Сэдхэлтэй нүхэрөө ханахадамни,
Сэнгэхын аргагүй холо байна.

Амидын хахасал ханатараа амасанһан хөөрхэй эхэнэрнүүд иигэжэл уянгатай хайхан дуугаараа сэдхэлэйнгээ хоһон зайе дүүргэдэг байгаа бээ. Бэшэ ондоогоор хорбоо юртэмсын үдэр хоногыге яажа үнгэргэхэ бэлэй даа.

Юртэмсэ дээрэ амиды ябаһанай хубида абгай, хүүхэдүүд үри хүүгэдээ, хүгшэдөө үл залгуулан тэжээхэ, тэтхэхэ, үргэхэ ушартай болоһон юм. Ухэжэ талиигшадай хойноһоо үхэдэг хорбоо бэшэ ха юм. Харин бурханай орондо ошохо үйлэтэй

байһан зоноо сэдхэл зүрхэндөө мүнхэрүүлжэ, тэдэнһингээ үлээһэн үри саданарые алтан дэлхэй дээрэ хүнэй зэргэ хүн болгожо, удам угсаагаа залагамжалуулха арюун нангин үүргэ байдаг ха юм. Ээлжэлэн һубаридаг уларилайтай юртэмсэ дэлхэйн жама ёһоор дэлгэр дулаахан зунай саг үнгэржэ, намарай сагай ерэхэ үеээр ганса хоёр малдаа үбһэ тэжээлыень бэлдээгүй һаа, яжа ами хоолойгоо тэжээхэб. Үбһеэ сабшажа хуряадаг уламжалта заншалаараа шадал зэргээрээ үбһэндөө гараба. Найма һаһатай балшарһаа ная һаһатай бууралнууд хүрэтэр хажуур, тармуураа янзалжа, үбэлжөөн тээшээ зорибо. Эхэнэрнүүд амидаралайнгаа эрхээр газар гарахадаа эрэ, гэртэ ороходоо эмэ боложо байба. Арбаад һаһатай хүүгэдэй үбэлжөөнһингөө хашаа дээрэ үһэ сабшаха нэрэтэй дуу дуулахадажа һуухыень харахада нюдэнэй далтирма хайратайгаар үзэгдэнэ. Эсэгэ аханарынь байхадаа хажуураар яжа үбһэ сабшадаг бэ гэжэ заажа үгэдэг, хажуурынь дабтаад үгэхэдэнь ямар амар байгша һэм. Эжынэр хүгшэдэйнгөө үгэ соохоно гэр малаа, нарай нялха хүүгэдээ хараад лэ хоёр наранай хоорондо хоёр тээшээ ябажал байба.

Олонхи айл намаржаандаа буугаад, саһанай ороһон хойно бухалаа шэрэжэ үбһеэ норуулба. Малдаа үбһэ хуряажа абаһанайнгаа удаа үбэлэй хүйтэн сагта өөһэдынгөө эдихэ хоол, хүнэй бэлдэхэ ажал гэжэ баһа бии. Хүгшэд, хүүхэд гарайнгаа эбэриштэр хүн харада гутал хубсаһа оёжо, арһа элдээд, харюудань буруу шүдэлэндэ хүртэжэ эдихэ хоолтой болоно. Тэрэнээ гаргажа эдэе болохо гэхэдээ, гаргажа үгэхэ эрэ хүн олдожо үгэхэгүй харатай. Хаана холоһоошье хамаагүй, хадаг барижа гуйгаад, малаа гаргажа үгэхэ эрэ хүниие залана. Иимэл амидарал үргэлжэлһөөр лэ байба.

Даша-Доржын эжы нэгэнтэл иимэ ушарай тохёолдоһон хойно үхидөө тэжээжэ үндылгэхэ гэжэ борьбоёо бохиилгонгүй зүтхэжэ ябахадаа, хоёр һайхан хүбүүдын юртэмсын нэгэ буланда сүлөөтэй эрхэтэн болоод, ашатай буянтай аба эжыгээ һанан, һанан тэгүүлжэ ябана гэжэ мэдэнэшьегүй. Хэзээ нэгэ сагта, али нэгэниинь амиды бэе махабадаараа эрьен ерэжэ, үргэхэ тэтхэхэ гэжэ зүүдэлээшьегүй ябана.

МОНГОЛ ХҮБҮҮН МОСКВАГАЙ ТҮЛӨӨ ТУЛАЛДАБА

1941 оной зургаадугаар харын хорин хоёр. Гитлерэй Германи этигэлээ эмдээд, Зүблэлтэ Холбоото Уласта гэнтэ добтолбо. Хүн зон бужаганаад, нэгэ үедөө аргагүй аймшагтай байдал тогтожо, эндэ тэндэ газар зайгүй гэхээр уйлаан, хайлаан боложо, зүрхэнэй шэмшэрмэ байдал тогтобо. Даша-Доржо яхашье мүрөө оложо ядажа гайхашоод байтараа, дүү хүбүүн Бабуу-Доржотоёо уулзаха гэжэ «Анастасия» тосхон яаралтай ошобо. Бабуу-Доржо наһанайнгаа хани нүхэртээ, хөөрхэн хүбүүнтээ хэнэнээшье дутахагүй айлайхин боложо түбхинэнхэй һуужа байба. Бабуу-Доржо ахатаяа уулзажа, гүнзэгийгөөр ханаа алдаад:

– Ахаймни, та бидэ хоёр энэ юртэмсэ дээрэ амгалан тайбан амидарха хубигүй хоёр гээшэ гүбди? Дайнда мордохо болоод байнаб. Дайнай гал дүлэн сооһоо амиды мэндэ гаража ерэхэмнай мэдэгдээгүй. Эжы аба, эгшэ дүүнэрнай ямар байгаа юм ааб даа? Та бидэ хоёрто тэдэнэртээ уулзаха хуби табисуур гэжэ байдаг угы юм гү? – гэжэ гунигтайгаар хэлэбэ. Даша-Доржо дотороо баһал иимэрхүү зүйл бодожо ябаһан болобошье, дүүгэйнгээ сэдхэлыень заһаха ханаатай:

– Дайн удаан үргэлжэлнэ гү, али болино гү, энээндэ сэдхэлээ унагаагаад яахабибди. Энэ хөөрхэн хүбүүнэйшни хуби заяан гэжэ байхал ёһотой. Монгол найхан оромнай, эхэ эсэгэмнай бидэнээ хаража байна шуу. Зоригтой, шиидэмгэй байжа үзэ, – гэжэ ахань дүү хүбүүндээ дулааханаар заабаришалжа хэлээд, бусаба.

1941 оной зургаадугаар харын хорин дүрбэ. Энэ үдэр Даша-Доржо Зүблэлтэ гүрэнэй армиин сэрэгтэ татагдаха тусхай саарһа гар дээрээ абаад: «Дахяад лэ дүү бидэ хоёрой хуби заяан оройсолдобо. Одоошье амиды мэндэ нютаг ороноо бусажа шадахаяа болибо хабди даа. Байз! Ашатай буурал аба эжытээ ушархын юрөөл, орошолон дэлхэй дээрэ хамагһаа арюун Балжынгаа голдо шунгаха хуби табисуур байхал ёһотой. Даша-Доржо! Бү гутара, зориггоо шангадха! Зориг бүхы юумые илаха, – гэжэ өөрөө өөртөө шэбшэбэ. Тиигээд, өөрэйнгөө зөөри болохо хубсаһа хунараа, гэртээ абаад ошохо гэжэ

бэлдэжэ байһан нөөсөө хамта ажалладаг ород нүхэрэйнгөө гэртэнь асараад, намгандань орхиходоо:

– Дайнай газар дээрэ намайе алдалан унаа гэхэн саарһанай гэнтэ ерээ һаань, өөрөө хэргэлээрэй. Бурхан хаража, орожо ерэхэдээ болохоб, хадагалжа байгаарай, – гэжэ захиба. Иигээд лэ, гуша нэгэ һаһатай монгол эрэ, хүн түрэлтэндэ гашуудал, хохидол асарһан аюулта хара дайнһаа Зүблэлтэ ороние хамгааласахаяа мордобо.

Талаан болоходоо, аха дүү хоёр хамта бүхэли зундаа, намартаа нэгэ газарта сэрэгэй һургуули гараад, Даша-Доржо Сибириин буудалгын гушан хоёрдохидивизиин бүридхэлдэ орожо, Бабуу-Доржо пулемётчигоор хубаарилалдажа, аха дүү хоёрой зам халаатаба. Ахань һургадаг, дүүнь соносдог монгол һайхан заншалаараа, Даша-Доржо:

– Дүүмни! Дайнһаа хэсүү, бэрхэтэй юумэн хаана байхаб. Бээ бодожо, болгоомжотой, хэргэг ябаарай даа. Дайсан хамагай түрүүн пулемёдой гал дээрэ анхаралаа хандуулдаг гэжэ сэрэгэй дарганар заажа үгэхэн байха. Ши бидэ хоёр хэзээ нэгэ сагта эжы, абатаяа уулзажа, золгохо хуби заяан бии гэдэгтэ этигэжэ ябаарай! – гэбэ. Бабуу-Доржын зоримгойгоор:

– Та бидэ хоёр эхэ оронһоо һайн нэрэтэй гараагүйбди. Аба эжы хоёрнай хайрартай. Хүбүүдэйнгээ хардуулжа, хашалганда ороһонһоо боложо, үйлэ тамаа үзэжэ ябана ёһотой даа. Дайнда юуншье боложо болохо гэжэ би ойлгоноб. Ямаршье үедэ зоригоо мохонгүй ябаханаа үлүү юумэн үгы гэжэ бодоноб. Нэгэн гэбэл, энгэртэй одотой ерэхэбди, үгы гэбэл, духадаа номотой хосорхобди. Ондоо зам бидэндэ үгы. Зай, ахаймни, һайн ябаарай даа. Амиды мэндэ уулзахын юрөөл табия! – гэхэдэнь, Даша-Доржо уярһандаа уйлан алдажа, бээ баряад, дуугай зогсожо, дүүгээ тэбэрибэ. Дүүгэйнгээ зүүн хасарыень үндөөд, бээ барижа ядан:

– Һайн ябаарай даа, Бабуудай! Дайн удангүй дүүрэжэ, хоюулаа уулзахабди. Зай, яба даа, – гэхэдээ, зүрхэниинь шэмшэрээд, хариин дайдада гансаараа үлэхэндэл сэдхэлынь уйтарба.

Хахир хүйтэн үбэлэй сагта Даша-Доржын алба хэжэ ябаһан дивизи Зүблэлтэ гүрэниие хамгаалжа, дайн байлдаанда оробо. Тэдэ Москва хотоһоо хойгуур Ленинград тээшэ ошоһон түмэр

замай баруун жэгүүрые хамгаалан тулалдажа эхилбэ. Эээрхэг түримхэй фашистнууд хүсэ ехэтэй техникые урдаа барижа, Москва хотые эзэлжэ абахын тула бүхыгөөрөө болобо. Тэрэ үбэл саһа ехэтэй хүйтэн үбэл болобо. Энээнһээ болохо жабартай хүйтэниие бэе дээрэ үзэһэн монгол эрэдэ Европын саһан хүйтэн хоёр юуншые бэшэ. Даша-Доржын алба хэжэ ябаһан дивизи дайсанай зүүн гарай «барс» танкын добтолго тодон байлдажа, тэн хахадые нь усадхаба, бусадын гэдэргээ эрьежэ ухариба. Энэ аймшагтай шанга тулалдаанда командирын алуулшаба. Буугай номон эшхэрдэнэ, бүмбэгэ дэлбэрнэ, жада харшажа, утаа уняар, тооһо шорой манаржа, тэнгэри харанхы болоно. Хажуудань ябаһан сэрэгшэдэй хяргуулһан үбһэн шэнгээр унажа байхыень харахада аюултай, аймшагтай. Теэд, адли тулалдажа, гал дүлэн соо ябаһан хүндэ айха сүлөө, заб гэжэ хаана байхаб. Хутагын эри дээгүүр ябаһан хүндэ, намтай юун болохонь гээшэб гэһэн бодолой толгойдо орохо заб гаранагүй. Нюдэнэй халтирма хүндөөр шархатаһан сэрэгшэдэй ори дуу табижа, абарал эрижэ гуйхаһаа байтагай:

– Мүрынь ганса болоо! Намае хороожорхи! – гэжэ хүхирхэнь соностоно. Иимэ юумэнэй дунда тэмсэжэ ябахандаа, галаб эрьебэ гээшэ гү гэжэ һанахаар. Гэбэшые, зобохо туйлдахые хэнэһээшые дутуугүй бэе дээрээ үзэжэ ябаһан хүдэр шиираг буриад эрэ юунһээшые айнагүй, юунһээшые хажарнагүй тэмсэлдэ ороно. Олон хоног нойр, хоолгүй тулалдажа, хархис дайсанай хэды хүсэтэй байбашые Зүблэлтын сэрэгшэд халуун амин, бүлээн шуһаараа Москва хотые хамгаалһаар лэ байба. Тулалдаһанай үедэ забһар сүлөөгэй гарахада ойро зуурахаһа соо дурд гээд, зали абажа үрдинэ. Ядаржа туйлдаа хүрэхэдэнь Даша-Доржодо хабтагай сагаан Онон, Балж, уняар манан соо оршоһон Эрээн толгой, Сөөгтэй номин ногоон тала тодоржо, эжы аба хоёрын үнегээ һаажэ ябаһан шэнгээр сэдхэлдэнь урган дүрсэлэгдэнэ.

Гал мэсын айхабтар шэрүүн тулалдаан боложо, тооһо шорой, утаан манан нара халхална. Дайсан ехэ буугаар забһар сүлөөгүй буудажа, агаарай онгосын боомбо хаяхадань, газар тэнгэри хоёр ниилээд, эрьелдэжэ, хүмэрижэ байһан шэнги болоно. Зүблэлтэ гүрэнэй сэрэгшэд агуу баатаршалга гаргажа тэмсэнэ. Тиигэхэдээ, хожомой хойно нэгэ үдэр алдарта жан-

жан Г.К.Жуков Бородиногой талада болоһон шэрүүн тулалдаанда баатаршалга гаргаһан полковник В.И.Полосухинай командалжа ябаһан гушан хоёрдугаар дивизи юм гэжэ баримталжа, энэ байлдажа ябаһан газар дээрэ ородой алдарта жанжан М.И.Кутузовай хүшөөгэй дэргэдэ өөртэнь зорюулһан хүрин боржон шулуугаар хүшөө бодхоогдохо юм гэжэ хэншье һанаагүй ябаа. Тэрэ хүшөөдэ БНМАУ-ын эрхэтэн буряад яһанай хүбүүн Жалсанай Даша-Доржын хүлһэн, шуһанай дуһал шэнгэһэн байха юм.

БЭЭ ЭДЭГЭЖЭ, ДАХИН ТУЛАЛДААНДА ОРОБО

Нэгэ холын мүшэн манан соо бүүр-түүр бүрэлзэнэ. Хүн мэдээ орожо байна ха юм. Олон үбшэнтэнэй дунда эмнэлгын орон дээрэ хэбтэжэ байтараа Даша-Доржо мэдээ орожо эхилэбэ. Үхэр буггай һомоной холо бэшэ тэһэрхэдэ, Даша-Доржо арбаад метр тухай зайда хажуу тээшээ шэдэгдээд, бүтүү бүглүү боложо, зүүн гарайнь тохой зада сохюуланхай, мэдээгээ алдажа унаһан байба. Тэрэ шэгтээ, Москва, Свердловскоор дамжажа, Новосибирск хотын сэрэгэй госпитальда хэбтэжэ байтараа, Даша-Доржо мэдээ оробо ха юм. Мэдээ орожо, солоохойтой болоходоо толгойнь дүйрэнхэй, хэлэгүй, хоёр шэхэниинь таг дүлииршэһэн байба. Зургаан һара соо эмнэлгэдэ хэбтэжэ, шэхэниинь дууладаг боложо, жэл үнгэрһэн хойно дуугаржа, хүнтэй харилсаха аргатай болобо. Үхэл амидарал хоёр тэмсэбэ ха юм. Хүбшэ тайгатай, тала дайдатай, Балжын голой эрьедэ оршодог һайхан нютагта түрэхэн хүнэй эрэ бэе шанга байжа, үхэлэй һабарһаа мултаржа шадаба.

Эмнэлгын газарта хүлгүй, гартай гаргүй, хараатай хараагүй янза бүриин хүниие гаргажа, оруулжа, хоол сай амандань хэжэ үгэхэ зэргээр гүһалдаг байба. Тэрэ олон шархатаһан сэрэгшэд гэр орон, эхэнэр хүүгэдтээ захяа ябуулна. Зарима сэрэгшэдэй үри хүүгэдын, һамганиинь ерэжэ, гар хүлгүй, һохор дүлии болоһон эрэшүүлтээ уйлан хайлан уулзаад, абажа ябахыень харахада уярмаар. Бэеэ даажа амидарха шадалгүй болоһон эрэшүүлээ, үнэхэн дээрэ хаяһан шалза мэтээр «намда иимэ хүн

хэрэггүй» гэжэ хаяад ошодог сэбдэг хүйтэн сэдхэлтэй эхэнэр-нүүд байдаг юм байна. Энэ мэтые нюдөөрөө хаража хэбтэһэн зөөлэхэн сэдхэлтэй монгол хүн хайрлажа, шаналжа зобоходоо: «Хүн гэдэг амитан хайшаа юм? Ямар хатуу, шулуун сэдхэлтэй байдаг юм?» – гэжэ ушарыень ойлгожо ядан сүхэрнэ.

1943 ондо Даша-Доржо сэрэгэйнгээ шинель дахин үмдэжэ, фронт мордобо. Энэ удаа, Белорусиин хоёрдугаар бүридхэлдэ орожо, хархис дайсантай тэмсэбэ. Харанхы бүрүүл боложо байха сагта Даша-Доржын подразделени Харьков хотоһоо холо бэшэ оршодог нэгэ жэжэхэн тосхон хүрэжэ ерэбэ. Даша-Доржо гурбан сэрэгшэдые толгойлжо, разведкэдэ гараба. Удангүй тэрэ дүрбэнэй байһан газарые немецүүд элирхэйлжэ мэдээд, будалдаан эхилэбэ. Дүрбэн сэрэгшэд нэгэ томохон бутын арада нюугдаһан байжа, бүтэн гарсалдаба. Араһаань Улаан сэрэгэй батальон ерэжэ, аймшагтай шэрүүн тэмсэл эхилэбэ. Үхэр буугай һомон эндэ тэндэ тудажэ, шорой тооһон манараад, гэрэл үгэдэг һомон агаарта тэһэржэ, туяа гэрэл сасаруулна. Зэргэлээ боори дээрэ томо хара хас тамгатай хоёр танкын харжаганан ерэжэ ябахань харагдаба. Даша-Доржотой нүхэсэжэ ябаһан монголшуу шарайтай, үнэн шударга зантай, черкес сэрэгшэн гартаа багса граната шэрэнхэй танкын урдаһаа мүлхибэ.

– Батырбек, хүлэе! – гэжэ Даша-Доржын хашхараад, хойноһоонь гүйхэ зуура:

– Жалсанов хэбтэ! – гэһэн захиралта соностобо. Командирынь Батырбегэй яаһыеншые мэдэнгүй, Даша-Доржые хорижо хэбтүүлхэтэйнэ зэргэ хүшэ ехэтэй тэһэрэлгэ нэрьежэ, түрүүлжэ ябаһан танк зогсоод, галда абташаба. «Хөөрхэй, Батырбек нүхэрни алуулшаба!» – гэжэ Даша-Доржын халаглажа байтар:

– Ура! – гэжэ хашхараан дуулдахадаа Батырбек нүхэрэйнэ абьяан байба. Хожомынэ нэгэ ехэ тулалдаанда бэе бээдээ эжэлшэжэ дадаһан черкес нүхэрынэ хараалта дайнай газар дээрэ алдалан унаа бэлэй.

Ворошиловой мэргэ буудагша Жалсанов (Иван Дмитриевич) Даша-Доржо Эсэгэ ороноо хамгаалһан Агуу ехэ дайнда эрэлхэг зоригтойгоор тулалдажа, олон фашистнарые усадхаһан намтартай юм. Зүблэлтэ ороной, хүн түрэлтэниие

эзэрхэг түримхэйшүүлнээ хамгаалхан Агуу ехэ дайнда монгол эрэ халуун амин, бүлээн шуһаяа хайралангүй тэмсэжэ, Эхэ оронойнгоо, үринэр, ашанарайнгаа урда хэтын хэтэдэ дурсагдаха хүндэтэй габыа байгуулжа шаданан юм.

1943 оной арбан нэгэдугаар нарада гэб гэнтэ Даша-Доржиин алба хэжэ байһан подразделени Алас дурна зүг тээшэ эльгээгдэхэ захиралта абаба. Ямар ушартай байһыень юрын сэрэгшэ хаанаһаа мэдэхэб даа. Хожом ойлгоходонь, Алас дурна зүгтэ байрлажа байһан элүүр шиираг сэрэгшэдые баруун фронт тээшэ абаашаха зорилготой байба. Иигэжэ Зүблэлтэ ороной баруун захаһаа зүүн хилэ хүрэтэр галта тэргээр олон хоног ябажа, Хасан нуурай дэргэдэ хилэ хамгаалха албанда шэлжүүлэгдэбэ. Хилэ хамгаалха албан нарин, түбэгтэйшье һаа, дайн байлдаантай жэшэхэдэ аргагүй амар, амгалан байба.

Хорин табадугаар армиин хуралда хабаадаха болоһон сэрэгэй нэгэ дарга Даша-Доржые шарга мориной жолоошон болгожо абаад, Уссурийск хото ошобо. Тэдэнэрэй хуралай дүүрэнэй һүүлдэ хүни дунда албанайнгаа газарта бусажа ябатарнь, сэгсэгэр нохой шэнги нэгэ томо амитан һарын гэрэл доро элихэнээр бүртэлзэн харагдаба. «Энэ зоной байдаггүй газарта нохой хаанаһаа ябаба гээшэб? Али юун бэ?» – гэжэ бодожо ябатарнь, Монголдоо байха сагтань болоһон нэгэ үйлэ хэрэг зурагас гээд толгойдонь оробо. Даша-Доржо сэрэгэй албанһаа табигдажа гэртээ ерээд, удангүй, нүхэдтээ хамта сомоной түб ошожо, улаан будаа оложо ганзагалаад, хүни оройхон гэртээ бусажа ябатараа Шубуутын дабаан дээрэнээ шоно дахаба. Тэрэ үедэ гурил хомор байжа, будаа абаад ябабад. Залуу наһанай омогто шатажа ябаһан гурбан залуушуул тэрэ шонье намнаха гэжэ хорхойтобошье, ганзагадань ябаһан гуша гушан килограмм болохо будаагаа хаяха бэшэ ха даа, тэрэ шонье намнажа шадабагүй. «Буутай ябаһан һаа, юумбэ?!» – гэлдэжэ шанга шангаар хашхаралдахадань, тэрэ шононь зугадажа ошоо һэн. Мүнөө Даша-Доржо шууд буугаа абажа шагаагаад, шабхынь дараба. Арадань дахада шурганхай унтаж ябаһан сэрэгэй дарга сошожо:

– Жалсанов! Юун болооб? – гэжэ ехэ мэгдэжэ асууба. Даша-Доржо баярлаһан хоолойгоор:

– Шонын дахахата буудажархёоб. Абая! – гээд моринойн-гоо жолоо татахадань:

– Шүдхэр абаг! Хая саашань! – гэжэ сэрэгэй даргын буруушаахада, замаа үргэлжэлүүлбэ.

Анханай ангууша удамтай буряад хүбүүн дотороо хэды харамсабашье, сэрэгэй хүнэй ёһо соо даргынгаа урдаһаа һөөргэдэжэ юумэ хэлэбэгүй. Саашань замаа үргэлжэлүүлхэдэ, тугаарайхи бодолоо дахин тархидаа һэргээжэ: «Шоно дахадаа муу ёротой. Тэрээнһээ хойшо хэды хоноод, хамалганда орожо баригдааб. Энэ мүнөө дахагша солигыге байлдаанай хурдан буугай байжа, хорооһомни болоо!» – гэжэ һанаад, сэдхэлээ заһаба.

1945 оной наймадугаар һара. Япон милитаризмнаа сүлөөлхэ дайн эхилбэ. «Дахяад дайн. Энэ үхээриин хара дайн яагаад барагдахаяа болиһон юм бэ? Баруун ехэ дайнай арай гэжэ дууһахада, дахяад лэ дайн. Би зоболон бүхэниие туйлаһанайнгаа эсэстэ заабол үхэхэ ёһотой хүн гүб? Арайл үхэхэгүй хабдаа! Би заатагүй гэртээ бусахаб! – гэжэ зориггоо шангадхаба.

Лейтенант Жалсановай алба гаража байһан ябаган сэрэгэй батальон Япон милитаризмнаа сүлөөлхэ дайнда хамагай түрүүн оролсобо. Япон сэрэгшэд байлдаанай эхин үедэ ехэ хүсэтэй, шэрүүнээр ороһон юм. Тэдэнэртэй хамта хуушан сагаан гвардиихидай хоро үһөө үбэртэлжэ ябаһаниинь тодорхой эли. Зүблэлтын сэрэгшэд зоригтой, шийдэмгэй тэмсэжэ, япон сэрэгтэ ехэхэн хохидол үзүүлбэ. «Хойто Үндэр» гэжэ нэрлэгдэһэн нэгэ толгой буляалдажа, һүни болоһон шэрүүн тулалдаанда гал сахилгаан гялбажа, шэрэм мүндэрэй адхаржа байһандал буугай һомон шууян эшхэржэ, эндэ тэндэ орилоон, хашхараан боложо, амияа абаха арга боломжогүй байлдаан болобо. Зүблэлтын сэрэгшэд автомат буугаар гам хайрагүй хяргажа хаяа бэлэй. Тулалдаан зогсожо, үүр сайба. Япон үхэдэлнүүд хажуураар сабшуулһан үбһэн шэнги хабтайжа унашаһан хэбтэбэ. Энээниие харахада нюдэнэй далтирмаар байгаа һэн. Саада таладань Зүблэлтын сэрэг иимэл байдалда оронхой байба. Даша-Доржын баруун хүлэйн гуя багта үхэр буухай һомоной хэлтэрхэй тудажа, гуяын мяха зада сохижорхёо. Түрүүшээр үбшэнэйн бараг байхадань, зоболон үзэһэн хүн

тэсэжэ тоонгүй ябаад, тэрээнээ отолуулха баатай болобо. Шарханинь эдеэрэлээд, эмшэндэ зэмэлүүлээ хэн.

Япон сэрэгшэд эзэн хаандаа үнэн сэхээр алба хэхэб гэжэ тангариг болгожо, шэгшы хургаяа отолоод байлдаанда ородог ушарһаа бээе тушаадаггүй үхэн үхэтэрөө үзэлсэдэг нойтон голтой амитад. Амидыгаар баригдаха болоходоо, гранатаа тэһэлжэ өөрэйгөө хүнөөхыень Даша-Доржо нюдөөрөө хараба. Энэ дайнда Даша-Доржын ябаһан батальон зургаан зуу гаран сэрэгшэдтэй ороһон аад, дүрбэн зуугаад сэрэгшэдээ алдаба. Батальоной командир, мүн лэ алуулһан байба. Япон сэрэг буугаа хуряжа, дайн дүүрэбэ. Даша-Доржын албанда ябажа байһан сэрэг баряанда ороһон япон сэрэгшэдые буу дороо абажа, солонгосой шара далай хүрэтэр абаашаад, Сейсон гэжэ үртөөн дээрэ ажал хүүлэжэ, жэл тухай болобо. Баригдаһан япон сэрэгшэдые харахадаа, Даша-Доржын толгой соо элдэб янзын бодолнууд эрьелдэнэ. «Би өөрөө иигэжэ хүнэй эрхэ мэдэл соо ябааб. Мүнөө би өөрөө баряанда байһан зоние харууһалжа байнаб. Хүнэй хуби заяан элдэб янзаар эрьедэг юм байна. Иигээд саашаа юун болохо юм ааб даа? Үхэхэ сагни дүтэлжэл байна бээ. Москва хото хамгаалалсажа ябахадаа шархатаад, мэдээ ороогүй болобол, мүнөө яһамнишье үгы байха хэн. Хойто Үндэртэ шанга тулалдаан болоо. Эжы аба хоёртоо «һайн һуужа байгаарайгты» гэжэ хэлэжэшье үрдингүй хээрэ баригдаад лэ энэ. Эхэ орон, эхэ эсэгынгээ урда буруу һаналтай ябаагүйб, гэм хоро хүргөөгүйб. Тиимэ болохолоороо би үхэхэ ёһогүйб! Таанарһаа заяагдаһан энээхэн мяхан бодо бэээрээ заатагүй эрьежэ ошоход!» – гэжэ өөртөө тангариг үргэбэ.

Монгол хүбүүн хоёр дай гаталжа, амиды мэндэ үлэһэн хуби заяандаа бахархан, баясан байгаа бэлэй. Наһаншье тогтожо, үнгэрһэн ерээдүй тухайгаа зэргэсүүлэн бододог болобо. Гэбэшье, дүүмни яжа ябана хаб гэжэ бодоходоо сэдьхэлынь үбдэнгүй байжа шаданагүй. Эхэ нютаг, эльгэн саднарынь зүрхэ сэдьхэлдэнь улам ойртоод байха юм. Дүү Бабуу-Доржо-һоонь һураг дуулданагүй. Дайн дажарай хүндэ бэрхэ сагта, хэн хэнэйнгээ хаана, яжа ябаһан тухай мэдэхэ арга боломжо үгы.

1946 ондо Зүблэлтын сэрэг Солонгочоо бусаба. Алас дурнын Владивосток хотоор дайража, Ворошилов хотодо бүгэдыень

буулгажа, элүүр мэндын шэнжэлгэдэ оруулаад, үбэшэнтэй үбшэнгүй гэжэ хоёр бүлэг болгожо хубааба. Даша-Доржо «элүүр мэндэ» гэхэн саархан үнэмшэлгэтэй болобо. Тиигээд, хүн бүхэниие тааруулжа, тусхай томилолто олгохо болоод: – Ши хаанаһаа ерэхэн хүмши? Хаана ошхобшо? – гэжэ Даша-Доржоһоо асууба.

– Би монгол хүнби. Эхэ ороноо бусаха хүсэлтэйб.

– А-а, тиимэ гү? Тэрэ талаар бидэ мэдэхгүй байнабди. Зүблэлтэ гүрэндэ дуртай газараа ошо. Ушараа өөрөө олоорой.

– Тиигэбэл, би Шэтэ ошохомни – гэжэ Даша-Доржо мэдүүлбэ.

АМИДАРАЛ ТЭГШЭРБЭ

Шэтэ можын буряад, ород яһанай сэрэгшэд субаһаар нэгэ хэдыниинь Могзоон үртөөдэ галта тэргэхэ бууба. Таниха хүнгүй Даша-Доржо «яадаг бэлэй?» гэжэ гайхаһаар буухадань, угтажа байһан зон:

– Ши хэнэй хүбүүмши? – гэжэ хүн бүхэнһөө асуужа ябаһан хоёр буряад яһанай зон Даша-Доржодо дүтэлжэ, тэрэл асуудалаа дабтаба.

– Жалсанай хүбүүмби.

– Ямар Жалсан бэлэй?

– Санжиин Жалсанай, – гэхэдэнь, нэгэниинь ойро зуура бодолдо абтаад:

– Ши Санжиин Жалсанай хүбүүн болоно гүш? Танайхин Монгол орон руу нүүгээ хэн бэшэ гүт? – гэбэ.

– Монгол зөөгөө хэмди. Би дайнай урда иишээ ерэхэн байгааб.

– Бэешни бараг, хайн гү? Ямаршые нютагай хаа, ямар илгаатайб, үнсэе, – гээд, духа дээрэнь эсэгэ мэтээр үндэхэдэнь, Даша-Доржодо ехэ хайханаар, дулааханаар ханагдаба.

– Зай, бидэниие дахаад яба, – гэжэ тэдэнэр Даша-Доржые хойноо дахуулба. Тэрэ хоёр Эхэ ороной дайнда хабаадажа, шархатаад ерэхэн Гумжаб, Чимид гэжэ аха дүү хоёр байба.

Даша-Доржын асууха гэжэ ябатарнь, мэдэхэн юм шэнги: – Шинии түрэхэн нагаса Очир ахатанайхин эндэ һуудаг юм. Ши мэдэхэ гүш?

– Мэдэхэб.

– Дайнай урда жэлнүүдтэ эндэ ерэжэ нагсатаяа уулзаа хэн гүш?

– Уулзажа үрдеэгүйб. Наашаа хүрэжэ ерэхэ арга олдоогүй.

– Зай, түрүүн манайда орожо сай ууя. Тиигээд шамайе нагасындашни хүргэжэ үгэхэб – гэбэ. Даша-Доржо зүбшөөжэ, Гумжабайда оробо. Гумжабайда эрьелдэһэн томо алаг нюдэ-тэй, үндэр нариихан бээтэй, борохон шарайтай басаган сай аягалжа, эдеэ хоол табиба. Тэрэ зохидхон басаганай зөөлэхэнөөр гэшхэлжэ, Даша-Доржодо сай нэмэжэ хэхэдэнь, гушан зургаан наһан дээрээ ябаһан, амидаралай халуун шэрүүниие хайсахан бэе дээрээ үзэһэн хүбүүн сэдхэлэйнгээ хүлгэжэ байһые мэдэрбэ. Цырмаа басаганай нюдэндэ дулааханаар харагдаһан ханхагар үргэн сээжэтэй хүбүүнэй энгэр дээрэнь ялалзаһан табан хушуунай Улаан одон, Эхэ ороной дайнай хоёрдугаар зэргын одон, Байлдаанай габьяагай, Москва хото хамгаалгын түлөө хүртэһэн дайшалхы медальнууд холонготожо, хүртэйгөөр үзэгдэбэ. «Анхан манай эндэ харагдаагүй юун хүн гээшэб?» – гэжэ басаган гайхан бодомжолбо.

Дайнда үрөөһэн хүлөө алдаһан Чимид Даша-Доржые нагасындань хүргэжэ үгэбэ. Хүбүүнэй үзөөгүй, хараагүй ута сагаан хахалтай нагасань гэнтэ орожо ерэхэн зээ хүбүүгээ хүл алдажа угтаба. Олон хоногто хүбүүн ябаһан ябадалаа, эжы аба тухайгаа хөөрөжэ, нагсатаяа дүтэ мэдэлсэбэ, танилсаба. Удангүй сэрэгэй таһагта Даша-Доржые дууджа, дүшэн метр япон торго, арба арбан килограмм гурил будаа, нэгэ нара соо Зүблэлтэ гүрэн соо галта тэргэдэ түлөөһгүйгөөр хуугаад ябаха билед хүрэтэр гартань барюулаад, нэгэ нарын амаралта үгэбэ.

Даша-Доржо Канск хото руу, зургаан жэлэй саана орхиһон юумэээ абаха хүсэлтэй зорибо. Хүрэжэ ошоходонь, тэрэ айлынь үгы байба. Хүн зонһоо хурагшалхадань, тэрэ гэрэйнэ эзэн эхэнэр нүхэрэйнгөө дайнда унаһан тухай мэдээсэл абаад, хэдэн жэлэй саана ондоо нютаг руу нүүжэ ябашаһан байба. Даша-Доржо дүү хүбүүн Бабуу-Доржынгоо амидаржа байһан «Анастасия» тосхон ошожо, дүүгэйнгээ эхэнэртэй, хүбүүнтэй уулзаба. Залуухан басаган байһан бэринь, бэе хүсэхэн, бодолтойхон эхэнэр болонхой угтажа байба. Дүүгэйнэ хүбүүн

нургуулида орохо наһаяа хүсэнхэй, хөөрхэн бондогор боро хүбүүн болонхой байхыень Даша-Доржо хараад:

– Хөөрхымни! Дүү хүбүүмни багадаа иимэл байһан юм, – гэжэ дүүгээ дурсажа, өөрын эрхэгүй уярба.

– Бабуу-Доржомни агаарай онгосын пулемётчик болонхой эрэлхэг зоригтойгоор байлдажа ябатараа 1943 оной юһэдугаар нарын 10-да хүндөөр шархатаад, наһа бараа һэн, – гэхэн бэшэг үзүүлжэ, нулимсаа аршаба. Бидэндэ ходо бэшэг бэшэжэ ябаа. Бэшэг бүхэн соогоо «Ахайһаамни нураг суу дуулдана гү? – гэжэ асуужа бэшэдэг һэн. Тиигээд «Хэрбээ, минии ами наһанһаа хахасабални хүбүүемни аба эжытэймни золгуулаарай. Юумэ мэдэхын аргагүй, дайнай сагай хүндэ үе байна шуу» – гэжэ Бабуу-Доржомни бэшэг дотороо дуулгадаг байгаа, – гээд, бэринь бээ бариха гэжэ оролдобошье, сурхирса уйлаба. Даша-Доржо дүү хүбүүнэйнгээ наһа бараһанда гутаржа уярбашье, өөрынгөө бэээр дайнай гал дүлэн дундуур туйлажа гараһан сэрэгшэн эрын хубида ушарыень ойлгожо, сэдхэлээ шанга бариба. Харин бэри, аша хүбүүн хоёройнгоо һайн һайхан амидаржа байһандань сэдхэлэйнгээ тэнсүүриие оложо: «Һайн һайхан нуугыт даа! Ерээдүйн сагта уулзаха саг болохо! Дүү хүбүүнэйнгээ захяаень бээлүүлжэ, эжы абатаая уулзуулхаб. Аша хүбүүень харуулхаб! һайн нуугты! – гэжэ үрээгээд, Шэтэ мого тээшээ бусаха замда гараба. Даша-Доржо замдаа ябаха зуураа, дүү хүбүүгээ үгылжэ хэды гунигта абтабашье: «Дүүмни амиды мэндэ ябаа һаа, иимэ хөөрхэн хүбүүтэй, гэр бүлэтэй, хэнһээшье дутуугүйгөөр амидарха байгаа. Яагаашье һаа, алтан дэлхэй дээрэ үрэ удамаа үлээгээ, хөөрхымни! Би гэдэг амитан, гон бэе гозон толгой ябажа байнаб. Иигээд, амидаралаа зохёохые бодо, Даша-Доржо! – гэжэ өөртөө үгэлһөөр ябатараа, Могзон үртөө хүрэжэ ерэбэ.

Тэрэ зундаа Даша-Доржо наян бухал үбһэ сабшажа, тэрэнээ дүшэ дүшөөр Гүмжаб Чимид хоёрто хубаажа үгэбэ. Тэрэнэй удаа, военкомадай зууршалгаар Шэтэ хотодо оршодог барилгашадай мастерай курсада зургаан һара нуража дүүргээд, Могзондо ажаллаха болобо. Хамтаралай бригадада ажал хэжэ, салин хүлэһэ һайн абабашье, гуша гарашоод гансаараа амидаржа ябахадань хүндэхэн байба. Хирэ хирэ болоод лэ Гүндэжабайнда

ошожо, сагаан зантай, урин шарайтай Цырмаатай уулзаха хүсэл түрэдэг болобо. Энэ эелдэр зантай басагантай дүтэ харилсаха сэдхэлтэй болохо ушараа Даша-Доржо уридшалан мэдэһэн мэтэ байһан юм. Халуун шулуу долёһон энэ баатарлиг эрэ хэндэшье гологдохоор бэшэ жабхалантайгаар харагдадаг һэн.

Даша-Доржын Гүндэжабайда ерэхэдэнь, эхэ эсэгэнь хэрэгээр талаар ошонхой, Цырмаа гэртэй гансаараа байба. Сохом иимэл ушарай олдохые хүлээжэ ябаһандал Даша-Доржо эрид шиидэмгэйгээр:

– Цырмаа, наашаа һуу, – гэжэ хажуудаа һуури сүлөөлбэ.

Огто танихагүй хүнэй урижа, хажуудаа һуулгаха хэдэлгэ гаргабалнь, Цырмаагай яаха байһыень бү мэдэе. Энэ удаа, Цырмаа олон табые бодонгүй, Даша-Доржын хажууда зэргэлжэ һууха зуураа:

– Юун гэхээе һанаабта? – гэжэ асуубашье, дайнда ябажа амиды мэндэ бусажа ерээд, сэдхэлдэнь дүтэ болоһон мэтээр үзэгдэдэг хүнэй юун тухай хэлэхыень басаган зүнгөөрөө таажа, мэдэржэ байгаа һэн.

– Цырмаа, нам тушаа муу юумэ бү һанаарай. Шинии һанаанда таарахагүй юумэ хэлэжэ болохоб. Би удаан бодожо үзөөб. Иигээд, бүтэхэ бээ гэжэ найдаад... – гээд, ойро зуура соо Даша-Доржо дуугаа хуряагаад:

– Юун гэжэ бодохо байнаш? – гэжэ асууба.

– Би танай юун гэжэ хэлэхыешни мэдээ бэшэ аад лэ, юун гэжэ бодохобииб?

– Би амидаралай ээдрээ, нугалаа, худхалая бэе дээрээ һайса үзөөб. Дайн дажар дүүрэжэ, һайн саг болобо. Хэды болотор гансаараа ябаха биб даа, наһамнишье ошожо байна. Тиигээд лэ шамайе минии һамгамни болохогүй гүш гэжэ гуйха гэжэ шиидэһэн байгаа. Шамтай нэгэдэжэ һуубал, амгалан түбшэн айл боложо түбхинэхэбди, хэнһээшье дутуугүйгөөр амидархабди гэжэ һанагданал даа.

– Таниие иимэ юумэ хэлэхэ гэжэ огто һанаагүйб. Ондоо эхэнэртэй ниилэжэ һуубал амар түбшэн амидарха аргатай бэшэ гүт? Али намайе наада барижа байна гүт?

– Сэдхэл һанаагаараа таарахагүй зон яагаад олигтой айл боложо һуухаб даа.

– Минии сэдхэл бодолой ямарые та хаанаһаа мэдэбэт?

– Бидэ хоёр таарахабди гэжэ бодооб.

– Хэрбээ саанаа ондоо хүнтэй байбални яахаб?

– Шинии дуран юм ааб даа. Би шамда найдажа, үнэн ханалаа хэлэбэб. Харамсалтайнь, дахяад лэ минии амидарал нугалаан, худхалаянда орохо юм гү? Гэхэдээ, шамда гомдохо юумэн намда байхагүй.

– Бүтэхгүй юумээр сэдхэлээ зобоожо ябаагүй хаа, дээрэ гэжэ ханагшаб.

– Зобохоһоо үнгэрөөд байна даа. Харин бүтэхэ бүтэхгүйнь шамһаа дулдыдаха. Цырмаа, бодожо үзөөрэй даа, – гээд, Даша-Доржо гараба.

Даша-Доржо замдаа ябахадаа: «Энэ найхан басагантай айл боложо һууха табисуур бии гээшэ гү? Али үгы гү? Би хэзээн сагнаа хуби заяагүй амитан! Һабагүй нохой, һарада хусаба гээшэнь болобо гү? Хэрбээ, нүгэл баршадтай байбал эдлэжэ дууһахаар болоогүй хүн гүб? Юумэн бүхэндэ хэмжээн гэжэ байдаггүй юм гү? Минии зобохо зоболон дүүрээгүй юм гү? Би мүнөө гэрлэжэ, айл бүлэ боложо шадаагүй хаа, бүхы үлэгшэ наһанда ганса бэе, гозон толгойтойл үлэхэб. Эхэ эсэгэншые намда наартайгаар хандадаг. Нютаг ороноо бусажа болодоггүй, ямар хэсүү юм?!» – гэжэ элдэб эсын юумэ бодожо ябаба.

Сэрэгһээ табигдажа ерэнэн залуушуул гэрлэжэ, эндэ тэндэ хурим найр хүхинэнэ. Эхэ, эсэгһээ холо зобожо зүдэржэ ябаһан амитан гэжэ үрэдэжэ хайрладаг юм һэн гү, али дайнай эхилһэнһээ хойшо дүүрэтэрнь ябаһан хүн гээд юм гү, Даша-Доржые хурим түрэдэ хүндэлжэ уридаг байба. Нэгэ тиимэ хурим дээрээ Цырмаатай дайралдаад, яжа уулзаха тухайгаа бодожо һууба. Хурим түрэ дүүрэхэ тээшэ боложо, зон айлашад таража эхилэбэ. Цырмаагай бодохыень хүлэжэ һууһан Даша-Доржо адли бодоод, хойноһоонь дахасалдаһаар газашаа гараба. Цырмаа Даша-Доржын бодол тааһан юумэндэл, үүдэнэй дэргэдэ зуг татаад:

– Та намайе хүргэжэ үгэхгүйгтэ? Газаа айхабтар харанхы болоод байна – гэбэ. Басаганай хэлэнэн эдэ үгэнүүд «Би шамда сэдхэлтэйб» гэнэнһээ илгаагүйгөөр Даша-Доржодо ханагдажа, зүрхэниинь түшэгэнөөд абаба. Басагантай дүтэ зэргэлжэ

энэ наһандаа иигэжэ алхалжа үзөөгүй хүбүүнэй сэдхэлынь тулгардаба. Хэлэхэ үгээ оложо ядажа дуугай ябатараа:

– Ехэ найхан хурим болоо, – гэжэ амаа нээбэ.

– Тиигэнгүй яахаб. Манай нютагаархин хүхихэ, наадаха дуртай юм. Даб дээрээ юумэнэй хомор, бэрхэшээлтэйшье хаань, аргаяа олоод лэ байна ха юмбиди. Түрэ хурим таһарнагүй.

– Танай нютаг, минии нютаг болоод байна шуу.

– Монгол руугаа бусажа болодоггүй юм гү?

– Бусажа болохоор лэ юм бээ. Гэхэдээ, шамһаа харюу хүлээхэ хүсэлтэйб. Тиигээд юун болоно даа. Ши намайе нютагаа бусаһай гэжэ бодожо ябана гүш?

– Юун тиигэжэ бодохобииб даа. Танай аба эжытнай манай нютагай гэжэ хэлээ бэшэ һэн гүт?

– Тиимэ. Анханиинь эндэхи юм. Манай Монгол орон найхан шуу. Хангай, Губитай дэлгэр уудам нютаг даа. Мал хүрэгынь уула талые бүрхөөгөөд, хэлэхын арагүй найхан орон нютаг, – гэхэдээ, хүбүүнэй өөрынгөө мэдэлгүй һанаа алдахыень басаган ажаглаадхиба.

– Ши намтай Монгол орон ошохо гүш? Хөөрхы... Эжы аба хоёрни ехэл һанагдаха юм даа! – гээд дахяад һанаа алдажа: – Намайе тэдэнэрээ олон жэлдэ хараагүй ябана гэжэ мэдэнэ ха юмши даа? – гэбэ.

– Манай аба эжы хоёр энээн тухай хөөрэлдэжэ байгаа һэн. Би таниие ойлгоноб. Гэхэдээ, би юу болоод эжы абаяа орхёод тишээ ябаха хүн биб?

– Цырмаа, «эхэнэр хүнэй жаргал харида» гэжэ манай буряад зон хэлсэдэг ха юм. Тиигээд, ши эхэ эсэгээ орхёод ябангаа ябаха бэшэ ха юмши. Нютаг орон үзэжэ ябахада юундэ болохогүй юм?

– Болохогүй юумэн гэжэ байдаггүйл даа. Аба эжы хоёрни юун гэхэ юм? – гээд: – Юугээ хэлэжэрхибэ гээшэбиб? – гэжэ басаган мэгдэжэ, амаа бариба.

– Монгол буряад хоёршни нэгэл үндэһэтэй зон ха юм. Эндэһээ Монгол тиимэ холо бэшэ. Морёор ябаад ошохоор.

– Морёор ябаад ошохоор?

– Тиимэ. Минии аба эжы хоёр энхэ амгалан амидарал бэдэржэ нүүһэн гэдэг. Би шинии абатай энээн тушаа хөөрэлдэхэмни гү?

– Зай, үлүү юумэ бү хөөрэлдэе даа. Би гэртээ орохомни, – гээд, Цырмаа гүйгөөд гэртээ орошобо.

Даша-Доржодо Цырмаа улам ойро, дүтэ болоһон юм шэнгээр ханагдадаг болобо. Улам хүсэтэйгөөр басаган тээшэ сэдхэлээрээ тэгүүлһэнээ хүбүүн мэдэбэшье, аягүйрхэжэ бээе баридаг байба.

Гүнжабтанай Шэтэ ошоһыень Даша-Доржо мэдэбэ. Тэдэнэрэй амидаралыень өөрөөшье мэдэнгүй шудалдаг болоһон байба. Эгээл энэ үедэ, ханагдаагүйгөөр Цырмаатай гудамжада уулзаад, Даша-Доржо мэндэшэлбэ.

– Та манайхяар ябахаяа болишоолто, – гэжэ басаган зэмлэн хагад хэлэбэ. «Энэ таарамжатай ушарые яжа зохидхоноор хэрэглэхэ болоо гээшэб?» – гэжэ Даша-Доржо бодоод:

– Хүн амитан юун гэлсэхэ юм ааб даа гэжэ аягүйрхэнэ гээшэ гүб. Шамдашые баһа таагүй ха юм. Үнэн дээрээ шамһаал боложо, танайда ябанагүй хаб даа, – гэбэ.

– Намһаа боложо гэжэ гү? Би таниие баряад эдижэрхихээе байна бэшэлби. Манай аба эжы хоёр: «Таниие юундэ манайда ороногүй гээшэб? Яжашые ябадаг юм ааб даа. Олон жэлдэ эхэ эсэгэтээе уулзаагүй хүн тэдэнэрээ ханажа зүдэржэ, зобожо ябаһан хүн. Нагасаншые үндэр наһатай болоо», – гэжэ хоорондоо хөөрэлдэжэ хуугша.

– Танай аба эжы хоёр хайн хүнүүд шуу. Ши орой гэртээ байха гүш? – гэжэ нуражархиба.

– Байхаб.

– Тиигэбэл, би танайда ошоход, – гэжэ Даша-Доржо хэлээд, ажал тээшээ яараба.

Тэрэ үдэрһөө хойшо Даша-Доржо Гүндэжабайда хонодог, үнжэдэг болобо. Нэгэтэ орой Гүндэжаб Даша-Доржотой шатар наадажа хуутараа:

– Хүбүүмни! Манайда ерээд бай. Нэгэнтэ бэе бээе ойлголсоһон хойноо зобохо юумэн юун байхаб. Би шамайе ойлгоноб. Үглөөдэр юумээ манайда асара. Би нагасатайшни хөөрэлдөөб. Манай басаганда элдэб зан гэжэ байхагүй. Шамда хайн хани болохо хүн. Би шамайе эхэ эсэгыншни талаар ямар хүм бэ гэжэ мэдэнэб – гэбэ.

Даша-Доржо абһаар яахашые ушараа олонгүй хэды хоногто бодолдо абтажа ябаба. Цырмаатай уулзаад:

– Абашни иигэжэ хэлэжэ байнал даа. Яаха зон гээшэбибди? – гэжэ асууба.

– Абымни тиигэжэ хэлээ хада, дүүрээ юм бэшэ гү? Дүшэээ шахажа ябаһан эрэ аад лэ, үхибүүн шэнги, – гэжэ Цырмаа шогложо наадалба.

Энэ хөөрэлдөөнһөө хойшо хоёр һара үнгэрөөд байхада олон хүн суглараад, элбэг дэлбэг хурим хэжэ, энэ юртэмсэдэ Даша-Доржотон гэжэ шэнэ айлай үрхөөрнь утаан бурьялба. Аха дүү, түрэл гарал, нүхэдынь хамжажа, айлда юун хэрэгтэй юм бултыень абажа түбхинүүлбэ. Хойто хабарын хөөрхэн басагатай болобо. Даша-Доржо баяр жаргалаар халижа ябаба. Гэбэшье, Монгол һайхан орон, эжы абань, эгшэ дүүнэрынь сэдхэлэйнь гүндэ улам тодоржо, ухаан бодолыень хүлэгүүлнэ. Жэнхэни монгол хүн иимэл эльгэ нимгэтэй байдаг юм байна даа. Тиһээр, хоёрдохи басаганиинь алтан дэлхэй дээрэ мүндэлбэ. Басагадынь элүүр, шиираг, хөөрхэн, хүгжэлтэтэй үхибүүд болобо. Даша-Доржын дүшэ гаража ябаһан наһандаа урдахи, үнгэрэн ошоһон ажабайдал тухайгаа бодожо үзэхэдэнь уйдхартайшые, гунигтайшые, харамсалтайшые шэнгээр үзэгдэжэ, сэдхэлдэнь нэгэл юумэн дутаад лэ, һанаань зобооно. Ядахадаа аба эжы хоёртоо бэшэг бэшэбэ. Уйгаргүй удаан боложо бэшэг ерэхэдээ, бэшэг доторни аба тухайнь юуншые бэшэгдээгүй байба. Даша-Доржо гайхажа: «Юундэ аба тухай юумэ бэшэбэгүйбтэ? Бэнь бараг гү?» – гэжэ яаралтай харюу ябуулба. Дахяад бэшэг ерэхэдээ «Абамнай бурхандаа ябаһаар үнихэн болоо даа», – гэжэ бэшэг дотор байба.

«Хөөрхы! Хайратай буурал абамни наһа барашаһан юм байна. Амиды дээрэнь уулзаха хубигүй байба ха юм биб даа, – гэжэ Даша-Доржо туйлгүй ехээр гомдожо, уй гашуудалаа һамган үхибүүдээрээ хубаалдаба. «Иигээд байхадаа, эжытээ уулзажа шадангүй үнгэрүүлхэмни гээшэ гү? Тиигэбэл, сүлэлгэ дайн хоёрһоо амиды мэндэ гаража ерэхэмни хэндэ хэрэгтэй юм?!» – гэжэ сэдхээд: «Би юундэ Эхэ ороноо бусаха эрхэгүй хүнбиб? Эжынгээ мэндэ байхадань, ямаршые аргаар ошожо уулзаха ёһотойб! Эгшэ дүүнэрэйшые таниха, мэдэхгүй хари хүн болохонни! Үрэ хүүгэдээ, наһанайнгаа ханиие тэдэнэртэйгээ танилсуулха ёһотойб. СССР Монгол хоёр най-

рамдалтай гээд лэ байдаг. Эхэ хүбүүн хоёрой, аха дүүнэрэй уулзажа, ушаржа болохогүй ямар найрамдал гэжэ байхаб?! – гэжэ олон нара соо бодожо, шаналжа ябаһанаа намгантаяа зүбшэхэ гэжэ шиидэбэ. Анханай ухаатай, һонор Цырмаа үбгэнэйнгөө бодол дэмжэжэ, түргэн шиидхэбэри абахыень дурадхаба. Даша-Доржо зорюута ээлжээтэ амаралтаяа абаад, яаралтай Москва хото ошобо. БНМАУ –ын элшэн сайдай яаман хүрөөд, ушар ябадалаа танилсуулжа, консулай ажал харюусажа байһан нэгэ залуу түлөөлэгшэтэй уулзаба. Ньютагһаа гараһанһаа хойшо хори гаран жэл соо ябаһан ябадалаа, зобохон тулиһанаа, дайн дажарта хабаадаһанаа нюун нөөнгүй бултыень, байһан соонь тэрээндэ хөөрөжэ үгөөд:

– Намда Эхэ орондоо бусаха зүбшөөрэл олгожо үгыт. Түрэнэн эжынгээ элүүр мэндэ байһан дээрэ, амиды үлэнэн ганса хүбүүниинь уулзажа, олон жэлдэ уйдажа, голхоржо бэ-тхэршэһэн эльгыень зөөлэрүүлжэ ерэхэ арга намда олгожо үгыт! – гэжэ гуйба.

– Бидэ эндэ шиидхэжэ шадахагүйбди дээ, хэн гуай!

– Яагаад шиидхэжэ болодггүй юм? Таанар Эхэ ороноо бүрин эрхэтэй түлөөлжэ һуугаа үгы зон гүт? Ганса хүнэй нютагаа бусаха асуудал шиидхэжэ шадахагүй аад лэ, юугээ хэжэ эндэ олоороо һуунабта?

– Та бидэнэрэй юу хэые, яаж ажалаа хэхыемнай бү заагты!

– Би таанарта заанагүйб. Минии бодоходо, таанар нам мэтын хүндэ туһалха ёһотойт. Хэрбээ, бүтэхэгүй юм һаань, болиё. Тиихэдээ, таанар намда туһалжа шадахагүй болоно гүт?

– Та яахаб, үнэн зүрхэнһөө Эхэ ороноо бусаха хүсэлтэй байгаа һаа, Арадай Ехэ Хуралай түрүүлэгшын нэрэ дээрэ мэдүүлгэ бэшгэты. Би тэрэ мэдүүлгыетнай Монгол руу ябуулаад, харюу хүлээ.

Туйлаһан амидаралайнгаа ябаса соо хүниие хүн ёһоорни үзэжэ шадахаяа болиһон, бардам дээрэлхүү зантай, өөртөө ямар нэгэ ашаг олохын тулада юушье хэжэ, яажашье шадаха хургуули гараад, хүн шанараа алдажа амитадһаа доро болоһон зондо яһа мяхаараа дурагүй Даша-Доржо уураа ехээр хүрэбэшье, бээ хүшэлжэ баряад:

– Эхэ орондоо бусахамни гэжэ үнэн зүрхэнһөө бодожо байнагта гэжэ асууна гүт? Таанарай хардалга, гүрдэлгын

ашаар хамалган хашалганда орожо, хариин орондо сүлүүлээд, үхэхэн амидын нураггүйгөөр хаягдаад байхадаа хүн яахаб?! Эхэ орон, эхэ эсэгэ тухайгаа бодожо болохогүй юм гү? Энэшье баһа таанарай ажалтай холбоотой байжа магадгүй! – гээд, үгэхэн сарһан дээрэнь монгол үзэгөөрөө мэдүүлгэ бэшэжэ, хаягаа орхёод Могзон руугаа бусаа бэлэй.

Даша-Доржо мэдүүлгынгээ харюу хүлэжэ, ажалаа хэнээр байба. Нэгэ удаа, аймагай түбһөө дуудаад:

– Ши гэр бүлэтэйгшэ? – гэжэ асууба.

– Гэр бүлэтэйб, – гэжэ харюу дуулаад:

– Зай, яба – гэбэ. Хэдэн харын үнгэрһэн хойно дахин дуудаба. Даша-Доржын ошоходо Зүблэлтэ гүрэнэй паспортыень хуряжа абаад, харьяалалгүй эрхэтэнэй паспорт гартань барюулба.

– Энэ иихэдээ, ямар ушартай юм бэ? – гэжэ Даша-Доржо лаблаха хүсэлтэй асууба.

– Та Зүблэлтэ гүрэнэй эрхэтэн бэшэ байнат. Тэрээнһээ гадуур Эхэ орондоо бусаха хүсэлтэй хүн юм байнат. Буряадуудай дунда хэлэ ама гаргангүй амидаржа шадахагүй байнагта?

– Минии хэлэ ама гаргаһан юумэн байхагүй. Эхэ орондоо бусаха дурагүй хүн гэжэ байдаг юм гү? Би Москва хото ошожо, Монголой элшэн сайдай яаманда асуудал табяа һэм. Уйдхар гунигаа тайлажа, сэдхэлэйнгээ ангаае гаргахын тулада хаа-яахан лэ уудаг хүм. Хардалга гүрдэлгэ, доромжолол, шорон сүлэлгэ, дайн дажар бэе дээрээ үзөөд, эсэстэнь эжынгээ амиды мэндэ дээрэнь уулзаха аргагүйдөө гомдохо, гутарха үдэр байдаг гэжэ хэлээд гараа һэм, – гэжэ Даша-Доржо харюусаба.

Алишье уласай эрхэтэн бэшэ болоод ябахата Даша-Доржодо ехэ аягүй байба. «Би энэ Зүблэлтэ гүрэнэй түлөө үхэлһөө айнгүй хараалта дайнда тэмсэжэ ябааб. Эсэстэнь энэ гүрэнэй эрхэтэн бэшэ болобоб. Хэзээ нэгэ үдэр, ёһотой хүн шэнги ёһо дэлгэрхэб? Би дээрээ ортобол «унаһан газар, угааһан уһатай хүмби» – гэжэ бодоод, ажалаа хэнээр байба. Тэрээнһээ хойшо нэгэ жэл үнгэрбэ. Гэнтэ нэгэ үдэр почтоһоо саарһан дуудалга ерэжэ, Даша-Доржо яаралтай ошобо. Почто соо Даша-Доржын гарта боолтотой, тамгатай саарһа барюулаад, гарыень табуулба. Тэрэ боолтотой юумээ задалжа үзэхэдэнь, «БНМАУ» гэжэ

хүрин үнгэтэй паспорт байба. Даша-Доржын хамаг бэенъ халуу бусалаад, нэгэ мэдэхэдээ тэрэ паспортаяа зүрхэндөө няагаад уйлажа байба. Энэ наһандаа иигэжэ баярлаһанаа ханабагүй. Нютагаа бусаха болоходонь, басагадынъ дахажа шэргүүсэлдээд, сэдъхэлыень зобообо. Хоёр хөөрхэн басагадаа элдэб эсээр мэхэлжэ байгаад, арай шамай гэжэ гэрһээ гараба.

АМИДЫН ЗОБОЛОНДО ХАТААН ЭЛГЭЭ ДЭБТЭЭБЭ

Үндэрхаанһаа зүүн хойшоо зорин гүйлгэлдэбэ. Яаража дүүлиһэн сэдъхэлые юугээр тогтоожо бариха бэ? Машинын хурдание, сэдъхэлэй тэгүүлэлтэй жэшэхэдэ, үхэр тэргын ябадалһаа удаан мэтээр ханагдана. Харгын хоёр хажуугаар шугам шэнгээр сэлиһэн уудам ногоон тала дайдын жэрэлзэн үнгэрхэнь урматай. Алас холо сүүмэлзэһэн хада уула улам саашаа болоһон шэнгээр үзэгдэнэ. Гал халуун наһандаа энэ замаар, энэ талаар хэды шэнээн, хэды удаа мориной хурдание мэдүүлэн хатаргааб, гүйлгөөб. «Доржын Дондог бидэ хоёр ходо хамта ябаабди. Мүнөө машинанууд гүйлгэлдэнэ, удангүй агаарай онгосо ниидэнэ бээ. Хорин гурбан жэлэй саана Ринчин-Ниматай хамта буутай хоёр сэрэгшэдэй дунда һуугаад, энэ замаар хэсүүхэн байдалда оронхой ябагдаа. Удангүй гэртээ бусахабди гэжэ найдажа ябаа. Теэд, эды олон жэлнүүд үнгэршэбэ. Гайхалтайл юртэмсэ байна даа!» – гэжэ Даша-Доржо бодолдо абтанхай һууна.

Ононой хүхэ уулын дүнхыжэ харагдахадань, Даша-Доржын сэдъхэл доһолоод абана. Хүнэй Эхэ нютаг түрэхэн гэрһээнъ илгаагүй болодог. Зунай дэлгэр сагта хээрэ, хүдөө газарта элдэб үнгын сэсэгүүд нюдэ баясуулжа найгалзана.

Онон хатан эжы! Тэрэ харагдажа байна. Удангүй машина сэхэ мүрэндэ тулажа ерэбэ. Хори гаран жэлэй саана энэ гарса дээгүүр ямар гунигтайгаар Онон мүрэниие гаталжа ябаагша һэм. Даша-Доржо машинаһаа буугаад, Онон хатан эжын эрьедэнь ерэжэ, уһанһаа альгаараа удхажа амсаад, духаяа норгожо урданайнгаа заншалаар хэдэн зэд мүнгэ гаргажа мүрэнэй уһанда табяад: – Хүбүүнтнай амиды мэндэ

бусажа ерээб. Болгоожо соерхо, Онон хатан эжымни! – гэжэ шэбэнэбэ. Олон жэлдэ сэдхэл зүрхэндөө хадаглажа ябаһан арюухан тунгалаг уһандань шунганаб гэжэ зүүдэндээ хаража ябаһан Онон хатан эжынь: «Хүбүүмни хүрөөд ерээб гү? Бусажа ерэхэл ёһотой юм хэн!» – гэжэ баярлажа хэлэһэн мэтээр амгалан тайбанаар миралзан урдана. Залуухан ябахадаа Онон мүрэн сомоной түб хоёрой хоорондо дошхон морёор хатар жороо табилуулан дабхижа, мал туужа, ашаа шэрэжэ ябаһан газар ямар һайханаар, ямар дулааханаар мүнөө харагданаб. «Сомоной хуушан түб байһан газарта зоохон баханын модоной узууршые үлөөгүй юм байна даа. Бабуу-Доржо дүүхэймни энээхэн добо дээрэ олон багашуултай хамта тооһо бужагануулан наадажа ябагша хэн. Би үргэлжэ дүүгээ адуулжа, хаража ябадаг байгааб» – гэжэ бодожо ябатарнь, өөрын балшархан наһандаа наадажа үдэһэн Эрээн толгойдо машинань хүрэжэ ерээб. Эрээн толгойн ара талань бүтүү ногоон ой болонхой нэбшыжэ харагдана. Ямар һонин юм гээшэб? Би эндэ Бабуу-Доржоёо хүтэлэнхэй хони адуулжа ябагша һэм. Тиихэдэ эндэ модоной зүйлшые байгаагүй. Хариин газарта ехэл үни удаан боложо, нютагаа бусажа ерээ хүн байнаб. Толгоймни үһэндэ хюруугай унаад байхадань, байгаали юртэмсын хубилаашыегүйнь аргагүй юм гү даа. Хамта сүлэгдэжэ ошоһон нүхэдһөөмни хэд бусажа ерээ гээшэб? Хөөрхы, дала гараһан эжымни ямаршууханаар хүбүүгээ угтаха юм ааб даа?» – гэжэ зэргын бодолнуудта Даша-Доржо эзэлэгдэжэ, уяраадшые абана. Сомоной шэнэ түб таарамжатай газарта байралаад, олон һайхан байшан гэрнүүдые ирайлгаад, зохидхон тосхон болонхой харагдана. Хүн нютаг оронойнгоо үнгэ шарайень харахадаа, сэдхэл зүрхэнһөө баярлажа, урмашажа ябадаг ха юм. Даша-Доржын һуужа ерэхэн почтын машина һомоной хэлээ холбооной байшангай хажууда ерэжэ зогсобо.

Тэды үеэр хүбүүмни ерэхэ гэжэ дуулаһан Долгор хүгшэн байха һууха аргагүй болоод, бага басагандаа амар заяа үзүүлэнгүй яруулжа, долоон хоногой урда сомонойнгоо түб ерэжэ, аймагһаа наашаа зурыжа ерэхэн харгы үдэр бүхэндэ адуулжа һуудаг болоһон байгаа. Даша-Доржо машинаһаа буун буутараа байшангай үүдэндэ зогсоһон зоние адагалан хараба. Тэдэнэрэй

дунда таниха хүүниие олонгүй машинаһаа яаралтай буугаад, зон тээшэ алхалба. Хүрин үнгэтэй эрэ дэгэл үмдэнхэй, бага зэргэ бүгтһинэн бээтэй хүгшэн һарабшалан, һарабшалан хаража зогсоходоо, хөөрхы, яаха аргагүй эжынь мүн байба. Тэрээхэн зуура Даша-Доржын юушые ойлгохоое болишоод, ухаа алдан эжынгээ урдаһаа гүйхэдэнь, хоёр нюдэнэйнһе нулимса аадарай уһан шэнгээр адхарба. Зүрхээ хөөрһэн хүгшөө хоёр гараа һарбалзуулан урагшаа даб гэхэдээ хүлөө алдажа бүдэрбэ. Даша-Доржо хайрата эжыгээ газарта хүргэнгүй тодожо, шандааһатай бахим гараараа тэбэрин абажа үрдибэ. Намарай бороогой шэбэржэ ороһондол хүгшэнэй нулимса мэлмэрэн урдажа, ойро зуурахана соо яахашье мүрөө оложо ядан зогсобо. Даша-Доржо сурхиран, сурхиран бууралхан эжыгээ үнсэһөөр байба. Хүгшөө юун болобо гээшэб гэһэн шэнги моонийһон хургатай гараараа хүбүүнэйнгээ толгой түрүү, тэбхэгэр шиираг бээынь тэмтэрэн барижа үзөөд:

– Мүн минии хүбүүн гү?! Амиды мэндэ гү?! Хөөрхымни! Бурхамни! Түрһэн үримни иигээд хүрэжэ ерэхэ байгаа юм гү?! Хүбүүмни! – гэжэ өөртөө этигэжэ ядан үгэлнэ.

– Би мүн байнаб! Эжы-ы! Эжыхэмни! Хүбүүнтнай бэээрээ урдатнай байнаб! Хүбүүнтнайб! – гэжэ Даша-Доржо бэшэ хэлэхэ үгээ оложо ядан байба. Газар уһан дээрэ үлэһэн гансахан хүбүүгээ хүгшөө одоол таниһан хэбэртэй боложо, толгой түрүүгүй үнгэлэн үнсэжэ мэдэбэ.

Юртэмсэ дэлхэй дээрэ хоёр һайхан хүбүү, табан басагадые түрэжэ үгэһэн энэ ашатай буурал эхэ, эрын бэе хүсэжэ ябаһан хоёр хүбүүдээ эсэгэтэйнһе хамта амидыгаар субуулжа алдажархёод, ямархан хүндэ сэдхэлэй зоболон эдлэжэ ябаһыень үгүүлжэ барашагүй. Хорбоо гээшэ хотойшогүй болобошые, буянтай зониие жаргалай замда хүргэжэ баһал шададаг байна.

Олон жэлэй саана хара хорон һанаатанай хорлолоор хасасжа халаад, бэе бээе сэдхэл зүүдэн хоёртоо үзэхын тэды ябаһан эхэ хүбүүн хоёрой уулзахыень хаража байһан зон эльгээ эмтэрүүлэн зүрхээ шэмшэрүүлжэ, юушые дуугаржа шадахаяа болёод, нюдэнэйнгээ нулимса һэмээхэн аршажа зогсобо. Харин хари гүрэндэ элүүр һаруул, эрдэм ном судалжа, ажал хэрэг бүтээжэ ябаад ерһэн болоболни ямар асуудал байхаб. Хори гаран жэлэй хугасаада ами бээе осолдожо

болохо хутагын эри дээрэ мэтэ, яажашье төөрижэ боломоор уйтхар гунигай хара манан соо эхын сэдхэл зобожо, гашуудаж ябаһан байна шуу. Иимэ бэрхэ амидаралые туйлан дабажа уулзаха гэдэг, ёһотойл алтан аягаһаа уһа ууха гэдэгтэй нэгэ адли удхатай болоно ха юм.

Хүгшөө жааха уушхараад, гэртээ орожо ябахадаа:

– Минии хүбүүн яһаншые ондоо болооб даа. Иигэжэ уулзахабди гэжэ зүүдэлхыншые аргагүй саг байһан юм. Би азатай хүн байнаб даа. Дала гаратаргаа амиды мэндэ ябаһанаймни хэрэг бүтэбэ. Хэдэн үхидөө хаража, сэдхэлээ тэжээжэ ябаһан хүм. Үхэхэ гэбэшье, ханаанай зоргоор болодоггүй оршолон юм бэлэй. Ямаршые гэмгүй үрэ хүүтэд, хани нүхэрөө амидыгаар алдажархиһан намда нүгэл хилэнсэг гэжэ юун байхаб. Бага хүбүүн үбгэн хоёрни амиды мэндэ ябажа байхаяа яагааб даа. Иигээд лэ хүрэжэ ерэхэ байгаа ха юм, – гэжэ хүбүүн бага басаган хоёртоо һугадуулһан хүгшөө сэдхэлээ уяруулан алхална.

«Би ямар азатай хүн гээшэбиб? Ёһотойл амиды ябаһан наһанаймни хэрэг бүтэбэ. Үхэхэ үе оло дахин тохёолдоо. Хэды дахин үхэлэй эрмэг дээрэ гэшхээб. Хөөрхы, буян ехэтэй эжымни, минии хуби заяае үхэлэй һабарһаа зайлуулдаг байжа болоо. Бууралхан эжымни, одоо танһаа алхамшые холодохогүйб, альган дээрээ үргэжэ ябахаб. Эжымни, зуу наһа наһалаарайгты! Абамни амиды мэндэ ябахаяа яагааб даа?!» – гэжэ Даша-Доржо уяран хайлажа ябаба. Эхэ эсэгэһээ холо хүнды ябаха гэдэг, хүнэй үриие хатуужуулжа, тэдэнэрээ хайралан ханажа, аша буянгынь дурсажа, агуу дэлгэр сэдхэлыень зүрхэн тархи хоёртоо шэнгээжэ, хадуужа ябаха үйлэ гэжэ байдаг. Тугалай бэлшээриһээ холо гаража үзөөгүй ахирхан бодолтой заримашуулай, эхэ эсэгынгээ хуряжа ябаһан аша буянгы дээшэнь үргэхэ ухааниинь дуталдажа, буяндаа бузарые халдахаадаг ёһо баһа байха.

Амиды мэндэ уулзаһан түрэл саданартайгаа үнгэрһэн сагай үйлэ хэрэгүүд тухай хөөрэлдэхэһээ урид Даша-Доржо һуурияа заһажа һуугаад:

– Хөөрхы абамнай хэзээ, яагаад наһа бараа бэ? – гэжэ асуухадань, түрэлхидынь сошон алдаад, нюур нюураа харалсаба.

– Дүүмни, ши зоболонгой далайе туйлажа гараһан хүнши. Сэдхэлээ шанга бари даа. Абамнай һүүлшын хамалганда

орожо, тушаагдаа. Тиигээд лэ юуншье дуулдаагүй, нурагынь алдагдаа нэн, хөөрхы, – гээд Ханда эгэшэнь зальбаржа уяраад, буруу харашаба.

Хүнэй эдлэжэ болохо хатуужалай нургуулин хэмжүүрыень үзэжэ дүүргэһэн Даша-Доржо: – Ээ, хөөрхы! Баһал... – гээд шүдөө таһа зуугаад, хоёр нюдаргаяа шанга адхан дүхэгэнэжэ, хүнэй халдахаяа түбэгшээхээр, аймшагтай хүрөөтэйгөөр тэрэ харагдаба. Хүн юртэмсэ дэлхэйн мүнхэ бусые хэды шэнээн ухаагаараа түйбэшье, амиды мэндэ ябаһан сагтаа алтан дэлхэй дээрэ ами үгэжэ түрэнэн аба эжынгээ ашые дээрэ үргэжэ, хойто үедөө дамжуулдаг ёһо бии ха юм. Энэ буянтай найхан ёһо заншалые буруушаха хэн байхаб.

Эжынь бага хүргэнэйдээ амидаржа, эдихэ хоолоор, үмдэхэ хубсаһаар ядалданагүй. Гэбэшье, сэдхэлдэнь нэгэл юмэн дутуул шэнги байдаг. Юрэнх, буряад хүгшэд хүргэнэйхией амяараа болоһон айл гэжэ тоолоод, муушье һаань, хүбүүнэйнгээ гэрэй баруун талада хэбтэхые шухала тээшэнь бододог жаматай юм. Долгор хүгшэн энээниие баһа хүсэдэг байгаа. Мүнөө хүбүүниинь ерэжэ, сэдхэлынь нэгэ налагар мэтэ болоод, маани мэгзэмээ уншажа, эрхией эрьюулнэ.

Хүдөө нютагта үглөө орой үхэр малай мөөрэхэ, бухын бүрхирхые, моридой инсагаалхые, хони ямаанай маарахые соносоходоо, малай дэргэдэ түрэжэ үдэнэн монгол хүнэй сэдхэл дотор ямар нэгэ хүгжэмэй зэдэлжэ байһан мэтээр үзэгдэдэг.

Хори гаран жэлэй саана Үүсын голой үбэртэ гансаарханаа үлэнэн үелэл дүү Сэдэн-Ешэ мүнөө дүшөөд наһатай болонхой, хүдөө нютагайнгаа шэмэ абажа, амалан тэнюун амидаржа ябана. Гуша найман оной «шуурган» соогуур аза талаангаар сэрэгэй албанда абтажа, амиды мэндэ үлэнэн тухайгаа ахада удхалан хөөрэбэ.

Эдирхэн наһандаа бүхэли үдэртөө шунгажа, эрье дээрэн наадажа өөдөө болоһон Тэнгэлэг, Балжийн гол миралзаад, Эрезн толгой, һөөгтэйн толгой сэнир манан соо зэрэлгээтэнэ. Даша-Доржо хүлигэнөө табигдаһандал сэдхэлынь уужам, дэлгэр боложо, тэрэнэй бүхы бэеэрээ сэбэр агаар гудамхижа, сүлөөтэйгөөр амилхыень харахада таатай. Тэнгэлэг, Бальжын-

гаа аршаан шэнги тунгалаг уһанда шунгажа бэеэ сэдхэлээ арюудхаад, зүлгэ ногоон эрье дээрэнь хүльбэржэ, эхэдээ эрхэлхэн хүүгэдтэл адляар эльгэлхэ бүрээ бэе сэдхэлынь арюун, һаруул болоһон мэтээр үзэгдэнэ. Бага дүү басаганайнгаа даалимбаар оёжо үгэһэн һаарал үнгэтэй дэгэл үмдэжэ, абаһаань үлэһэн улаан залаатай тойробшо малгай толгой дээрээ табяад, үеэлынгээ һургажа заһаһан хүнгэн хүлтэй хээр мори унаад, уула талаараа һалхи татуулан дабхижа, нютаг нугынгаа танил айлнуудаар буужа мордоходоо, Даша-Доржын сэдхэлынь дүүрэжэ, ямар һайханаар һанагданаб. Хори гарахан һанһантаяа дахин золгожо, амиды ябаһан жаргалаа амасажа, эдлэжэ ябаба. Тиигэжэ ябахадаа, сэдхэлэйнь гүн сооһоо эбхэрэн гараһан:

Ардаг шаргымни хурдание

Адуунииншье үзэхэе яагааба даа,

Алдахан бэеын жаргалые

Абамнишье үзэхэе яагааба даа, – гэжэ уйдхаараар дүүрэн дуу дуулахадаа хоолойнь зангиржа, уяралай булаг бурьялаад абана.

Хара багаһаа носолдожо, ноололдожо, үерхэжэ дадаһан анда танил эрэшүүлэй нэгэшье хүниинь үгы байха болохолоороо гунигтай гээшэнь хэлэшэгүй. Хардалга гүрдэлгэ зохёожо, амидын тамада унагааһан, тэрэ үедэ сомоной дарга ябаһан Балдан-Доржо амиды мэндэ, тарган садхалан амидаржа байба. Тэрээнтэй уулзаха хүсэл Даша-Доржодо түрэбэгүй. Харин Балдан-Доржо минии нютагаа бусажа ерэһэн тухай дуулаад, юу бодожо һууна хаб даа гэжэ һанахадаа энеэдэһэниинь хүрэхэ юм. Хүн зоной хэлсэхыень дуулахада: «Балдан-Доржо хүн харатай уулзажа ушардаггүй, гэрэйнгээ мухарые сахиһан нэгэ болоод, хүнэй хараа бараа харабал, хабшаганан далтиржа һуудаг. Нүгэлтэ энэ эрые хорбоо яажа даадаг юм? Хэһэн нүгэлынь улам зузааржа байгаа юм бэшэ гү!?» – гэлсэбэ.

– Нүгэлынь яажа зузаарха юм? Нүгэлөө наманшалжа буян үйлдэдэг болоо бээ.

– Тиигэжэ шададаггүй юм байха. Хүршэ сомоной танижа мэдэхэгүй олон хүүгэдтэй айлһаа басага үргэжэ абаад, һуудаг ухаантай һэн. Тэрэ басагаяа газаашалжа зобоодог байгаа. Хаража шадахагүй аад лэ, юуень хүнэй үхибүү үргэжэ абадаг юм?

Хэдэн жэлэй саана тэрэ басаганайнь түрэхэн ахань ерээд, дүүгээ абаад ябашоо хэн.

Залуу хүбүүнэй хажуудаа хүтэлхэн моритой дабхижа ерэхэдэнь, Балдан-Доржо үхинөө дахуулаад, Балжиин голой урда бэеһээ үбһэ асархаяа ошоһон байба. Хүбүүнэй тэдэнэрэй хойноһоо гол тээшэ ошоходонь, Балжийн голой наада эрье дээрэ дэнхыгтэр үбһэ ашаһан хоёр морин тэргэ хүтэлхэн арбан зургаатайхан дүү басаганиинь ерэжэ ябаба. Ахань уяран хайрлажа, моринһоо буугаад хажуудань харайжа ошоод:

– Юун болооб? Юундэ гансаараа ябанабши? – гэжэ асуухадань:

– Балдан-Доржо аба намайе сохёо, – гэжэ харюусаба.

– Тэрэшни хаанаб?

– Наяхан мориндоо мордоод ябаа, – гэжэ дүү басаганиинь харюусаба. Ахань мориндоо яаралтай мордожо, Балдан-Доржые бэдэржэ голой мүльхэн дээрэ гүйлгэжэ гараба. Голой туб тунгалаг сэнхир ногоон мүльхэн дээрэ эндэ тэндэ нэл улаан шуһан нүжэрэн хүрэжэ байба. Залуу хүбүүнэй зосоо залуугай омог шатажа байһан болобошье, нүгэлтэй эрын хайшаа ябаһые тодорхойлжо ядахадаа моринойнгоо жолоо татаба. Иимэ юумэ харахадаа, ахань тэсэнгүй дүүгээ абаад, гэртээ бусаа хэн. Хэрбээ Балдан-Доржо энэ хүбүүнтэй дайралдаһан болобол, нүгэлэйнгөө арилтар «адислуулха» байгаа.

Хамгаалагша Данзан баһа хүнэй нюур өөдэ сэхэ хаража шадахагүй, хүн амитантай уулзажа хөөрэлдэжэ шадахагүй болоод, нютаг оронһоо зөөжэ холо болобо. Хэдэн жэл соо бээе хуряжа хүнэй һүүдэр мэтэ болоод ябатараа, нэгэ үдэр гэртээ байтараа хамаг бэень ногооржо, хамар аманһаань шуһан гоожоод, үзэшгүй муухай юумэ хэбтэжэ байба. Газааһаа һамганиинь орожо ерээд, сошоһондоо ухаа мэдээ алдажа, хүнэхээ зайлашаһан юумэндэл газар гаранхай гүйжэ ябатараа хэгээ ороод, хэнһээ туһа гуйхаяа ойлгожо ядан зогсобо. «Туһа гуйха гэжэ юун байхаб даа. Хүн амитанда дуулгаха байгаа, хэндэ хэлэхэбиб?» – гэхэдээ, абаһаар хэлэхэшье хүниинь һанаандань орожо үгэбэгүй. Ойро зуура соо уушхаржа, бээе барижа һууһагайнгаа удаа, зүрхэшээһээр хүршэ айлдаа орожо, ушар ябадалаа хэлэбэ. Тиихэдэнь, тэдэнэрын ехэ сүйд боложо,

шаналхан, гашуудананшье юумэгүй, болохо юумэн болохоорол болобо гэжэ хүлеэжэ абаба. Харин өөрэйень хайрлажа, үрбдэжэ хараад:

– Үхибүүдээ манайда оруулаарай – гэбэ. Энэ болоһон ушарые хэншье зүрхэндөө дүгэ абажа, тоожо үгэбэгүй. Намганинь аргаа барагдажа, ядахадаа айлай жорлон ухажа сэбэрлэдэг мори тэргэтэй хитадые хүлһэлжэ, нүхэрөө хүдөө табья һэн. Орон дэлхэйнгээ хүн зондо хэмжэшэгүй ехэ нүгэл үйлдэһэн хүнэй дүрсэтэй араатание байгаали эхэ, өөрэйнь гарар юртэмсэ дэлхэйһээ тонилгоһон юм. Хамгаалагша Данзан хурьһэтэ газар дээрэ гэшхэжэ, хүнэй дунда амидаржа ябаха аргагүй болоходоо, өөрөө өөрэйгөө хорложо алаһан байдаг.

Даша-Доржо сомоной түб орохо гэжэ үеэлэтэйгээ хамта хазаар морёор шогшуулжа ябатарнь, замһаа зайтайхан газарта бургааһа модоной нэмэридэ нэгэ айлай байра харагдаба. Даша-Доржо һонюушархажа:

– Энэ хэн гэдэг айлайхин бэ? – гэжэ асууба.

– Пагватан – гэжэ танил нэрэ Сэдэн-Ешиин аманһаа соностобо.

– Ороод гарахамнай гү?

– Хэрэггүй даа. Урданай Пагва бэшэ болонхой. Хүниешье танихагүй, мэдэрэлэй мууданан, хэбтэриин амитан болонхой шуу. Хэлэй унжууланхай... Зүүдэндэ оромоор муухай амитан болонхой.

– Яаба гээшэб?

– Хардалга гүрдэлгын, хамалган хашалганай үедэ «шоно бороогоор» гэгшэдэл, хоб жэбээр хоол хэжэ, хара толгойгоо абаржа шадаад зогсоогүй, айл хүршэнэрэйнгээ хүрэнгэ, зөөриень хуряалсаад, өөрөө обоо ехэ хэшэгтэ хүртэһэн юм. Тэрээнһээ хойшо, хэдэн жэл соо маһагар юумэн оодоргожо ябадаг аад лэ, гэнтэ хүлһөө унаад, бэшэ бодоогүй. Хүнэй ороһон гараһыеншье ойлгохо, мэдэхэгүй хүн болонхой. Удаан саг соо иигэжэ хэбтэбэл, гэртэхинээ зобоохо даа.

– А-а! Тиимэ юм гү? Минии сэрэгтэ мордохын урда гүрэнэй бараа хаартада алдажархёод, элдэб мэхэ зохёожо ябагша һэн. Анханһаа тиимэ маягтай хүн юм һэн. Минии тушаалгажа ошоһонной һүүлээр, жэнхэни эрдэмэй хүн зондо үзүүлээ юм байна.

– Һайсахан үзүүлээ, – гэжэ ярилдаһаар ябатараа Пагвын-хиһаа нилээн холо үнгэршэбэ.

Уузаһан хүн бүхэнһөө хамта хашалганда орожо сүлүүлһэн нүхэдөө һурагшалхадань, нэгэниишье нютагаа бусажа ерээгүй байба. Тэдэ нүхэдэйнгөө хуби заяан тухай һанахадаа Даша-Доржын яһаниинь яншажа, сэдхэлынь үбдэдэг һэн. Өөрһөөнь һүүлдэ, хоёр гурбан жэл үнгэрһэн хойно Башуудайн Доржо, Бүүбэйн Рэгзэн бусажа ерээд, эхэ эсэгэтэйгээ уулзажа үрдеэгүй һэн. Амидаралай эрхээр һананайнгаа нүхэртэй уулзажа, зол жаргалаа хубаалдаха боломжогүй болоһон байгаа.

Байгаали юртэмсэ ямар хурдан түргэн хубилдаг юм гээшэб. Эгэшэнь дүрбэн басагатай, дүүнь олон хүүгэдые дахууһан баһал абгай болонхой ябахыень харахадань, Даша-Доржодо һонин байба. Ондоо газарта дайралдабал танингүй үнгэршэхэ һэн. Нэгэтэ үглөөгүүр үнөөгээ һаагаад, бэлшээридэ туужа ябаһан Сэмдүүмээтэй уулзашаба. Ехэл хараһан шарайтай эхэнэр дайралдаад: «Хэн агша бэлэй?» – гэжэ бодоһоор үнгэржэ ябатарни, тэрэ эхэнэрэй нюдэндэ нариихан сагаан үхин урган гаража ерээд, нюдөө жэгтэй һайханаар зэртылгэжэ хараад:

– Даша-Доржо гүш даа. Сайн байна! – гээд, хажуудань дүтэлжэ, гараа һарбайхадань:

– Сэндүүмэй! Энэ ши гээшэ гүш? Ямар ондоо болошоо гээшэбши? Сайн байна!

– Даша-Доржо бээшни һайн гү? Ши һанаһанһаа дээрэ, залуугайхия алдаагүй байнаш.

– Бэе гайгүй даа. Шинии бэе бараг гү?

– Яахаб даа. Иимэрхүүл янзатай ябанаб даа. Шам тухай дуулаа һэм. Ехэ ядаржа, зобоо зүдэрээ гүш?

– Зобохыса зобогдоол даа. Юун гэхэбши даа... Энэ түрэхэн газар шорой дээрэ гэшхэхэб гэжэ һанахыншье аргагүй саг байһан юм. Тэрээн тухай юун гэжэ хэлэхэбиб даа. Ши ямар байнабши даа? Олон үхибүүтэй болонхой гүт?

– Тэнсүүриие олоод лэ ябажал байналди даа. Табан үхибүүтэй болонхойбди. Ехэ хүбүүмнай дээдэ һургуулида һурана. Шамайе табигдаад ерэхэ болоо гээшэ гү, гэжэ һанаан-дамни ходо ородог байгааш.

– Ши һургуулида һураагүй гүш?

– Нургуулида нурааб. Абамни хашалган, хамалганда ороһон байжа, эсэргүүсэгшын басаган гүүлэжэ, нургуулиһаа гаргуулаад лэ, энэ боложо ябанаб даа.

Тэрэ хоёр хөөрэлдэжэ зогсохо зуураа бэе бэеэ шэнжэлжэ, дулааханаар шэртэлсэнэ. Сэндүүмэй мяхалиг сагаан абгай болонхойшые һаа, багынь һайхан түхэл шарай нэбтэ гэрэлтэжэ харагдана.

– Манайда ябаарай, – гээд, эхэнэрэй эрьежэ саашаа алхалхада, Даша-Доржо дороһоо абан һанаа алдаад, байра дээрэ зогсобо.

УЬӨӨТЭЙ ХҮН ҮҮЛЫН ДАБААНДА УШАРЖА, ДАХИН ГАЙ БОЛОБО

Эхэ орондоо ажаллажа амидарха гэжэ шиидэһэн Даша-Доржо хүрьгэд болон һайн һанаатай зоной туһаламжаар Улаанбаатар хотын барилгын нургуулида нарин модошо дарханай багшын ажал эрхилхэ болобо. Нургуулиин захиргаан дэмжэжэ, хэшээлэй болодог байрын нэгэ буланда хоёр таһалгатай байрада оруулба. Нурагшадаа бэрхэ дархан болгохо гэжэ шадал зэргээрээ оролдожо хүдэлбэ. Тиихэдээ минии Эхэ орондоо үргэхэ арюун хандиб гэжэ тоолоод, заб сүлөөгүй ябаба. Эжынь хүбүүнтээ хамта байжа, сай хоолынь бэлдэхэ зуураа: – Хүбүүмни, һамган хүүгэд тухайгаа юун гэжэ бодонош даа? Тэдэнэрши, хөөрхы, яжа байгаа юм ааб даа? Наашань асаржа болохогүй юм гү? – гэжэ зэмэлэн һагад хэлэдэг болобо.

Тиигэһээр байтараа, хэшээлэй жэлэй дууһахада, зунайнгаа амаралтатай таарлдуулаад, һамган үхибүүдээ Зүблэлтэ гүрэнһөө асарба. «Монгол аха дүүнэрэйнгээ дунда юундэ ядалсахабибди?» – гэжэ Цырмаа дуртай зөөжэ ерэбэ. Хэдэн жэлэй үнгэрһэн хойно Даша-Доржотон гал гуламтаяа залгуулха хүбүүтэй боложо, хэмгүй ехэ баярлаба. Хамагай ехээр Долгор хүгшэн баярлаһан юм. Нэгэтэ нарай хүбүүниинь үбдөөд, эхэтээ эмнэлгын газарта орошобо. Даша-Доржо тэдэнэрээ эрьеэд гэр тээшээ бусажа ябатараа замдаа урдаһаань яаралтай ябаһан гурбан хүнтэй дайралдаба. Дундань ябаһан һаһатай

хүн ехэ хараһан хүн шэнгээр Даша-Доржодо үзэгдэбэ. Анхаржа найнаар харан гэхээн, олон жэлэй урда сэдхэлэйн гүндэ шэнгэһэн нэгэ хүнэй дүрэ нюдэнэй урда тодоржо ерэбэ. «Аа! Энэ нохой эндэ ябажа байна бы?!» – гэжэ бодохотойгоо адли доторһоонь орьёлон гаража ерэхэн хоро шарые хүсээрээ даран хажуудань тулажа ошоод:

– Ринчин гуай! Хайн ябажа байнагта? – гэхэдэнь, нүгөө хүниинь гайхажа хараад:

– Ши хэн бэлэйш? – гэжэ эбдүүсэн асууба.

Даша-Доржын олон жэлдэ зосоогоо багтаажа, даража ябаһан хоро шарань яахыншые аргагүй газашаа дэлбэрэн гаража, баруун гарын толгойнгоо ударидалга дороһоо алдуураад, Ринчинэй улайха нюур дээрэнь нэгэ хайн «тас» гэтэр буулгажархиба. Хоёр таладань зэргэлжэ ябаһан зон:

– Энэ ши яажа байнабши? Талда ябаһан хүниие дайража байхадаа?! Сагдаа! Сагдаа дуудагты! – гэжэ хүхирэлдөөд, Даша-Доржые бариха ханаатай урдаһаань дүтэлбэ. Тэрэ хоёртой нэгыень угтажа абаад, тэндэнь ёборжо унгааба. Нүгөөдыень хэхээхэ хүсэлтэй хам барихатайн хамта, Даша-Доржын гарһаа мултаржа тэрелхэдээ, гартань нэгэ монсогор хатуу ооһортой юмэн үлээжэрхибэ. Тэрэ ханжиганаһан ооһорыень гартаа орёожо абаад, хойноһоонь хүсэхэ гэжэ гүйхэтэйн зэргэ, хоёр талаһаань хоёр хүн аһалдажа зогсообо.

– Муухай алууршан! – гэжэ хашхаржа үрдеэд, хоёр тээһээн таталдаһан зоной хүсэндэнь булигдажа зогсообо.

– Бидэ һэргылэгшэдбди. Таанар наһатай болошоһон аад, гудамжын дунда наншалдаа үүдхэхэдээ гурим эмдэжэ байнат.

– Минии тоосоо хэхэ ёһотой хүн тэрэ. Арьятанһаа дороор аашалжа ябаһыень таанар мэдэнэгүйт.

– Зай, олон үгэ бү дуугара! Ушарыетнай ойлголсохобди, – гээд Даша-Доржые хоёр тээһээн хүтэлжэ баряад, абаашажа хаажархиба. Тэндэ нуужа байхадаа:»Хүбүүмни ямар байгаа юм ааб даа?» – гэжэ ханаагаа зобохынгоо хажуугаар: «Энэ муухай бэлсэгэнэхэн шара шүтхэр эндэ ябажа байбал. Хүнэй ами наһы нохойһоо дороор бодожо, хэды хайхан эршүүлэй халуун шуһаар гараа угаһан золигбо?! Муухай арьятан! Иимэ шононууд үхэжэ далда орохогүй, ямаршые гэм хээгүй

хүн шэнги олон түмэнэй дунда амидарһаар ябана. Гансал хара толгойгоо бөөмэйлжэ, олон хүнэй ами таһалуулһан Балдан-Доржо... Энэ нам засаг иимэ хүн дүрсэтэй хюмнаа нюуһан араатануудые зүндэнь табижа байдаг юм байна. Саг ондоо болоогүй ха даа!» – гэжэ Даша-Доржо халаглан бодоно.

Үглөөдэрынь мүрдэлгэдэ ороод һуухадаа, туйлажа зобоһон ябадалаа бултыень хөөржэ үгөөд:

– Энээн дээрээ иимэ ябадал болоо – гэбэ. Залуу мүрдэгшэ ушарыень ойлгоһон янзатай:

– Тэрэ нүгөөдэ хүнтнай «гэгээн сагаан үдэр дунда зураг буулгадаг аппарадыемни дээрэмдээ» гэхэн гомдол оруулһан байна. «Урдань тантай уулзаагүйб, энэ хүниие мэдэхэгүйб. Намаие худлаар хардажа байна» – гэжэ мэдүүлгэ үгөө. Тиимэ ушарһаа, таниие сүлөөдэ табижа болохогүй. Хэрэг үүсхэхэ болообди. Тэрэ аппарадынь ямар һаналтай буляһан хүмта?

– Би аппарадынь буляһан, дээрэмдэһэн хүн бэшэб. Намда аппарат хэрэггүй. Та тэрэниень өөртэнь үгөөгүй гүт? Тэрэ намаие хардажа, гүрдэжэ Зүблэлтэ гүрэн сүлэлгэдэ ябуулжа тамалаад, хайран залуу һаһыемни худхуулжа хаяһан байгаа. Ганса намда тамын зоболон үзүүлээ бэшэ, олон бүхэриг эрэшүүлэй хуби заяа төөрүүлээ. Тэрэ олон зуун хүнэй халуун ами таһалһан хүн мүнөөдэр дахин минии урдаһаа яахадаа хардалга гүрдэлгэ сохёожо, гомдол барижа һуунаб. Бааһан хататараа үнэрөө табихагүй гээшэнь боложо байна гү? Үнэн худал, хара сагаан хоёрые илгеха уялгатай шүүхэ (суд) һэргылэмжын ажал ябуулжа байдаггүй юм гү? Таанар энэ янзаараа байбал Ринчин, Данзан мэтын зоной үйлдэһэн харата муухай, шуһан мүртэй ябалнуудые үнэн болгожо, үргэжэ ябаа зон байнат. Тэдэнэрэй фашистнарай харата үйлэһөө илгаагүй ябадалтай байһыень би али алиень хара мяхан дээрээ амасажа, амиды үлэһэн гэршэ хэлэжэ байнаб.

Иимэ байдалда ороһон Даша-Доржо ушаргүй ехээр зэбүүсэжэ, хэлэхэ үгээ оложо ядан һуугараа:

– Мүнөө сагай залуушуул таанар тэрэ гушаад оной үе сагай байдал, шара Ринчинэй юу хэжэ ябаһые ойлгодоггүй, мэдэдэггүй байжа болоот. Энэ хүн эгээл жиирэй хэдэн зуугад юрын малшан эрэшүүлые хамалган, хашалганда оруулжа,

хубисхалда эсэргүүсэгшэд гэжэ харадажа гүрдэжэ, хэлэжэ болохын аргагүй муухайгаар тамалажа зобоогоод зогсоогүй, эрдэни мэтэ хүнэй алтан ами наһаар ханатараа наада хэжэ, халуун улаан шуһаарнь гараа угаһан хүн дүрсэтэй араатан байгаа юм. Би эсэгэтээ, дүүтээ энэ Ринчинэй бузар һабарта орообди. Эсэгэ дүү хоёрни мүнөө үгы! Алтан дэлхэйһээ халижа ошоо! Гам хайрагүй аашын үрээр! Тэрээгээр эдэшни сэдхэлээ ханаагүй, тэрэ олон тушаагдаһан зуугаад зоной бүхы зөөриень хуряахын хуряажа, буляахыень буляажа, үрэхихыень үрэхижэ, юушье үлээнгүй үрин тарин гүүлэһэн юм. Би хариин газарта сүлэлгэндэ хаягдаад, азатайл байһандаа мултаржа гарагшадай нэгэнби. Харин тэрэ бузар булай, араатан дүрсэтэй хүн мүнөөдэр гэм зэмгүй хүнэй дүртэй юумэ, һанаа амар ябажа байна. Тиимэ ушарһаа, би Ринчинэй гарта зоболон амсаһан олон тоото зэмгүй һайхан эрэшүүлэй зоболон гомдолой дундаһаа амиды үлэһэн хүнэй хубида тэсэнгүй гансахан удаа нюдаргаа буулгааб. Үнэн дээрээ, тэсэжэ шадаагүйб. Харамсалтайнь, гансахан лэ нюдарга юм даа. Тиимэ хүниие, алахадашье бага! – гэжэ Даша-Доржын зүрхээ хүдэлгэн хөөрөөгөө дүүргэбэ. Мүрдэгшэ гайхажа шагнабашье, шиидхэмээр юумэ хэлэжэ шадабагүй. Тэрэ болоһон үйлэ ушарые һайнаар ойлгохоёошье хүсээгүй, ойлгохо гэжэ оролдоошьегүй һэн.

Даша-Доржо мүрдэлгэдэ орожо, һара тухай һуугаад, удаань шорондо хаагдаба. Тэндэ зобожо, ядаржа һуухадаа: «Муухай бэлсэгэнэһэн шара нохой! Гэм зэмгүй зониие зобоожо, алахыень алажа хүнөөһэниинь багадаад, дахяад намайе зоболондо оруулжа шадаба. Ямар заяагүй хүн гээшэби?! Иимэ муухай, хара бодолтой золигууд түрэхэдөө, улас түрээшье дорьбоожо һандаргахань холо бэшэ, аюултай. Харин, газар газарта һайхан, сагаан сэдхэлтэй зон олон. Хэзээ нэгэтэ арюун шударгы, хүнэй түлөө оролдохо ёһо байдалай диилэжэ ерэхэнь лаб. Бүхы наһандаа шорон түрмөөр гэр хэжэ, үйлэ заяагаа алдажа хазайһан минии бэе хэзээ амгалан тайбан байдал үзэхэ юм? Нялха нарай хүбүүмни яажа байгаа юм ааб даа? Эдэгэжэ эмнэлгын газарһаа гараа юм бээ? Цырмаа намай түрмэ шорондо ороод байна гэжэ хаанаһаа мэдэхэб даа. Эн-

дэһээ мэдээ үгэжэ, дуулгахыншые аргагүй. Яаха юм даа? – гэжэ Даша-Доржо гуниглажа, гутаржа һууна. «Хүниие дээрэмдэһэн хэрэгэй шиидхэгдэхыень хүлеэ!» – гэжэ элдэб эсээр хараажа, занажа, яла тулганаар лэ байба.

Үдэр бүри эрьежэ ерэдэг, сай хоол асаржа үгэдэг нүхэрэйн-гөө гэнтэ уһанда хаягдаһан шулуун шэнги үгы болошоходонь Цырмаа гайхалаа баража: «Даша-Доржомни аюул оһолдо орошобо гээшэ гү? Али, үбдэшэбэ гү?» – гэжэ элдэбын юумэ бодобо. Хүбүүниинь бараг боложо эдгээд, гэртээ ерэхэдэнь, зайн гал, дулааниинь таһаранхай харанхы, хүйтэн угтаба. Эжы, басагадынь аргаа барагдаад, дүү хүрьгэнэйдэнь ошохой байба. Цырмаа нүхэрөө һурагшалжа ябуулга хээд, хүниие дээрэмдээд түрмэдэ ороод байна гэжэ дуулаад, гайхажа зэбүүсэбэ. «Ямар юумэниинь дуталдаад, тонуул дээрмэ хэбэ гээшэбэ? Анхандаа хулгайшан, дээрэмшэн байгаад, сүлүүлһэн байба гү? – гэжэ голхорон бодожо: «Ямаршые һаа, минии гурбан үхибүүдэймни түрэхэн эсэгэ. Уулзаха аргаяа олоод, нютагаа бусаха мүрөө бэдэрэе даа» – гэжэ элдэб юумэ бодобо. Нүхэртээ уулзаха гэжэ шүүхэ, шорон бүгэдыень ябажа хөөрэлдэбэшье, уулзаха зүбшөөлтэй боложо шадабагүй. Цырмаагай яахашье аргаяа бараад байтарнь, Даша-Доржо шоронһоо саг зуура соо табигдажа ерэбэ. Шииг хүйтэнһөө боложо, нюрганиинь бүхыжэ, бүхэтэр болошоо. Цырмаада нүхэртөө арга хэхэ ажал нэмэбэ.

Хүйтэн нойтонһоо боложо, хүбүүниинь дахинаа хатхалаатаад, эмнэлгын газарта хэбтэхэ баатай болобо. Тиигэһээр байтараа хүбүүниинь эдэгэжэ, эмнэлгэһээ гараха тээшээ түхээр-бэ.Тиигэжэ байтарнь, сестра гүйжэ ерээд:

– Батбаярые эмшэлгэдэ оруулая гээд, хүбүүень абаад ябашаба. Ямар эмшэлгэ хэхээ һанаба гээшэб – гэжэ Цырмаа бодоод, гайханаар эмшэлэгшэнэй таһалгын үүдэндэ ошоод шагнахадань, хүбүүнэйн ээрэжэ байжа бархирха соностобо. Зүрхээ түшэгэнүүлэнхэй Цырмаагай үүдыень нээжэ харахадань, хүбүүень нюсэгэлжэ доошонь харуулжа хэбтүүлээд, томо гэгшын зүүгээр нюрга руунь хатхажа, нугарһанайнь уһа абажа байба. Цырмаа таһалгадань орожо:

– Таанар бараг болоһон хүбүүемни яажа байнабта? Үглөө нүгөөдэр гараха гэжэ байна ха юмбибди. Болиит! – гэжэ хашхарба.

– Та яажэ байнабта?! Бэээ баригты! Ямар эмшэлгэ хэхэээ бидэ өөһэдөө мэдэхэбди! – гэжэ эмшэн ууртайгаар һөөргэдэбэ. Тэрэ үдэрһөө эхилэжэ бараг боложо байһан хөөрхэн бэлтэгэр хүбүүнийнь дортоһоор дортоод, наһа барашаба. «Юун дээрээ боложо бараг боложо байһан хүбүүн наһа бараба гээшэб?» – гэжэ элирхэдээ, Батбаяр гэжэ нэрэтэй ондоо үхибүүнэй нугарһанһаа уһа абаха байһан аад, алдуу боложо, Даша-Доржын хүбүүнэй нугарһанһаа уһа абажа, золгүй ябадал тушаалдаба. Наһатай боложо ябабашье, гал гуламтаяа залгуулха хүбүүтэй болоһондоо хүл алдан баярлажа ябаһан Даша-Доржо хүндэ сохилтодо нэрбэгдэбэ. «Хардуулжа гүрдүүлжэ, түрмэ шоронгой замаар ябажа, дайн дажар үзэһэн би үхэжэ хэбтэхэээ яагаа-бииб?» – гээд Даша-Доржо гутаржа, архи уухань олошоржо, зан абариншые хубилба. Байд гээд лэ, шүүхэдэ (сүүдтэ) дууулна. Тэндэ ошохо бүрээ:

– Үнэн бурууень илгажа шадахагүй хадаа, намайе шорондо һуулгаабди гэжэ бү зобогты! Мүрынь ганса алаад хаягты! – гэжэ шэрүүлхэдэг болобо. Гуша гаран ондо болоһон үйлэ хэрэг дахинаа һэргээгдэбэ. Үндэр уляһатада болоһон эсэргүүсэгшэдэй хуралда оролсоо гэхэн асуудалаар Балдан-Доржо дуудагдаба. Энэшые удаа мэхэтэй арга зохёожо, «Балдан-Доржо гэдэг эрхэтэн сэдхэл мэдэрэлэй талаар үбшэнтэй хүн өөрынгөө ябадалай түлөө харюусажа шадахагүй» гэхэн эмшэлэгшэдэй саарһатай боложо үрдихэн байба. Һүүлдэ мэдэхэдэнь, эмнэлгын ажалда хүдэлжэ байһан нэгэ эхэнэр иимэ худал саарһа зохоожо үгэхэн байба. Тиихэдэнь: «Жара гараһан энэ үбгэн шорондо оробол үхэжэ болохо. Мүнөө болоһон хойно зобоогоод яахамнайб» – гээд, тэрэ Балдан-Доржые орхиһон юм. Иигэжэ Балдан-Доржо хардалга гүрдэлгээ өөрынгөө хара толгойдо яра шарха болоһон хэбээрни үлээбэ. Иимэ яндан, муу ханаатай зон анда нүхэдөөшые хорлохоһоо арсахагүйн амиды жэшээ болоно ха юм. Удангүй үнэн худал илгаржа, Даша-Доржые дээрэмшэнэй хэрэг үйлдэжэ ябаагүй гээд лэ, мартагдажа дүүрэбэ. Мүнөөхи шара Ринчиние һурагшалхадань, Улаанбаатарһаа гаража ошонхой гэжэ дуулдаба. Муу нохойтой дахин уулзаха гэжэ Даша-Доржо оролдобошые, сэдхэлээ тэбшэжэ, бэээ бариба. Һамган, үхибүүдыншые хорибо. Гэбэшые,

Даша-Доржо Ринчинэй асуудалаар һонирходог байба. Ринчин дүшөөд ондо тушаагдажа, арбан жэлээр түрмэ шорондо һууха болобо. Һууха газартань абаашахадань, тэндэнь өөрэйн гараар тамын «жаргал» эдлэжэ хаалтатай байһан зон тэрэниие алаха гэжэ шийдхэбэри гаргаба. Тэндэһэнь һэргылжэ зайлуулаад, огородой харуулшан болгобо. «Гэмтэй хүн гэлбэлзэнэ» гэгшэдэл Ринчин гансаардажа зобоод, бэе сэдхэлынь энэ шалтагаание дааха тэнхээгүй боложо, хэбтэриин болоод байхадань, сүлөөдэ табиһан юм. Тиигээд лэ, үхэжэ шадангүй хэдэн жэл амидаржа ябатараа Даша-Доржотой ушарһан байба. Тэрээнһээ хойшо хотоһоо гаража ошоод, хаана нэгэ тээ гансаардалгын тама бэе дээрээ үзэжэ, хэһэн нүгэлөө эдлэжэ, бэеэ дууһаа бээ.

Батбаяр хүбүүнэйн наһа бараһанһаа хойшо жэл үлүүтэй сагай үнгэрөөд байхадань, Цырмаа дахинаа хүбүү түрээбэ. Даша-Доржотон «хүбүүмнай маанадтаа эрьежэ түрөө» гэлдэжэ, баярлаһандаа гарһаа буулгангүй үргэбэ.

Даша-Доржын хэшээлээ заажа, класс соогоо байтарнь, аюулһаа хамгаалалгын нэгэ ахалагша дарга зүбшөөрэл абаһан болоод, орожо ерээбэ. Хэшээлдээ байһан хүүгэд булта анир шэмээгүй боложо, тэрэ даргые анхаралтайгаар шэртэжэ һууба. «Баһа нөөхи хардалга, гүрдэлгэмнай эхилэбэ даа» – гэжэ зосоогоо бодоод: «Одоо дүүрээ! Наһаншье ябаа. Үхөөшье наа, хамаагүй болоо!» – гэжэ сэдхэлдээ эридээр шийдээд:

– Юун болооб? – гэжэ асууба.

– Та Жалсанай Даша-Доржо болохо гүт?

– Тиимэ. Юун болооб?

– Таниие Ниигэмын аюлһаа хамгаалха яаманһаа дуудажа байна.

– Хэшээлээ дүүргээд, үдын хойно ошоходо болохо гү?

– Болохогүй. Мүнөө хэшээлэй дүүргэгты. Би унаатай ябанаб.

– Зай, тиихэдээ яахаб даа, – гэжэ Даша-Доржо хэшээлээ тараагаад, гэртээ орожо сай уугаад, дулаан хубсаһаяа үмдэбэ. Даша-Доржын барагар шарайтай һуухадань, эжы һамган хоёрын анхаража:

– Юун болооб? Хайшаа ябахашниб? – гэжэ зэргэ шахуу асууба.

– Ажал гараа. Удаан болохогүй бэээб, – гэжэ тайбан, даруугаар хэлэбэ.

– Хүбүүмни, шэг шарайшни муу байна. Эжышни олон жэлдэ хүнэй шарай адуулжа нураад, хүнэй сэдхэл ханаа таамагладаг болошооб. Юун болооб? Хэлэ. Урдань иимэ байдаггүй хэмнайш.

– Дотоодын яаман дуудана гэнэ. Гэм хээгүй намайе арай шорондо хаахагүй юм бэээ. Яаж мэдэхэб даа гэжэ бодоод, дулаан хубсаһаяа үмдөөб.

– Ай, бурхамни! Яаһан хэсүү оршолон юртэмсэ гээшэб? Яаха болоһон зон гээшэбибди? – гэжэ эжынь нюдэн нулимсаар мэлмэржэ, орохо гараха газараа оложо ядажа тухашарба. Цырмаа гайхаж гэлышэнхэй абяагүйхэнөөр нугшаржа зогсоно.

– Һанаагаа бү зобогты. Үглөөдэр болотор ерээгүй хаамни, нурагни дуулдана бэээ. Бараг байха даа, яагаад орхихо хэм. Саг ондоо болоо. Удахагүй ерэхэб, – гэжэ эжыдээ үнсүүлээд, Цырмаагайнгаа һаншаг эльбээд, гэрһээ гаража ошобо.

Дотоодын яаманай түлөөлэгшэ ехэ дэлгүүрэй газраа машинаа зогсоожо:

– Би гэртээ орожо сай уугаад ерэхэм. Та машина соогоо нуужа байгаарайгты, – гэжэ эзэрхэгээр хэлээд, машинынгаа үүдэ хаб гэтэр хаагаад ошобо. Даша-Доржын өөнтэг зан хүдэлжэ, ехэ дэлгүүр орожо, нэгэ шэл архи, нэгэ хайрсаг тамхи абаад машинада ерэжэ нууба. Тэрэ архингаа таглаадһа абажа, хэды балгаба. Зосоонь халуу бусалжа: «Минии хэһэн буруу хэрэг байха бэшэ. Хэды болотор хардагдажа, гүрдэгдэжэ ябахабид?! Һалгааһа ханабал, һалгааг лэ саашань! – гэжэ бодоод, архиһаа балгаба. Жолоошон гайхаһан янзатай эрьежэ хараад, юумэ хэлэбэгүй.

Дотоодые хамгаалгын яаман дээрэ нэгэ таһалгада оруулба. Нягта, сэмсэгэрээр хубсаланхай хоёр эрэшүүл нуужа байба. «Яаж эхилжэ дуугарха, харилсаха болоо гээшэб?» – гэжэ Даша-Доржо бодоһоор, нуу гэһэн газартань нууба. Нэгэниинь хүл дээрээ бодожо:

– Та ямар хэрэг хэһэн хүн бэлэйт? – гэжэ албан янзаар дээрэлхүүгээр асууба.

– Би ямаршые хэрэг хээгүйб гэжэ таанарта оло дахин хэлээ хэм. Мүнөө сагай дотоодые хамгаалагшад арайл хүниие хар-

дахагүй бээт. Би баряанда орожо нууха хүсэлшьегүйб, шадал тэнхээшьегүйб. Гушан гурбан ондо алажа үрдингүй сүлэлгэдэ ябуулаад гайхаж байханаа, гуша гаран жэлэй үнгэрхэн хойно намайе дахин барижа абаад, ханаагаа дүүргэхэ хүсэлтэй байна гүт? Намайе ехээр зобоонгүй буудаад хаягты саашань! – гэжэ энгэрээ сэлибэ. Ехээр ууралханһаа боложо амаарни хөөһэн гараад, бэень халаганажа, шэшэржэ байба. Иимэ байдалай тогтоод байхада, нүгөөдэ хоёрын бэеэ бэеэ хараад, нэгэниинь:

– Энэ нүхэрнэй ногтуу байнал. Та Дотоодын хамгаалха яаманда ногтуу ердэг ямар айхабтар хүн гээшэбта? Гүрэн түрын яамание доромжолжо байгаагүй хүн бээт?! Иигэжэ шууяжа болохогүй шуу! – гээд кнопка даража сагдаа дуудаба. Энээн хоорондонь, Даша-Доржо:

– Гэмгүй хүниие гэмтэн болгодог ямар хүнүүд гээшэбтэ? Хүнэй сэдхэл гэжэ таанарта байдаг юм гү? Намда яла, зэмын байбалынь би энэ бэээрээ эдлэхээр бэлэнби! Буудагты саашань! Дахин шорон түрмэ тэсэхэ арга, тэнхээ намда байхагүй! – гэжэ тэрэ хоёрто халаабша харуулба. Энэ үедэнь сагдаа орожо ерээд, Даша-Доржые абаад гараба. Тэрээнтэй тэшэгэнтэр носолдоһоор ябатарнь, элүүржүүлгын таһалга руу түлхижэ оруулаад, хар-яр хаажархиба. Таһалгаар дүүрэн хара архиншадай дунда амаа дэбтээхэ уһашьегүй арай гэжэ үглөөгүүр болотор тэсэбэ. Сагдаа ерээжэ, Даша-Доржые үсэгэлдэр ороһон таһалгада дахуулжа оруулхадань, нүгөөдэ хоёр угтажа:

– Даша-Доржо гуай, бээтнай бараг гү? Зобоо, ядраагүйгтэ? – гэжэ наада бариһан юм шэнгээр асууба.

– Таанар амиды хүнөөр наада хэхээ болёо үгы зон гүт? – гэжэ урдаһаань асууба.

– Даша-Доржо гуай, бэээ баригты! Таниие барижа тушааха гэжэ байһан зон бэшэбди, – гээд, саахартай сай хэжэ үгөөд: – Бидэ найн юумэ танай гарта барюулха хүсэлтэйбди, – гэжэ стол дээрэ байһан нуглаатай саарһа Даша-Доржын гарта барюулба. Даша-Доржо тэрэ саарһыень гартаа абажа уншаба. «...1933 ондо хамалганда орожо тушаагдаһан хэрэгтнай сагааруулагдаба» – гэжэ саарһан дээрэ бэшээтэй байхыень Даша-Доржо уншаад:

– Үсгэлдэртөө энээн тухай хэлэхээ яагаабта? Би бүри зүрхэнэй хиитэй болошооб. Теэд энэ саарһантнай намда

хэрэггүй. Би энэ бэе дээрээ шорон түрмые, сүлэлгэ садатараа үзөөб. Нүгэл хилэнсэгтэй байгаашье хаа, тэрэнээ сагааруулхан хүн гээшэб. Эхэ орон, эльгэн саданараал гэжэ тэмсэхээр энэ ерэхэн хүн гээшэб.

– Даша-Доржо гуай, та абагты энэ саарһа. Танда өөртэтнай хэрэггүйшье хаа, үхибүүдтэднэй хэрэгтэй болохо, – гэжэ баалалтын хүсөөр гартань барюулаад:

– Бидэ танай хуби заяан тухай хөөрэлдэжэ: шорондо һууһан, сүлэлгэдэ ябаһан, Зүблэлтэ гүрэнэй армида алба хэхэн гэжэ, – эдэ бүгэдэ үйлэ хэрэгүүдыетнай бултыень нэгэдүүлжэ, улс түрэдөө ажал хэжэ ябаһан хүн гэжэ шиидхэбэри гаргаба гэжэ мэдээрэйгты.

Даша-Доржо энэ үгэнүүдтэ эрхэ бэшэ баярлаһан шэнги боложо, тэрэ хоёройнгоо гарыень адхажа:

Дахин намайе дуудажа, хааха зобоохоёо болёо бэээт даа, – гэжэ наадажа хэлээд гараба.

ЭХЭ ОРОНОЙНГОО ЭТИГЭЛЫЕНЬ ХҮЛЕЭЖЭ ҮЗЭБЭ.

Тэрэ хабартаа директорынь дуудаад:

– Даша-Доржо гуай! Та энэ класс соо байһан эмдэрхэй һандалинуудые хэшээлнүүдэйнгээ забһарта заһаха байгаат. Хүлһэ түлбэриень жэлэй эсэстэ түлэнэ бэээб. Таниие гомдохоохогүйб, – гэбэ. «Гэрни ойрохон, забһар заалинхай оложо байгаад заһана бэээб» гэжэ Даша-Доржо бодоод:

– Тиигүүжэбди. Хоёр һара соо бүхы классуудай һандалинуудые заһаад, модоной олдoo һаань, шэнэ һандалинуудые хэнэ бэээб, – гэбэ.

Тиизһээр жэлэй эсэсшье боложо, тоосоогоо хэхэ саг хүрэжэ ерээд, директортээ уулзаба.

– Ехэ юумэ хээгүй байгаад, ямар тоосоо тухай хэлэбэш? Тоосоо хэхэбди гэжэ хэн шамда хэлээ юм? – гэжэ директор мүнгэ түлэхэ янзагүй байба. Даша-Доржо иимэ харюу дуулахадаа гайхажа:

– Минии хэхэн ажал нюдэн дээрэшни харагдажа байна. Багша, һурагша бүхэн мэдэнэ. Ши яахадаа хүниие мэхэлжэ

ажалаа ябуулдаг хүмши? Энэ зобоһон намаар наада хэхээ ханаа гүш?! Би шамда баһуулхагүйб! Хэхэн ажальемни байһан соонь сэгнээд, мүнгэ түлэ! – гээд, стол дээрэ байһан счёта гартаа барижа, директорэй толгой дээрэ буулгажархиба. Хуушан счёта зада хүрэжэ, тобшо-тоолуурнуудынь шала дээгүүр таража мухарилдаба. Уурлаһан директор телефон шүүрэн абажа, сагдаа дуудаба. Хүндэ хүн шэнгээр хандажа, хүнэй хэхэн ажалье хүндэлжэ шадахагүй охорхон ухаатай директор Даша-Доржые гурбан хоногоор шорондо хаалгажа, зуун түхэригэй ялада унагааба.

«Халтад гэбэл, хазгай гэшхэжэ, тодхор тойбодо ороходо бэрхэтэй байна. Хүн бүхэнэй дура гутаажа яажа болохоб? Иигэнээр тэтхэбэридэ гараха саг ерэхэ. Минии юумэ бүтээхэ сагшые үнгэржэ байна. Мүнөө дээрэ танагтай байжа, бээе барижа, ажал хэжэ ябаха шадалтай дээрээ гэр бүлэдөө үри хүүгэдтээ тухатай ябажа үзэе. Саашадаа, үри хүүгэдни улас орондоо хэрэгтэй зон болохо ха юм. Бабуу-Доржомни мэндэ ябааһаа, юумэ бүтээхэ хэхэдээ урагшаа ханаатай, һонор ухаатай, намһаа үлүү бэрхэ хүн ябаха байгаа, – гэжэ хараалта дайнай газар дээрэ алдалан унаһан дүүгээ дурсан ханажа уяраад, ханаа алдаба.

Хэды хоногой үнгэрһэн хойно Даша-Доржые Барилгын яаманда дуудаба. «Директортээ халбагаяа хаяһан ушарһаамни боложо, ажалһаамни гаргажа хаяха гэжэ шийдэбэ гү? Болохо юумэн болоно бээ! – гээд, сайдай үүдэ татажа оробо. Сайд ехэ дулааханаар угтажа, мэндээ хэлсэбэ. Гэр бүлын амидарал, бэеын байдал тухай асуужа, удаан танилсажа хөөрэлдэнэйнгээ удаа, ехэ болгоомжотойгоор:

– Даша-Доржо гуай, таниие бидэ ехэ шухала ажалда томилхо гэжэ хөөрэлдөөд байнабди.

– Хүндэтэ сайд, минии шадаха юумэн тухай хэлэнэгта?

– Энэ хэрэгые танһаа бэшэ ондоо хүн гүйсэдхэжэ шадахагүй гэжэ бидэ хөөрэлдөөд байнабди.

– Иимэ шухала ямар ажал гээшэб?

– Дорнод аймагта барилгын техникэ мэргэжэлэй һургуули байгуулха гэжэ ажал ябуулжа эхилээд байнабди. Тэндэ танай мэргэжэлтэй хүн тон шухала болоод байна. Шэнэ һургуули

байгуулжа байһан ушарһаа, хэшээлээ үнгэргэхэ байшанһаа эхилээд, барилга хэхэ ажал ехэ байна. Богнихон сагай хугасаа-да мастерской барижа, бодхоохо хэрэгтэй. Тэрэ бүхэндэ хэрэглэжэ байха, модо шулууншые бэлэн бэшэ. Энэ шухала ажал таниие эрхилжэ шадаха гэжэ найдаад, уулзажа байнаб, – гэжэ Даша-Доржын харюу хэлэхыень хүлеэжэ һууба.

– Удаан болзор соо барилга болохо гү?

– Хоёр жэл соо гол түлэб ажалаа дүүргээд байхабди гэжэ бодонобди. Та юу гэжэ һананат?

– Таанар өөһэдөө мэдээ зон бэээт. Хоёр жэл соо бүтэхэ гэжэ түсэблөө хадатнай бүтэхэ байха. Туршаад үзэхэ болоо бэээб.

– Зай, тиигэбэл, гэр бүлэдөө дуулгаад, юумэ хүүмээ тааруулаад, янзалаад, нэгэ һара үнгэрһэн хойно ерээрэйгты, – гэжэ сайд таралган дээрээ Даша-Доржын гар дулааханар адхажа бариба.

Энэ болоһон хөөрэлдөөнэй удаа тэбхэр һара үнгэрһэн хойно Даша-Доржо залуушуулые дахуулаад, Дархинтын дабаанда модо отолхоёо гараба. Ойро зуурхана соо ехэ модо бэлдэжэ үрдибэ. Тэрэ бэлдэһэн модоёо намар, үбэлэй сагта Чойбалсан хото тээшээ шэрэжэ зөөбэ. Тиигээд лэ, байшангуудые бариха ажал Даша-Доржо газар дээрэнь заажа, заабарилжа эхилэбэ. Өөрөөшые хамсыгаа шаман хамһалсажа, сүлэлгэдэ ябаха үедөө ород яһатанай бариһан гэр заһабарилажа, шэнээр барижа һураһан дүршэлөө эндэ хэрэглэбэ. Ажалай хэды хүндэ байбашые, Даша-Доржо зүрхэ алдажа байбагүй, арга шадал соогоо оролдобо. Уулые саһан дарадаг, эрые наһан дарадаг гэхэн юртэмсын жама ёһо бэе махабад дээрээ мэдэрбэшые, нэгэнтэ эхилэһэн ажалһаа тунхарижа, гэдэргээ шархаажа ябаха эрэ бэшэ байһанаа гэршэлбэ. Энээнһээ болохо хүндэ ажалда ябажа, эрэ хүнэй хатуужал дабаһан бэе сэдхэл ядарбагүй. Сайдай хэлэһэн үгэ соо шэнэ һургуули ямаршые ядамаргүйгөөр хоёр жэлэй хугасаа соо бэлэн болобо. Даша-Доржо: «Эхэ оронойнгоо даабари бээлүүлжэ ябанаб!» – гэжэ сэдхэлһээ урмашаха зуураа: «Би Эхэ орондоо хэрэгтэй хүн байнаб! – гэжэ омгорхон баясаба.

ДҮҮГЭЙНГЭЭ ДУРАСХАЛ ДЭЭРЭЭ НУЛИМСАА ДУҢАЛУУЛБА

Зүблэлтэ гүрэнэй Красноярскын хизаарта амидарадаг бэри, аша хүбүүн хоёрын эжы ахай хоёроо айлшалжа ерэхыень уриба. Хобоо юртэмсын шорой ерэн жэлдэ хүдэлгэжэ, хүл дээрээ хүнгэн, харуул ухаан соогоо ябаһан Долгор хүгшэн амиды мэндэ ябаһан сагтаа бага бэри, бага хүбүүнэйнгээ үриие үзэхэ болоһондоо, хүлөө газарта хүргэхэгүй гэхээр баярлаба.

1972 оной зунай сагай нэгэ найхан наартай үдэр эжы хүбүүн хоёр алас холо мордохо боложо, «моринойнгоо дүрөө гэшхэбэ». Долгор хүгшэн энэ үндэр наһандаа анха түрүүшынхиеэ галта тэргэдэ нуугаад, гайхан ябажа: «Хүбүүдэйнгээ хуряһан буянаар ябанаб даа» – гэжэ зальбараад, эрхиеэ мухарюулна. Эжы хүбүүн хоёр газар нюотаг үзэжэ һонирхоһоор ябатараа Красноярск хото хүрэжэ ерэхэдэнь, бэри аша хоёрын аргагүй хүндэтэйгөөр угтажа абаба. Долгор хүгшэн уяран хайлажа, нюдэнһөө нулимса дуһалуулна. Гуша гара наһатай боложо ябаһан сайбар боро шарайтай, үндэр найхан бзетэй аша хүбүүгээ хүгшөө хаража, энхэржэ үнсөөд:

– Хөөрхы, хүбүүмни тон иимэхэн һэн. Амиды дүрээ намдаа үлээгээд, ябашоо юм байна даа, хөөрхымни. Минии хүбүүмни буянтай үрэ байгаа. Бурханай хайраар иимэ найхан хүбүү үлээгээ... Өөрөө амиды мэндэ ябаһан хаа... – гээд, хүгшөө уяража:

– Энэ юртэмсэдэ хоёр хүбүү түрэнэйнгөө ашые үзэжэ ябанаб даа, – гэжэ сэдхэлээ тэгшэлнэ. Долгор хүгшэн өөрынгөөл буянгаар оршолон юртэмсынгөө шорой тооһо хүдэлгэжэ, үндэр наһа наһалжа, үрэ бээ хаража, иимэ найхан хүбүү хүн болгожо ябаһан бага бэридээ аргагүй ехээр баясажа ябана ха юм.

Бабуу-Доржын хүбүүн эжыгтээ, Даша-Доржо абгадаа, Долгор хүгшэн эжыдээ эсэгын шарил мүнхэрүүлһэн дурасхаалыень үзүүлхээ, холын Харьков хото тээшэ агаарай онгосоор ниидэбэ. Өөрөөшье түрүүшынхиеэ Украина тээшэ ниидэбэ. Үргэн уужам Зүблэлтэ гүрэндэ, Агууехэ Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнда унаһан олон миллион хүнэй дундаһаа эгээлэй нэгэ юрын сэрэгшэн эрын булашые гушаад жэлэй үнгэрһэнэй

Һүүлдэ олохо гээшэ далайн уһанда хаяһан ганса зүү бэдэржэ олоһонтой адли ха юм. Гэр айл бүхэндэ анхаралаа хандуулжа байдаг Зүблэлтэ гүрэн найдабаритай орон нютаг мүн. Харьков хотын сэрэгэй хорооной дарганар аха дүүһээ өөрэгүй дулааханаар, хүндэмүүшэ ёһоор холоһоо ерэхэн айлшадые угтан абажа, удаан шалаажа барингүй: «Танай хүбүүнэй шарил Харьков хотоһоо холо бэшэ оршодог Большая Гомолша тосхондо ойрохон байна» – гэжэ элирүүлээбди гээд, машина үгэжэ туһалба. Дайнай үедэ Украинын нэгэдугаар фронтын байралжа байһан домогоор дүрэн ойн гүн руу машинын орохо бүри: «Эндэ ямархан бэрхэтэй аюулта дайнай тэмсэлнүүд болоо гээшэб!» – гэжэ бодоходо жэхыдһээ хүрэмөөр байба. «Эндэл хайрата хүбүүн, эсэгэ, наһанай нүхэр, дүү хүбүүн хархис дайсантай тулалдажа ябаа» – гэжэ бодоходоо аяар холоһоо зорижо ерэхэн эдэ дүрбэн зоной ара нюрган руу хүйтэ даажа, дуугаа хуряажа абяа шэмээгүй ябана. Долгор хүгшэн маани мэгзэм шэбэнэн уншажа зальбарна. Абяа шэмээгүй бүтүү бүглүү ой үнгэржэ, Большая Гомолша тосхондо хүрэжэ ерэбэ. Эндэ хамагай шэрүүн тулалдаанай болоһон түүхэтэй газар нютаг.

Торгон улаан галстуг зүүһэн һургуулийн үхибүүд шугам жагсаалда жэрылдэн зогсожо, үндэнэ яһатанайнгаа заншалаар хилээмэ дабһа баринхай хүндэлжэ золгобо. «Юун боложо байнаб даа?» – гэжэ бодоһоор, халуун шулуу долёһон Даша-Доржо эжыгээ һугадан хүтэлэнхэй алхална. Пионер багашуул горнын дуу ханхинуулжа, барабан нижэгэнүүлэн зүрхэ доһолгомо һүр жабхалантай байдал түхөөлгэбэ. Иигэжэ угтаха юм гэжэ мэдээгүй айлшадай сэдхэл хүлгэбэ. Хонгор шарахан үһэтэй, һэргэг хөөрхэн басаган гүйжэ ерээд, тэдэниие хүшөө тээшэ дахуулжа абашаба. Үндэр һайхан хүшөөгэй нюур талада тобойлгожо һиилэхэн эрэлхэг дайшалхы хүбүүдэй нэрэнүүдһээ доошоо гурбадахи мүртэ «1913 ондо түрэхэн БНМАУ-гай эрхэтэн Жалсанай Бабуу-Доржо 1943 оной 9-гаар һарын 10-ай үдэр хүндэ шархаһаа уламжалан наһа бараа» гэжэ эли тодоор бэшээтэй байба. Халуун хүйтэн, хатуу бэрхэ дай бэе дээрээ үзэжэ гараһан Даша-Доржо: «Нэгэ эхын хэбэлһээ зулай зулайгаа гэшхэн түрэжэ, нэгэ үлгы дамжан үлгэдүүлжэ, нэгэ дэгэл үмдэжэ эрын бэе бээлээд, хашалган хамалганда

орожо, шорон түрмэ сүлэлгыг хамта туйлахан шамтая, хайрата дүүмни эндэ хариин газар дайдада иигэжэ уулзажа байнабди» – гэжэ бодоод, хүшөөгэй дэргэдэ хүгэдэжэ, үдэг дээрээ һэхэржэ һуугаад, нулимсаа аршан харасаяа өөдэнь шэглүүлбэ. Огторгойдо хүбэн сагаан үүлэнэй урда зүг нүүжэ ябахыень хараад, Даша-Доржын толгойнь эрьехэдэл гэбэ. Хөөрхы, эжыгээ мартаад байһанаа гэнтэ һанажа харахадань, эхын нулимса уршалаагаар дүүрэн хасар дээгүүрни жолоогүйгөөр урдажа, хүшөөдэ мүргэжэ һууба. Тэдэнэр энэ һайханаар, хүртэйгөөр бүтээгдэһэн хүшөөдэ баглаа сэсэг үргэжэ, Онон нютагайнгаа сагаан эдээнэй дээжын шэмын охиё сэржэмдэжэ, Долгор эхэ ехэл бэлдэхэлтэйгээр монгол заншалаараа сагаан эдээнэйнгээ дээжэ болохо аягтай һү алда сэнхир хадагтай хамта хүшөөгэй дэргэдэ табяад, хүбүүнэйнгээ мүнделэн гараһан Эрээн толгойн үбэрэй арюухан хүрһэ шорой хүшөө тойруулжа сасажа, хүндэтхэл үйлэдхөөд: «Хүбүүмни! Нютаг орондоо байһандал мэтээр байгаарай даа. Заяа муута минии үйлын үри энэһэнһээ хойшо яаха юм даа? Хүн түрэлтэнэй амгалан тайбан амидаржа ябахын тулада ами бээ хайралангүй ябаһан хүбүүмни, шамтая хойто түрэлдөө эхэ үрэ хоёрой барилдалгаар дахин уулзая, ушарая даа. Мүнөөдэр амиды голтой ябаһан хубидаа түрэхэн эжышни шадалайнгаа зэргээр буян үйлдэнэб! Ай, бурхан гурбан эрдэнимни! – гэжэ шэбэнэжэ хэлэбэ.

Харьков хотын сэрэгэй академиин багша үндэр боро хүн Жалсанай Бабуу-Доржын Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнда эхинһэнь эхилээд, эрэлхэг зоригтойгоор тулалдажа, баатарлигаар ами бээ үгэхэн тухайнь, түрэл гарал зондонь тодорхойгоор хөөрөжэ үгэбэ. Тэрэ хүн буряад яһанай хүн байжа, түрэлхи хэлэн дээрээ зохидхоноор хөөрөжэ үгэхэдэнь, эхын сэдхэлэй хүбшэргэй дайрагдаба. Монголшуудай сэдхэл зүрхэнэй хүдэлжэ, уяржа байһыень хараһан украин яһанай хүүгэд хажуудань гүйлдэжэ ерээд:

– Эжы-ы! Аха-а! Сэдхэлээ ехээр бү хүдэлгэгты! Бидэ энэ хүшөө ходо хаража, хамгаалжа, сэбэрлэжэ байдагбди! Һанаагаа бү зобогты! – гэжэ урин дулааханаар хэлэбэ. Эхэ хүбүүн хоёрой нулимсаар дүүрэхэн нюдэнэйнь урда хүхэ даалимба дэгэлтэй, улаан галстуг зүүһэн Бабуу-Доржо пинернуудай жагсаалай

урда барабан сохин алхалжа ябахань үзэгдэһэн шэнги боложо, сэдхэл зүрхыень бүришье хүндэрүүлбэ. Ай! Хүнэй найхан үрэ гэдэг эхэ эсэгэ, аха дүүгэйнгээ сэдхэл зүрхэндэ, нютаг уһандаа амиды дүрөөрөө үлэжэ һанагдадаг юм байна.

Хамтаралай дарга үндэр бээтэй буурал толгойтой энэ нютагай түшэг тулгатай эрэ хүн:

– Юртэмсэ дэлхэй дээрэ мүнхэ юумэн байдаггүй. Сэдхэллээ барижа үзэгты даа. Бидэ таанарые хамтаралайнгаа зонтой уулзуулха хүсэлтэй байнабди, – гэжэ альгаа дэлгэбэ.

Зоригтой монгол хүбүүе өөрынгөө гараар эмшэлһээр энэ юртэмсэхөө һүүлшын замда үдэшэжэ, амин дээрэнь байһан эмшэн Мария Павловна Омельчук Бабуу-Доржын амидаралай һүүлшын үе саг тухай һанан, һанан дурсаба.

Большая Гомолша тосхон дайсадта эзэлгдээд, эндэ амидаржа байһан зоной «бүтүү харанхы манан» соо «тэмтэржэ» байһан саг бэлэй. Харин зоной сэдхэлдэ илалтын гал бүхөөгүй байба. Нэгэ үдэр огторгойдо Зүблэлтэ гүрэнэй самолет шатажа, парашюдаар буужа ябаһан хоёр хүниие дээрэһэнь дороһоонь фашистнуудай буудахыень тосхоноорхин хараад, улаан зүрхээ эритэ мэсээр зүһүүлжэ байһан мэтэ болоо һэн. Үдэшын бүрүүл болоходо, тэдэнэрэй уһанан газарыень багсаажа байһан эмшэн Мария Омельчук, мүлхи мүлхиһөөр арай гэжэ олобо. Бээдэнь арбан хоёр дайсанай һомон шаагдажа, арай голтой амиды байһан Бабуу-Доржые абаржа, арбан хоног соо арга хэжэ оролдобо. Һара шэнги удаан үнгэрһэн арбан хоног соо үхэлтэй үдэр һүниггүй тэмсэжэ эмшэлээд, аргалжа шадангүй үнгэрүүлһэнээ шаналан Мария нулимсаа дуһаан байжа хөөрөбэ. Тэрэ сэрэгшэн эрын ами бэе абархын тулада мэдэхэ шадаха юумээе бултыень хэжэ байхадаа, хожом хэзээ нэгэтэ үдэр тэрэнэй түрэл гаралтай нюур нюураараа уулзахаб гэжэ бодоогүй ябаа. Хүн амиды ябахадаа ямаршье ушарта орожо болодог.

Бабуу-Доржо ухаатай номгон хара нюдэтэй, түмэр мэтэ хатуужалтай хүн байгаа. Тэрэ арбадахи үдэрөө фашистын һомоной арбан хоёр шархые тэсэжэ шадангүй, хари холын украин эхэнэрэй гар дээрэ мойһон хара нюдөө һүүлшынгөө удаа нээжэ, Онон Балж нютагайнгаа мүнхэ сэлмэг тэнгэриие оложо хараха гэхэндэл үндын шэртэжэ сүхэрэһэнэйнгөө удаа, нюдөө аняад

дахин нээгээгүй. «Ээ халагни! Хайран найхан баатар хүбүүмни!» – гэжэ хүгшэнэй нюдэнһөө эжэлүүдгүй уйдхар, гомдолой нулимса дуһалжа, эрхирсэ уйлашана. Эмшэн эхэнэр бэри хоёр ухаа алдан хүгшөөе аргадажа, уушхаруулхые оролдожо тэбэрибэ.

Олон жэлэй туршада Эхэ орон, эльгэн саднараа һанан дурсажа, тэдэнэртэеэ ушаржа золгохын юрөөлые мянган удаа шэбшэжэ ябаһан хатан зоригтой энэ баатарлиг буряад хүбүүн хара муу һанаатанда хорлогдожо, хамалган хашалганда ороод, эдир залуу һанандаа Эхэ орон, эхэ эсэгэһээ хахасажа, гуниглажа гутаржа, ядаржа зүдэржэ, үбдэжэ зобожо, сүхэржэ ябаһан болобошье, Эхэ оронойнгоо урда хара буруу һанаагүй, арюун найхан шанараа сээжэ зүрхэндөө хадаглаһаар дэлхэйн хоёр-дугаар дайнай дүлэн соогуур эхинһээнэ эсэс хүрэтэрнь, тэмсэһээр алтан амияа үргэжэ, «БНМАУ-гай эрхэтэн» гэжэ хүрэл шулуун хүшөө дээрэ хэтэ мүнхэдөө нэрээ бэшүүлээ. Эхэ орондоо эсэргүүсэжэ ябаагүйб гэжэ энээнһээ ондоогоор бэшэ яагаад гэршэлжэ баталхаб!?

«Иимэл шударгы найхан баатарлиг хүбүүдээ Эхэ оромнай яаха гэжэ гомдохоогооб?! Үгы даа! Эхэ орон гомдохоогоогүй! Хүбүүдшни Эхэ орондоо гомдоогүй! Харин, ёро муутай этэгээдүүдэй гүрэн түрынгөө хэрэг дура зоргон соогоо худхажа, хуймажа байһанай үрэ дүн энэ болоно. Хөөрхы, дүүмни дайнда мордоходоо:

– Эхэ оронһоо хайн нэрэтэй гаража ерэнэн бэшэбди. Нэгэн гэбэл, энгэртэй одотой ерэхэ, үгы гэбэл духадаа һомотой хосорхобди» – гэжэ хэлэһыень энэ хүшөө дахин һануулжа, Даша-Доржын нюдэнэйн урда Бабуу-Доржо энеэбхилэн зогсожо байһан мэтээр үзэгдэжэ, дүүгээ угтажа тэбэрихэ хүсэлтэй, хоёр гараа урагшань һунгажа ябатараа сошон мэгдэжэ аягүйрхэбэ.

«Хүн гэдэг амитан алтан дэлхэйдэ аб адлихан түрөөд, мэндэ ябаха үхэхэ хоёрой хоорондо яаха гэжэ бэе бээдээ атаархажа жүтөөрхэжэ, бэе бээ хардажа гүрдэжэ, бузар булай ябадал үйлдэжэ, гай гамшаг таридаг бэ? Хүн хүндээ һайниие хэжэ ябаха ёһотой бэшэ юм гү? Бодолго муутай ганса хүнэй дура зорогоор бүхэли бүтэн улас хүрэтэр урбан хубилжа, ямаршье гэм зэмэгүй арад түмэн зобожо зүдэрнэ. Улас орондоо дууһажа барашагүй хохидол, хүн арадтаа хэмжээндэ орошогүй гай

зоболон асарна. Тэрэ Гитлер дайн дажар тухиржа хүжэрөөгөөд, хэды олон улас орон, хэдэн миллион хүн зоной ажами-даралые хүйтхэжэ хосороогооб, хандаргаагааб? Ябан ябата-раа үнэн үнэнөөрөө тодоржо, хара сагаан хоёр илгардаг юм байна. Бидэнэрэй асуудал хэзээ нэгэн сагта түүхын үнэнөөр тодоржо, арад түмэн зүб ойлгохо ёһотой. Тэрэ саг болотор амиды мэндэ ябабал хайн юм хэн. Дүүмни багаһаа хойшо юумэндэ абьяастай бэрхэ, хонор толгойтой хүн хэн. Энхэ мэндэ Эхэ орондоо амидаржа ябабал, эрдэм номдо һуража, юушье бүтээжэ шадаха хүн болохо байгаа. Дахяад лэ, Чойбалсан мэтын «арад түмэндөө эсэгүү ханалтан» арад зоной толгой дээрэ бү гаража ерэхэй даа! Элүүр харуул ухаан бодол илажа, диилэхээр лэ байна!» – гэжэ Бабуу-Доржотоёо адлихан хуби за-яатай ахань, дүүгэйнь арюухан шарилыень бээдээ шэнгээхэн энэ газарта дахин дохижо ёһолбо.

Хүхэ номин тэнгэридэ мүнгэн сагаан хүлэг зүүн зүг тээшэ шэглэжэ ниидэнэ. Тэрэ зүгтэ хайхан Монгол Эхэ орон, өөрынь болоод дүүгэйнь арюухан тоонтые тайхан хурьһэ шорой, хараха бүри хайра бэшэрэл түрүүлдэг хүр ехэтэй Баянхаан уула, амилахада сээжэ уужам болгодог хубшын сэбэр агаар, амсаха бүри аршаан боложо жаргуулдаг хангайн хайхан Балжийн гол бии. Тэрэ бүхэнэй гансахан нэгэниинь энэхэн туужын баатар юм.

ТҮГЭСХЭЛ

Зунай сагай дэлгэр найхан саг. Даша-Доржо ээлжээтэ амаралтадаа гаража, гэр тойронгоо эрьелдэнэ. «Эхэ оронойн-гоо этигэл найдалые хүлеэжэ абаад, нэрэтэй түрэтэйгөөр бээлүүлжэ шадаба. Дүүгэйнгээ шарил дээрэ ошожо, эжыгээ бага хүбүүнтэйнэ уулзуулһанһаа илгаагүй юумэн болобо» – гэжэ бодоходоо Даша-Доржын сэдхэл дүүрбэ. Барилгын яаманай сайдтай уулзажа, ажалайнгаа дүүрэхые элидхэбэ. Яаманай сайд хэһэн ажальёнь мэдэһэн, хараһан байжа, баярые хүргэбэ.

Амаралтада байһан ушарһаа дотор нүхэдтээ хаа яахан уулзажа, аяга тагша баряад абана. Нэгэ удаа нютагайнгаа айлда хүрэжэ, халуунтайхан болонхой гэртээ бусажа ябахатаа: «Наһаншьё ябаба. Тэтхэбэридэ гаража, энэ бээ амаруулна бээбэ» – гэжэ бодохо зуураа, хаа яахан сэдхэлэйнгээ һэргэһэн үедэ дууладаг аһан найхан нэгэ дуун толгойдонь орожо, Даша-Доржо дуулаба.

Булагай эхинэй бургааһан
 Буурсагалана даа, гүлгэлнэ.
 Буурал болоод ябахатамни,
 Буянай найхан тэндэ байна.

Урдаһаань хоёр залуу зоной ерэжэ ябахатадань, анхаралаашьё хандуулангүй тэдэнэртэй һэлгэсэлдэжэ ябатарнь, тэбхэ-гэр бээтэй нэгэ эрэнһ гараа һарбайжа:

– Сайн байна! – гэбэ. Үбгэн гайхажа гараа үгөөд: – Ши хэнэй хүбүүн бэлэйш? – гэжэ асууба.

– Би Данзанай хүбүүмби. Яагааб даа, урзанда та бидэ хоёр нэгэ айлай хурим дээрэ зэргэлжэ һуугаа бэлэйбди. Хөөрэлдэжэ һуутараа та гараад ябашоо һэнта, – гэбэ.

Даша-Доржын сэдхэлдэ нэгэ буряад дуун һанагдахатаал гээд, урдань зогсожо байһан хүбүүн һанаандань ороод орхибо.

– Тиимэ, зүб. Абашни гушан гурбан ондо намайе тушаажа, бүхы наһаарни шахуу тамын оёрто хаяһан юм. Ганса намайе хаяа бээшэ. Манай нютагай ямаршьё гэм зэмэгүй бараг

бүхы эрэшүүл шинии эсэгын хорото һабарта орожо, алуулхань алуулаад, сүлэгдэхэнь сүлүүлээд хуби заяаниинь төөрижэ, дүүрэнэн юм – гэхэдээ, үбгэжөөл үгэдөө халажа, зүрхэниинь хүдэлөөд: – Абашни олигой ехэ нүгэл хэнэн хүн. Ши арай тиимэ бэшэ бээш?! – гэжэ сэхэ руунь хэлэжэрхибэ. Залуу хүбүүнэй дураниинь гутажа, хоро шарань хүдэлөөд:

– Та ямар танаггүй үбгэжөөл гээшэбта?! Юун гэнэбта даа? Би түрэнэн абаяа тан шэнги үбгэнөөр доромжолуулхагүйб! – гэжэ хэлээд, Даша-Доржые хам барижа, Сэлбийн гол руу шэрэжэ абаашаад, үндэр эрье руунь түлхижэрхибэ. Нүгөөдэнь тэрээндээ хамһалсаба.

– Яажа байнабта?! – гэжэ үбгэжөөл хашхаржа үрдеэд, доошоо орондогolon унаба. Арай гэжэ тэмтэржэ бодоод, нюураингаа уһа альгаараа аршажа:

– Һүй! – гэжэ хүхирөөд, уһан дороһоо шулуу шүүрэжэ гартаа баряад эрье өөдэ гарахадань, тэрэ хоёр залуу хүбүүд оро һээгүй үгы болоһон байба.

«Муухай шонын гүлгэн!» – гэжэ хараал табяад, уһанһаа гаража гэр тээшэ алхалхадань, шал нэбтэ нороһон хубсаһанһаань уһан шэжэгэнэн гоожоно.

«Муу үмхи яһамни бүтэн үлэбэ. Урдань эсэгынь гараар баригдаад, мүнөө хүбүүнэйнь гарһаа хосорон алдабаб. Данзанай хүбүүн ёһотойл шонын гүлгэн юм байна!» – гэжэ бодоһоор Даша-Доржо үбгэжөөл ябадалаа түргэдхэбэ.

ГАРШАГ

<i>Оролто үгэ</i> СЭДЬХЭЛЬЭЭ БАЯСАЖА ЯБАДАГБИ.....	3
<i>Сэнгын Эрдэнэ</i> СЭРҮҮН ДУГАНАЙ МҮХЭЛ (Туужа).....	9
ҮГҮҮЛЭЛНҮҮД	53
Эхэ.....	54
Эрэ хүн.....	59
Амидаралай хургуули	64
<i>Сэдэнэй Намсарай</i> ҮХЭЖЭ БОЛОДОГТҮЙ ОРШОЛОН (Туужа)	69

Литературно-художественное издание

Перевод на бурятский язык:
Д.Н. Сультимов

Редактор:
Г.Х. Базаржапова-Дашеева

Верстка:
Ж.Б. Бальжинимаев

Подписано к печати 16.05.2016. Формат 60x84 1/16.
Бумага офсетная. Гарнитура PT Serif
Усл. печ. л. 11. Тираж 500. Заказ № 10

ИП Бальжинимаев А.Б.
670000, г. Улан-Удэ, ул. Кирова, 28 «а», офис 32
e-mail: zakaz@formatbur.ru